

**AVRIGA**  
**Zprávy**  
**Jednoty klasických filologů**



**XLIII (2001) 1-2**

**JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ**

Praha

**NON REFERT QVAM MYLTOS.  
SED QVAM BONOS HABEAS.**

*SEN. Epist. 45,1*

© Jednota klasických filologů, 2001

ISSN 1211-3379  
ISBN 80-85917-85-8

## PODMÍNKOVÉ VĚTY VE STAROŘEČTINĚ

Dagmar MUCHNOVÁ (Praha)

Tento článek je pokračováním cyklu statí věnovaných řecké syntaxi a sémantice.<sup>1</sup> Přináší přehledný a srozumitelný výklad problematiky řeckých podmínkových vět<sup>2</sup> v konfrontaci s jejich pojetím v češtině a klade si za cíl seznámit čtenáře s novými trendy a přístupy, které se v poslední době objevují v zahraniční odborné grécistické literatuře, zejména ve speciálních studiích.<sup>3</sup> Článek je určen kromě posluchačů klasické filologie na vysokých školách i studentům a odborníkům zaměřeným na obecnou lingvistiku (všechny příklady jsou překládány do češtiny a komentovány) a v neposlední řadě i překladatelům a odborníkům-nelingvistům, které zajímají současné trendy v interpretaci gramatických jevů v řečtině.

### 0. Úvod do problematiky podmínkových vět

Podmínkové věty bývaly často dávány do souvislosti s implikací (→) a s využíváním pravdivostních hodnot formální logiky. Takové pojetí však není zcela na místě, protože spojky přirozeného jazyka obsahují na rozdíl od materiální implikace i další sémantické a pragmatické momenty, zejm. předpoklad *o b v y k l é o b s a h o v é s o u v i s l o s t i*<sup>4</sup> mezi propozicemi *p* a *q*, tj. předpoklad nějakého kauzálního<sup>5</sup>/motivačního vztahu. Na tento

---

<sup>1</sup> Cf. D. MUCHNOVÁ, *K obsahovým propozicím ve starořečtině*, in: *Auriga* 38-39, 1996-1997, 5-29; *K obsahovým propozicím ve starořečtině II (Nepřímé otázky)*, in: *Auriga* 40, 1998, 7-22.

<sup>2</sup> Angl. *conditional clauses*, něm. *Konditionalsätze* nebo *Bedingungssätze*, fr. *propositions conditionnelles* nebo *hypothétiques*.

<sup>3</sup> Nejdůležitější prací v této oblasti je rozsáhlá a teoreticky velmi dobře fundovaná studie G. WAKKEROVÉ (1994, 450 s.).

<sup>4</sup> Proto mohou být věty, z hlediska formální logiky pravdivé, např. *Jestliže vychází slunce na západě, Londýn je hlavní město Anglie*, v jazyce nesmyslné a nepřijatelné.

<sup>5</sup> Příruční mluvnice češtiny (1995: 469): kauzální vztah je chápán jako „kategorie lidského myšlení, reflektující poznání, zkušenost nebo víru, že jev *p* je obvykle doprovázen jevem *q*, a to tak, že jev *p* vyvolává jev *q*“. Jevy typu *p* se označují jako jevy kauzující/motivující, jevy typu *q* jako kauzované/motivované.

základní kauzální/motivační vztah se navrhuje význam možnosti, resp. nemožnosti: možná platnost děje obsaženého v nadřazené větě je podmíněna platností propozičního obsahu vyjádřeného v podmínkové větě (cf. GREPL – KARLÍK 1986: 374, 385). Jinak řečeno, podmínkové věty vyjadřují podmínku, jejíž realizace vede k uskutečnění děje vyjadřovaného v nadřazené větě.

Na rozdíl od češtiny, kde nejsou různé typy podmínkových vět od sebe dostatečně formálně odlišeny a kde se při jejich taxonomii spoléhá do určité míry na kontext, odlišuje řečtina na základě morfosyntaktické formy protaze<sup>6</sup> a jejího významu čtyři základní typy podmínkového souvětí:<sup>7</sup>

1. Podmínka neurčená (dříve reálná) εἰ + indikativ;
2. Podmínka prospektivní ἐάν + konjunktiv;
3. Podmínka potenciální εἰ + optativ;
4. Podmínka ireálná εἰ + indikativ sekundárního času.

První tři typy představují tzv. disjunktivní situaci, tj. děj podmínkové věty může, ale nemusí být realizován. Jednotlivé typy potom označují, do jaké míry je podle názoru mluvčího podmínka splněna. K těmto typům se připojují ještě dva další typy, tradičně označované jako iterativní/opětovací:

5. Podmínka obecně platná ἐάν + konjunktiv;
6. Podmínka iterativní v minulosti εἰ + optativ.

V češtině prodělala klasifikace podmínkových vět v posledních deseti letech v důsledku absence přísných formálních kritérií a pod vlivem klasifikace podmínkových vět v angličtině značný vývoj. Zhruba lze vyčlenit dva typy klasifikace, v zásadě bipartitní a dost podobné: na jedné straně se v akademické *Mluvnici češtiny* (1987: 487) a v *Češtině* M. Čechové (1996: 302) vyděluje podmínka reálná (uskutečnění a uskutečnitelná // možná) a podmínka nereálná // hypotetická (neuskutečnění a neuskutečnitelná), na straně druhé brněnští bohemisté rozlišují po vzoru zahraničních koncepcí ve svých dvou posledních pracích (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 470nn.; GREPL – KARLÍK 1998: 291-303) jednak podmínku otevřenou, k jejíž platnosti se autor výpovědi nevyjadřuje a která zahrnuje otevřenou podmínku reálnou a možnou, a jednak podmínku nereálnou // kontrafaktuální, která zahrnuje podmínku neuskutečnění a neuskutečnitelnou.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Pro věty v podmínkovém souvětí se ujal názvy: protaze (cf. řec. προτείνω; πρότασις ~ *nastrčení, natažení napřed*) ~ předvětí, tj. vlastní podmínková věta, a apodze (cf. řec. ἀποδίδομι; ἀπόδοσις ~ *restituce, explikace, definice*) ~ závětí, tj. řídicí věta.

<sup>7</sup> Moderní, teoreticky zaměřené popisy pracují s dalšími kritérii, jako s typem textu (popis, dialog, vyprávění, komentář autora), úrovní výpovědi (predikační, propoziční, ilokuční), časovou referencí (děj se vztahuje k přítomnosti, k budoucnosti, k minulosti), cf. WAKKEROVÁ 1994.

<sup>8</sup> Ve starší *Skladbě spisovné češtiny* (1986: 385nn.) GREPL – KARLÍK rozlišovali

Fakt, že jednotlivé typy podmínkových vět v češtině postrádají do jisté míry odlišnou formální charakteristiku,<sup>9</sup> i to, že si jednotlivé typy v češtině a v řečtině neodpovídají, vede k určitým obtížím při (školním) překladu. Některé typy řeckých podmínkových vět totiž mohou být do češtiny převedeny pomocí jedné a téže konstrukce. Proto se ustálil pro studijní účely určitý překladatelský úzus, který při uměleckém překladu samozřejmě nemusí být respektován. Výsledný překlad totiž není jen převodem morfosyntaktických a sémantických charakteristik daného podmínkového typu z jednoho jazyka do druhého, ale komplexním přetransponováním celého kontextu, včetně vlastností pragmatických apod. Na druhé straně nerespektování řeckého originálu může vést ke zkreslení smyslu textu a dokonce i k nesrozumitelnosti.

V protikladu k jiným vedlejším větám, které jsou charakterizovány pluralitou užívání spojovacích výrazů, se řecké podmínkové věty omezují na spojku εἰ,<sup>10</sup> resp. (ve spojení s modální partikulí ἄν) na spojku ἐάν, která může být stažena v ἦν nebo v ἄν. Záporka v protazi je μὴ, v apodozi οὐ; μὴ nastupuje v apodozi pouze tehdy, kdyby se mělo objevit i v nezávislé větě.

### 1. Eἰ + indikativ: podmínka neurčená

Autor promluvy nechává otázku vztahu děje *P* ke skutečnosti otevřenou, neurčenou, tj. nevyovídá nic o jeho platnosti. Jinak řečeno, mluvčí se nevyjadřuje ke stupni pravděpodobnosti splnění dané podmínky. Na rozdíl od starších gramatických příruček se proto dnes nehovoří o podmínce reálné, nýbrž o podmínce neurčené (BORNEMANN – RISCH: *indefinite*), ne-určitelné (RIIKSBARON, WAKKEROVÁ: *neutral*) nebo otevřené.<sup>11</sup> Za reálný, skutečný je pokládán pouze vztah mezi podmínkou a následkem.<sup>12</sup>

Základní forma vypadá takto:

podmínku potenciální, k níž se řadila i podmínka reálná, a podmínku ireálnou.

<sup>9</sup> Zejména nejběžnější typ kdyby + kond. přít. lze interpretovat podle kontextu buď jako podmínku otevřenou možnou, nebo ireálnou (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 470-476).

<sup>10</sup> Eἰ však může uvozovat i jiné věty než podmínkové: a) věty obsahové po slovesech *affectuum* (θαυμάζω, εἰ ~ *divím se, zda*) a po slovesech tázání (ἐρωτῶ, εἰ ~ *ptám se, zda*) – tzv. nepřímé otázky (cf. MUCHNOVÁ 1998; WAKKEROVÁ 1994: 379-384); b) věty „účelové“ (cf. WAKKEROVÁ 1994: 365-379), kde bývá εἰ/ἐάν interpretováno jako *v naději, že*; c) věty přací (cf. WAKKEROVÁ 1994: 384-385).

<sup>11</sup> V češtině tomuto typu odpovídá zčásti otevřená podmínka možná (*Příruční mluvnice češtiny* 1995 a GREPL – KARLÍK 1998) nebo podmínka reálná (uskutečnění a uskutečnitelná, ČECHOVÁ 1996).

<sup>12</sup> Pokud se pracuje s dimenzí souvětí, nikoli vedlejší věty, je proto možné označit takové souvětí za souvětí podmínkové reálné.

**P: εἰ + ind.**

εἰ τοῦτο ποιεῖς (ποιήσεις, ἐποίησας),<sup>13</sup> ἡμᾶς βλάπτεις (βλάψεις, ἔβλαψας).  
*Jestliže toto děláš (budeš dělat/uděláš, škodíš nám (budeš škodit/uškodíš, udělal jsi), uškodil jsi).*

[zda tomu tak opravdu je, k tomu se nevyslovuji]

(1) Eur. frg. 292,7: εἰ θεοί τι δρώσιν (ind. prez.) αἰσχρόν, οὐκ εἰσιν (ind. prez.) θεοί. ~ *Jestliže bohové činí něco špatného, pak nejsou bohové.*

(2) Xen. An. 7,2,13: εἰ δέ τινα ὑμῶν λήψομαι (ind. fut.) ἐν τῇ θαλάττῃ, καταδύσω (ind. fut.). ~ *Jestliže přistihnu někoho z vás na moři, potopím ho / dám ho potopit.*

Podmínková souvětí indikativní v prezentu jsou poměrně vzácná, často se totiž svým významem blíží podmínce obecně platné (cf. /1/ a kap. 2.2). Místo εἰ + ind. fut. bývá častěji εἰάν + konj. (cf. kap. 2.1).

Pokud se věta s εἰ pojí s minulým časem, může se významově blížit souvětí kauzálnímu: podobnost je dána tím, že u minulého děje může být známo, že se vsutku uskutečnil. V kauzálním souvětí je však děj *P* představen jako pravdivá skutečnost, zatímco v podmínkovém souvětí se mluvčí k realizaci *P* nevyslovuje, resp. se od pravdivosti výpovědi distancuje:

(3) Soph. frg. 962: εἰ δεινὸν ἔδρασας (ind. aor.), δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ (ind. prez.). ~ *Jestliže (protože) jsi udělal něco krutého, je třeba, abys sám krutě trpěl.*

V češtině se podmínka otevřená/neurčená vyjadřuje větami se spojkami typu *jestliže* (*jestliže*; *-li*; *pokud*; *když*; *pakli(že)*); v *případě*, *že*; *za předpokladu*, *že*; *za podmínky*, *že*; hovorově *jestli*) s indikativem nebo spojkami typu *kdyby* (*kdyby*; *jestliže*; *-li*; *pokud*; *když*; *pakli*); v *případě*, *kdyby//že*; *za předpokladu*, *kdyby//že*; hovorově *jestli*) s kondicionálem přítomným. Protože však věty se spojkami typu *kdyby* obsahují navíc moment *věřím, že se podmínka spíše neuskuteční, než uskuteční* (GREPL – KARLÍK 1998: 293), nejsou k překladu řeckých vět s podmínkou neurčenou příliš vhodné.

## 2. Εἰάν + konjunktiv

### 2.1. Podmínka prospektivní/orientovaná do budoucnosti

**P: εἰάν + konj.<sup>14</sup> prez., aor.**

εἰάν τοῦτο ποιῆς (ποιήσης),  
*Jestliže to budeš dělat (uděláš),*

**A: ind. fut., impt. apod.**

ἡμᾶς βλάψεις.  
*budeš nám škodit (uškodíš nám).*

<sup>13</sup> V protazi i apodozi mohou stát indikativy kteréhokoli času, tedy i imperfekta, perfekta a plusquamperfekta. Konstrukce εἰ + ind. sekundárního času, vyjadřující podmínku ireálnou, je předmětem kap. 4.

<sup>14</sup> Jde o tzv. prospektivní (futuraální, eventuální) kon-

Děj *P* se vztahuje do budoucnosti, mluvčí považuje za základě situace a okolností splnění podmínky za pravděpodobné. Konjunktiv prezentu označuje děj nedokonavý, konjunktiv aoristu děj dokonavý. V klasické řečtině je tento typ podmínkových vět velmi frekventovaný; v minulé kapitole jsme se zmínili, že se objevuje mnohem častěji než konkurenční konstrukce εἰ + fut., k níž má významově velmi blízko. Díky svému původu se totiž řecké futurum primárně nevztahuje k oblasti temporality, nýbrž k modalitě:<sup>15</sup> primárně vyjadřuje *b u d o u c í s k u t e č n o s t*, nýbrž očekávání podmětu vzhledem k události, která ještě nenastala, čímž se funkčně blíží konjunktivu prospektivnímu.

(4) Xen. An. 1,4,14: εἰάν μοι πεισθῆτε (konj. aor.), τῶν ἄλλων πλέον προτιμήσεσθε (ind. fut.) στρατιωτῶν. ~ *Jestliže mě poslechnete, budete ctěni více než ostatní vojáci.*

(5) Hdt. 7,53: ἦν κρατήσωμεν (konj. aor.), οὐ μή τις ἡμῖν ἄλλος στρατός ἀντιστῆ (konj. aor.).<sup>16</sup> ~ *Jestliže zvítězíme, je jisté, že žádné jiné vojsko se nám nepostaví na odpor.*

Pokud jsou postaveny do protikladu dvě *P*, jedna s ind. fut., druhá s konj. + ἄν, druhý případ vyjadřuje něco, s čím je třeba počítat, něco, o čem se mluvčí domnívá, že se to pravděpodobně uskuteční, zatímco v prvním případě se k uskutečnění děje nevyslovuje (podmínka neurčená):

(6) Hdt. 1,71,3: Τοῦτο μὲν δὴ, εἰ νικήσεις (ind. fut.), τί σφεας ἀπαιρήσεαι (ind. fut.), τοῖσι γε μὴ ἔστι μηδέν; Τοῦτο δέ, ἦν νικηθῆς (konj. aor. pas.), μάθε ὅσα ἀγαθὰ ἀποβαλέεις (ind. fut.). ~ *Na jedné straně, jestliže zvítězíš, co jim odejmeš, když nic nemají? Na druhé straně, jestliže budeš poražen, uvědom si, kolik věcí ztratíš.* – Hra slovesných modů v protazích, jakož i širší kontext (moudrý Sandanis se snaží odradit Kroisa od výpravy proti Peršanům) umožňují konstatovat, že mluvčí (Sandanis) považuje za pravděpodobnější, že Kroisos bude poražen (εἰάν + konj.), než že sám nepřítel porazí (εἰ + fut.).

Při překladu do češtiny se pro studijní účely tradičně užívá konstrukce *jestliže* + futurum, která nejlépe vystihuje řecký originál, i když neumožňuje odlišit tento případ od podmínky neurčité typu εἰ + ind. fut.<sup>17</sup>

*j u n k t i v*, který vyjadřuje subjektivní očekávání, nikoli objektivní budoucí děj.

<sup>15</sup> To je potvrzeno mj. skutečností, že řecké futurum nemá tvary ani konjunktivu ani imperativu; tvary optativu byly dotvořeny poměrně pozdě a pouze s funkcí optativu zástupného, který je zbaven modální platnosti.

<sup>16</sup> Konjunktiv po οὐ μή je pravidelný, bývá tradičně vysvětlován elipsou typu οὐ φόβος ἔστι μή ~ *není strach, že...* a vyjadřuje pevné přesvědčení mluvčího, že se děj nebude realizovat.

<sup>17</sup> Místo *jestliže* + futurum by bylo možné použít i *kdyby* + kondicionál – oba prostředky odpovídají vyjadřování *o t e v ř e n é p o d m í n k y m o ž n é v č e š t i n ě*.

## 2.2. Podmínka obecně platná

**P: εάν + konj. prez., aor.**

εάν τοῦτο ποιῆς (ποιήσης),  
*Jestliže (kdykoli) toto děláš (uděláš),*

**A: ind. prez.**

χαίρουσι οἱ θεοί.  
*bohové se (za)radují.*

Děj vyjadřovaný *P* nemá konkrétní časovou referenci, protože je neaktuální, obecně platný, obvyklý, (pravidelně) se opakující. Ve starších příručkách se hovořilo o ději opřítovaném // o p a k o v a n é m v přítomnosti, resp. v budoucnosti. Konjunktiv se nazývá (distributivně)-iterativní: konjunktiv aoristu má význam dokonavý, konjunktiv přezentu nedokonavý. Tato souvětí mají blízko k větám časovým: v časových větách se však presuponuje<sup>18</sup> realizace děje, zatímco v podmínkových souvětích se o realizaci děje nerefereje, resp. se předpokládá, že se děj někdy realizuje a jindy ne.

České mluvnické příručky nazývají tento typ ( o t e v ř e n á ) p o d m í n k a r e á l n á . Její forma *jestliže* + ind. je na rozdíl od jiných typů závazná.

(7) Eur. Alc. 671: ἦν δ' ἐγγὺς ἔλθῃ (konj. aor.) θάνατος, οὐδεὶς βούλεται (ind. prez.) θνήσκειν. ~ *Jestliže (když) smrt přijde blízko, nikomu se nechce umírat.*

(8) Men. Sent. 865 (557): ὡς οὐδὲν ἢ μάθησις, ἄν μὴ νοῦς παρῆ (konj. prez.). ~ *Vědní disciplína totiž není ničím, jestliže není přítomen rozum.*

Mezi podmínkou neurčenou a podmínkou obecně platnou existuje plynulý přechod (cf. /1/), podobně jako mezi podmínkou prospektivní a podmínkou obecně platnou:

(9) Men. Sent. 238 (165): Ἐὰν δ' ἔχωμεν (konj. prez.) χρήμαθ', ἔξομεν (ind. fut.) φίλους. ~ *Jestliže budeme mít peníze, budeme mít přátele.*

Konkrétní situace (tj. podmínka prospektivní), jež se vztahuje k budoucnosti, může být totiž chápána i jako obecně platné konstatování, dokumentované příkladem z budoucnosti (podmínka obecně platná).

<sup>18</sup> Presupozice je předpokládaná nevyslovená součást výpovědi, která platí, i když výpověď negujeme nebo ji změníme na otázku. Proto časové věty nemohou obsahovat postojové modifikátory, jako např. *opravdu, skutečně, jak věřím: Jestliže Petr opravdu pojede zítra do práce autobusem...*, × \**Až Petr opravdu pojede zítra do práce autobusem...* (cf. WAKKEROVÁ 1994: 123).

## 3. Eι + optativ

### 3.1. Podmínka možná

**ει + optativ prez., aor.**

ει τοῦτο ποιούης (ποιήσεις),  
*Kdybys to dělal (udělal)* [a to si dovedu představit],

**optativ prez., aor. + ἄν**

ἡμᾶς ἄν βλάβῃς (βλάψεις).

*škodil bys (uškodil bys) nám.*

Mluvíci představuje realizaci děje *P* jako možnou. Optativ přezentu vyjadřuje – podobně jako v předchozích případech konjunktiv – děj nedokonavý, optativ aoristu děj dokonavý.

(10) Plat. Gorg. 469b-c: Σόκρ.: εἰ δ' ἀναγκαῖον εἶη (opt. prez.) ἀδικεῖν ἢ ἀδικεῖσθαι, ἐλοίμην ἄν (opt. aor.) μᾶλλον ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν. ~ *Kdyby však bylo nutné buď bezpráví činit, nebo je snášet, vybral bych si spíše bezpráví snášet než je činit.*

(11) Xen. An. 7,7,11-12: οὐδὲ γὰρ ἄν Μήδοκος με ὁ βασιλεὺς ἐπαινοῖν (opt. prez.), εἰ ἐξελάουμι (opt. prez.) τοὺς εὐεργέτας. ~ *Ani král Medokos by mě nechválil, kdybych vyháněl cizince.*

Optativ může vyjadřovat i děj, který je sám o sobě za normálních okolností nemožný a vlastně ireálný, ale mluvčí jej může ve své fantazii chápat jako možný:

(12) Aeschyl. Ag. 37: ΗΛΙΔΑΪ: οἶκος δ' αὐτός, εἰ φθογγὴν λάβοι (opt. aor.), σαφέστατ' ἄν λέξειεν (opt. aor.)... ~ *Sám dům, kdyby získal hlas, by zcela jasně řekl...*

V témž kontextu mohou být postaveny do protikladu dvě různé *P*: ει + opt. a εάν + konj.:

(13) Plat. Phaedr. 259a: εἰ οὖν ἴδοιεν (opt. aor.; sc. οἱ τέττιγες) καὶ νῶ καθάπερ τοὺς πολλοὺς ἐν μεσημβρία μὴ διαλεγόμενους ἀλλὰ νυστάζοντας..., δικαίως ἄν καταγελῶεν (opt. prez.)... ἔαν δὲ ὀρθοῖ (konj. prez.) διαλεγόμενους..., ὃ γέρας παρὰ θεῶν ἔχουσιν..., τάχ' ἄν δοῖεν (opt. aor.) ἀγασθέντες. ~ *Kdyby spatřily (sc. cikády) i nás dva, jak jako mnozí v poledne nerozmlouváme, nýbrž podřimujeme..., právem by se nám posmívaly. ... jestliže však budou vidět, že spolu rozmlouváme..., snad by nám plny obdivu daly ten dar, který mají od bohů.*

Konjunktiv naznačuje, že mluvčí považuje děj *cikády je spatří, jak rozmlouvají* za pravděpodobnější a více žádoucí než děj vyjádřený optativem *cikády je spatří, jak podřimují*. Aorist pak naznačuje, že děj vyjádřený optativem je krátkodobý, okamžitý, zatímco přezens značí děj nedokonavý, děj v jeho průběhu: cikádám by stačil jeden pohled na to, aby zjistily, že Sókrates s Faidrem podřimují, ale k ověření toho, že spolu skutečně konverzují, potřebují delší čas (cf. RIJKSBARON 1994: 69n.).

### 3.2. Opakování v minulosti

**εἰ + optativ prez., aor.**

εἰ τοῦτο ποιοῖς (ποιήσεις),  
Jestliže (kdykoliv) jsi to dělal (udělal),

**ind. sekundárního času**

ἡμᾶς ἔβλαπτες (ἔβλαψας).  
škodils (uškodils) nám.

Věta s εἰ označuje děj obvyklý, (pravidelně) se opakující, situovaný do minulosti. Je to konstrukce paralelní k podmínce obecně platné a stejně jako ona má blízko k časovým větám. Často jde skutečně spíše o opakované děje než o vyjádření hypotézy, neboť u minulého děje lze předpokládat, že již byl realizován. Čeština tento typ podmínkových vět zvlášť nevyčleňuje; místo podmínkové spojky se může použít časové *kdykoli*, pokud se zdá, že temporální odstín převládá.

(14) Thuc. 7,79,5: εἰ μὲν ἐπίοιεν (opt. prez.) οἱ Ἀθηναῖοι, ὑπεχώρουν (ind. impf.), εἰ δ' ἀναχωροῖεν (opt. prez.), ἐπέκειντο (ind. impf)... ~ Jestliže (kdykoli) Athéňané útočili, ustupovali (sc. Syrákusané), jestliže (kdykoli) Athéňané couvali, doráželi na ně.

Optativ prézentu vyjadřuje opakování děje nedokonavého, optativ aoristu děje dokonavého.

#### 4. Εἰ + indikativ: podmínka ireálná<sup>19</sup>

**P: εἰ + ind. sekundárního času**

εἰ τοῦτο ἐποίησας (ἐποίηεις),  
Kdybys toto dělal (udělal),

[ale ty to neděláš, a tudíž nám neškodíš]

**A: ind. sekundárního času + ἄν**

ἡμᾶς ἄν ἔβλαψας (ἔβλαπτες).  
škodil bys nám (uškodil bys nám).

Podmínka ireálná vyjadřuje okolnost, jejíž uskutečnění mluvčí nepředpokládá.

Εἰ + ind. sekundárního času představuje podmínku jako ireálnou, tj. buď nerealizovanou, ale teoreticky uskutečnitelnou (*kdyby ses byl učil, určitě bys tu zkoušku udělal*), nebo jako nerealizovanou a neuskutečnitelnou. Neuskutečnitelnost vyplývá buď přímo z obsahu (*kdybych měl tři ruce, tak bych to stihl natřít*) nebo z časového zařazení P do minulosti (*kdyby mi to řekl včera, poslal bych ty dopisy doporučeně*). Z neplatnosti podmínky se vyrozumívá i neplatnost následku.

V řečtině se nevyjadřuje rozdíl mezi irealitou v přítomnosti a v minulosti jako např. v latině a v němčině (*si faceres = wenn du tätest; si fecisses = wenn du getan hättest*). Tento rozdíl se vyrozumívá z kontextu, neboť aorist a imperfektum stejně jako v jiných případech označují jen rozdíl vidový.

<sup>19</sup> Podmínka kontrafaktuální, angl. *counterfactual, contrary-to-fact*.

Do češtiny se podmínka ireálná překládá pomocí *kdyby* + kondicionál. Mluvnické příručky doporučují používat buď v P, nebo v A, příp. v P i v A, kondicionál minulý, který jasně naznačuje, že jde o podmínku ireálnou (v minulosti). Pokud totiž není ireálnost podmínky zcela zřejmá (např. z kontextu nebo z jejího obsahu), hovorové používání kondicionálu přítomného (*Kdyby ses učil, určitě bys tu zkoušku udělal*) může vést k dvojznačnosti, neboť taková věta může být interpretována i jako podmínka o t e v ř e n á m o ž n á, cf. GREPL – KARLÍK (1998: 297).

(15) Xen. An. 5,1,10: εἰ μὲν ἠπιστάμεθα (ind. impf.) σαφῶς ὅτι ἦξει πλοῖα Χειρίσοφος ἄγων ἱκανά, οὐδὲν ἄν ἔδει<sup>20</sup> (ind. impf. s ἄν) ἄν μέλλω λέγειν: οὖν δ' ἐπεὶ τοῦτο ἄδηλον... ~ *Kdybychom věděli jistě, že Cheirisofos přijde s dostatečným počtem lodí, nebylo by zapotřebí toho, o čem chci mluvit. Protože je to však nejisté...*

(16) Xen. Mem. 4,3,3: φῶς εἰ μὴ εἶχομεν (ind. impf.), ὅμοιοι τοῖς τυφλοῖς ἄν ἦμεν (ind. impf.). ~ *Kdybychom neměli světlo, byli bychom podobní slepčům.*

Přechod od ireálné periody ke skutečnosti, bývá často zvýrazněn pomocí οὖν δέ na začátku druhého souvětí (cf. /15/).

#### 5. Smíšená (hybridní) souvětí

Spojování protazí s apodozemi tak, jak to bylo uvedeno v předchozích paragrafech, je sice obvyklé, nikoli však závazné. V zásadě je možno spojit kteroukoli protazi s kteroukoli apodozí:

(17) Xen. An. 2,4,19: οὐδὲ, ... ἄν πολλὰ γέφυραι ὦσιν (konj. prospektivní), ἔχομεν ἄν (opt. potenciální) ὅποι φυγόντες ἡμεῖς σωθῶμεν. ~ *Jestliže bude mostů mnoho, ani (tehdy) bychom neměli kam utéci a kde se zachránit se.* – prospectivus :: potentialis

(18) Plat. Apol. 30b: εἰ μὲν οὖν ταῦτα λέγων διαφθείρω (ind. prez.) τοὺς νέους, ταῦτ' ἄν εἴη (opt. potenciální) βλαβερὰ. ~ *Jestliže svými řečmi kazím mládež, bylo by to (vsutku) škodlivé.* – indefinitus :: potentialis

#### 6. Spojení εἰ s partikulemi

Ve spojení s některými partikulemi vytváří εἰ (eliptické) idiomatické výrazy, často se speciálním významem (cf. BORNEMANN – RISCH 1978: 294n.; WAKKEROVÁ 1994: 282-285):

<sup>20</sup> Na rozdíl od modálního použití imperfekta typu ἔδει, ἔρχην ~ *bylo by třeba*, kde je nutnost v řečtině představována jako existující, kdežto děj plnovýznamového slovesa jako nerealizovaný (cf. NIEDERLE 1974: 238), se v případech, kdy je naopak jako neexistující // i r e á l n á prezentována n u t n o s t, používá konstrukce s ἄν.

- εἰ μή bez slovesa = *leda, leč*; po záporce = *kromě* (cf. lat. *nisi*):  
(19) Xen. An. 2,1,12: νῦν ἡμῖν οὐδὲν ἔστιν ἀγαθὸν ἄλλο, εἰ μὴ ὄπλα καὶ ἀρετὴ. ~ *Nyni však nemáme žádnou jinou výhodu než zbraně a statečnost.*
- εἰ δὲ μή bez slovesa = *jinak, sice*; často po paralelní konstrukci εἰ μὲν nebo εἰ ἂν μὲν:  
(20) Xen. An. 7,1,8: Μὴ ποιήσης ταῦτα: εἰ δὲ μή (sc. οὐ ποιήσεις), αἰτίαν ἔξεις... ~ *Nedělej to, jinak budeš obviňován.*
- εἰ μὴ ἄρα + ind. = *jestliže ne; ledaže snad* + kladná věta; často ironicky (cf. lat. *nisi vero*):  
(21) Xen. Mem. 1,28: πῶς ἂν οὖν ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ διαφθεῖροι τοὺς νέους; εἰ μὴ ἄρα ἢ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια διαφθορά ἐστιν. ~ *Jak by mohl takový muž kazit mládež? Ledaže snad je péče o ctnost zkázou.*
- εἴτε – εἴτε; εἰ ἂν τε – εἰ ἂν τε = *bud' ~ anebo*:  
(22) Xen. Cyr. 3,3,17: ἴσοι δὲ ἡμεῖς ὄντες μαχοῦμεθα, ἦν τε ἐνθάδε ἐπιόν- τας αὐτοὺς δεχόμεθα ἦν τε ἐπ' ἐκείνους ἰόντες τὴν μάχην συνάπτωμεν. ~ *Budeme bojovat stejně, postavíme-li se jejich útoku tady, nebo začneme-li sami boj útokem na ně.*
- εἴπερ = *jestliže vskutku, téměř kauzálně: vždyť*:  
(23) Xen. An. 1,7,9: ΚΛΕΑΡΧΟΣ: Οἶε γὰρ σοὶ μαχεῖσθαι, ὦ Κῦρε, τὸν ἀδελφόν; ΚΥΡΟΣ: Νῆ Δί', εἴπερ γε Δαρείου καὶ Παρυσάτιδος ἔστι παῖς, ἐμὸς δὲ ἀδελφός, οὐκ ἀμαχεῖ ταῦτ' ἐγὼ λήψομαι. ~ *Domníváš se, Kýre, že s tebou bude tvůj bratr bojovat? :: U Dia, samozřejmě že ano, jestliže je vskutku (vždyť je) synem Dareia a Parisatidy a mým bratrem, nedosáhnu toho bez boje.*

## 7. „Nepřavé“ podmínkové věty (pragmatická interpretace podm. vět)

Gramatické příručky většinou omezují pojednání o podmínkových větách na typy, které jsme popisovali v předcházejících kapitolách. Tyto věty nazývá WAKKEROVÁ (1994: 226) *p r e d i k a č n í m í* podmínkovými větami (*predicational conditionals*). Kromě toho však existují i věty uvozené *εἰ*, jež ve skutečnosti prototypickou podmínku (tj. podmínku, jejíž realizace by vedla k uskutečnění děje nadřazené věty) nevyjadřují, i když na první pohled mají tato souvětí stejnou strukturu. Wakkerová je nazývá podmínkovými větami *p r o p o z i č n í m í* (*propositional conditionals*: *Jestli se nemýlím, Petr je doma*) a *i l o k u č n í m í* (*illocutional conditionals*: *Jestli máte žízeň, v lednici je pivo*).<sup>21</sup> V prvním případě vyjadřuje podle Wakkerové pod-

<sup>21</sup> Tripartitní dělení podmínkových vět navrhuje také SWEETSEROVÁ (1990: 113-125): *content conditionals*, *epistemic conditionals* a *speech-act conditionals*. Přesto-

mínková věta podmínku pravdivosti obsahu řídicí věty, v případě druhém podmínku relevance či vhodnosti ilokučního aktu, uskutečněného v nadřazené větě. Oba typy se vyznačují tím, že nemohou vyjadřovat obecný nebo iterativní podmínkový vztah a že jsou nějakým způsobem vázány – přímo či nepřímou – na Griceovy konverzační maximy.<sup>22</sup>

### 7.1. Tzv. propoziční věty

Podmínkovou větou<sup>23</sup> mluvčí naznačuje, že pravdivost nadřazené věty nepokládá pokládá za jistou. Tyto podmínkové věty lze mj. interpretovat jako vyjadřování jistotně modalitních (epistémických) postojů (GREPL – KARLÍK 1998: 483), prototypicky realizovaných modalitními predikátory typu *věřím, předpokládám, pochybuji* nebo modálními částicemi *jistě, snad* apod., popř. uvedením zdroje informací (*podle Platóna...*):

(24) Soph. Phil. 910-11: ΦΙΛΟΚΤΕΤΗΣ: Ἀνὴρ ὄδ', εἰ μὴ γὰρ κακὸς γνώμην ἔφυν, | προδοὺς μ' ἔοικεν κἀκλιπὼν τὸν πλοῦν στελεεῖν. ~ *Jestli mám zdravý rozum // jestli jsem se nenarodil hloupý,<sup>24</sup> tento muž mě zřejmě zrádně opustí a chystá se odplout pryč.<sup>25</sup> – [Pravdivost nadřazené věty závisí na samotném mluvčím.]*

Souvětí s podmínkovou větou však mohou na přesvědčení mluvčího o nepravdivosti // neplatnosti obsahu výpovědi poukazovat velmi zřetelně: mluvčí – většinou v reakci na adresátova slova – uvádí v apodozi tvrzení naprosto absurdní, nesmyslné (věty *ex absurdo*): *Jestliže mi Pavel půjčí sto-*

že WAKKEROVÁ (1996: 228, pozn. 1) ztotožňuje propoziční věty s epistémickými a ilokučními věty s větami mluvních aktů, zdá se spíše, že epistémické věty tvoří zvláštní skupinu, cf. *If John went to that party, (then) he was trying infuriate Miriam. ~ Jestliže John šel na party, (pak) se snažil (ještě) rozzlobit Miriam* (SWEETSEROVÁ 1990: 116).

<sup>22</sup> Stručnou informaci ke Griceovým maximám podává WAKKEROVÁ (1994: 29-32), ČERMÁK (1994: 73) nebo GREPL – KARLÍK (1998: 421-422). Griceovy maximy (zásady), jako jsou zásady kvantity, kvality, relevance, modalit, představují obecné požadavky na náležitý průběh konverzace (tzv. princip kooperace). „Nepřavé“ podmínkové věty slouží jako pojistka, aby se mluvčí nedostal s Griceovými maximami do konfliktu, cf. KARLÍK (1995: 77nn.).

<sup>23</sup> O tomto typu vět se stručně zmiňují GREPL – KARLÍK (1998: 295), podrobně jsou rozebírány v KARLÍKOVĚ studii (1995: 77nn.).

<sup>24</sup> Jaké problémy může způsobit nesprávná interpretace těchto vět, ukazuje překlad Václava Dědiny (SOFOKLÉS, *Tragédie*, AK 29, Praha 1975, str. 370): *Zda rozum zdravý mám, mě zřejmě tento muž lstně rozhod' opustit a odplout chystá se*, kde úvodní *zda* nedává smysl.

<sup>25</sup> Jak WAKKEROVÁ (1994: 229) upozorňuje, kromě věty s *εἰ* je v tomto souvětí další prostředek vyjadřování epistémického postoje, a to *ἔοικεν ~ zdá se*.



korunu, (tak) jsem papež // at' visím // sním klobouk (= Petr mi určitě nepůjčí stokorunu).<sup>26</sup>

(25) Plat. Phaedr. 228a: ΣΟΚΡΑΤΗΣ: Ω Φαῖδρε, εἰ ἐγὼ Φαῖδρον ἀγνοῶ, καὶ ἑμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι. ἀλλὰ γὰρ οὐδέτερά ἐστι τούτων ~ *Faidře, jestli já neznám Faidra, zapomněl jsem i já, kdo jsem. Avšak ani jedno není pravda.*

WAKKEROVÁ (1994: 231) hovoří v tomto případě o tzv. r e t o r i c k é m u ž i t í , kdy se podmínková souvětí vyznačují speciálním komunikačním účinkem a často také speciálním inferenčním vztahem mezi *p* a *q*. To vede k tomu, že adresát interpretuje podmínkovou větu nestandardním způsobem, protože ví, že buď *p* nebo *q* je určitě pravdivé nebo nepravdivé, nebo je na vztahu *p* a *q* vůbec něco zvláštního. V našem případě jde o emfatické zdůraznění faktu, že mluvčí pokládá výpověď za pravdivou, jež bychom mohli parafrázovat jako *já jistě vím, kdo je Faidros*.

Dalším typem rétorického užití jsou tzv. k o m p a r a t i v n í v ě t y (WAKKEROVÁ 1994: 235):<sup>27</sup>

(26) Xen. Ag. 10,2: εἰ δὲ καλὸν εὖρημα ἀνθρώποις στάθμη καὶ κανὼν πρὸς τὸ ὀρθὰ ἐργάζεσθαι, καλὸν ἄν μοι δοκεῖ εἶναι ἡ Ἀγησιλάου ἀρετὴ παράδειγμα γενέσθαι τοῖς ἀνδραγαθίαν ἀσκεῖν βουλομένοις. ~ *Jestliže je pro lidi krásným vynálezem měřicí šňůra a pravítka, chtějí-li vytvořit něco přímého, stejně krásným příkladem je podle mého názoru Agésiláova statečnost pro ty, kteří se chtějí stát správnými muži.*

Jde o dvě paralelní propozice se symetrickou stavbou mezi *p* a *q*, přičemž pravdivost propozice *p* jakoby vyplývá – na základě srovnání – z propozice *q*: je-li možno přijmout výrok mluvčího *p*, pak je možno také přijmout výrok *q*. Z rétorického hlediska jde o tzv. (antithetický) p a r a l e l i s - m u s (LANDFESTER 1997: 130), jenž může být zvýrazněn pomocí partikule ἀλλά a jenž se stává důležitým stylistickým prostředkem zejména u řečníků:

(27) Hdt. 4,36: Εἰ δὲ εἰσι ὑπερβόρειοι τινες ἄνθρωποι, εἰσι καὶ ὑπερνότιοι ἄλλοι. ~ *Jestliže jsou lidé na dalekém severu, jsou jiní i na dalekém jihu.*

<sup>26</sup> K tomuto typu vět GREPL – KARLÍK (1998: 295) a podrobně KARLÍK (1995: 83). Komunikační statut těchto vět je tak speciální, že v mnoha jazycích existují idiomatické výrazy: (*Jestli je to pravda*), (*tak*) *jsem papež / sním klobouk / nechám si prvrat koleno*.

<sup>27</sup> Ducrot hovoří o k o n t r a s t i v n í m souvětí, což Wakkerová odmítá, protože podle jejího názoru o kontrast nejde. GREPL – KARLÍK (1998: 295, 366) užívají termínu k o n f r o n t a č n í souvětí; mají však na mysli skutečný kontrast, kde je spojka *jestliže* zaměnitelná za prototypicky konfrontační spojky *zatímco*, *kdežto*: *Jestliže (= zatímco) se k nám Rakušané chovali zdrženlivě, Španělé nás při prvním setkání vůbec neuznali za hodny pohledu*. Podle mého názoru jde o typ formálně blízký, ale interpretačně přece jen trochu odlišný.

(28) Hyp. 14: εἰ γὰρ θρήνων ἄξια πεπόνθασιν, ἀλλ' ἐπαίων μεγάλων ποιήκασιν. ~ *Jestliže totiž na jedné straně zakusili to, co je hodno slz, na druhé straně vykonali činy hodné chvály.*

## 7.2. Tzv. ilokuční věty

Podmínková věta specifikuje okolnosti, za nichž tvrzení obsažené v nadřazené větě – podle mínění mluvčího – obsahuje užitečnou nebo relevantní informaci pro adresáta. Nadřazená věta je vždy pravdivá, bez ohledu na podmínkovou větu.<sup>28</sup>

(29) Plat. Crit. 45c: εἰ ἂν δὲ βούλη εἰς Θεσσαλίαν ἰέναι, εἰσὶν ἔμοι ἐκεῖ ξένοι οἱ σε περὶ πολλοῦ ποιήσονται... ~ *Jestliže budeš chtít jít do Thessalie, mám tam přátele, kteří si tě budou velice vážit...*

Věty s *εἰ* také specifikují podmínku, za jaké je ilokuční akt realizovaný mluvčím pertinentní, tj. vyjadřují podmínku pro vhodnost a přiměřenost otázky, přání nebo zvolání obsažených v nadřazené větě:

(30) Eur. Ion 670-1: εἰ δ' ἐπέυξασθαι χρεῶν, ἐκ τῶν Ἀθηνῶν μ' ἢ τεκοῦσ' εἶη γυνή, ~ *Mám-li si něco přát, ať je má matka z Athén.*

Řecké gramatiky v těchto případech pracovaly s pojmem brachylogie či elipsy performativní formule jako *ptám se vás* apod. (KÜHNER – GERTH 1904: 484, 4b, c; STAHL 1905: 425-426), tj. pro (30) bychom mohli doplnit *přeji si: Mám-li si něco přát, přeji si, ať je má matka z Athén*. Dnes se však od takových opisů z různých důvodů upouští (WAKKEROVÁ 1994: 239-240) a uvedené věty se interpretují jako podmínkové věty ilokučního typu spjaté s řečovým aktem, jež realizuje mluvčí v nadřazené větě, tj. jako podmínkové věty spojené s jinou úrovní výpovědi, než jsou „obvyklé, normální“ podmínkové věty.

V poslední době se o tomto typu vět objevují zmínky i ve vysokoškolských gramatikách, např. RIJKSBARON (1994: 65, pozn. 1) hovoří o větách s metajazykovými komentáři a upozorňuje přitom, že v „normálních“ podmínkových větách existuje mezi událostmi, o nichž se mluví v protazi a v apodozi, temporální vztah, zatímco v ilokučních podmínkových větách časový vztah obsažen není, protože se jedná jen o jakýsi komentář mluvčího k vlastnímu sdělení:<sup>29</sup>

(31) Eur. Or. 1578: μέλλω κτενεῖν σου θυγατέρ', εἰ βούλη μαθεῖν ~ *Chci usmrtit tvou dceru, chceš-li to vědět.*

<sup>28</sup> O ilokučních podmínkových větách pojednává podrobně Wakkerová (1994: 236-257). Jiní autoři používají termínů *pseudo-conditionals*, *commentative conditionals*, *speech-act conditionals*.

<sup>29</sup> Také BORNEMANN – RISCH (1978: 291, pozn. 1) se zmiňují o zdvořilostních formulích, kde je podmínková věta *wenig betont* („nedůrazná“), např. *εἰ σοι φίλον ~ jestli je ti to milé*, *εἰ δοκεῖ ~ jestliže se ti to zdá správné*, *εἰ βούλει ~ jestliže chceš*.

## 8. Podmínkové věty v nepřímé řeči

a) Po sekundárním čase v řídící větě může nastoupit v *P* konstrukce εἰ + optativ obliquus (vždy bez ἄν) pouze místo:

- εἰ + ind. prez., fut.<sup>30</sup> (podmínka neurčitá) – ne příliš často;
- ἔάν + konj. prospektivní (podmínka prospektivní);  
→ optativ tedy může mít v *P* tyto interpretace:
- εἰ + ind. (podmínka neurčená);
- ἔάν + konj. (podmínka prospektivní);
- εἰ + opt. (podmínka potenciální);
- εἰ + opt. (podmínka iterativní v minulosti).

Typ podmínkového souvětí v závislosti se pozná na základě kombinace předvětí a závětí.

b) Po primárním i sekundárním čase v řídící větě se *A* mění podle pravidel pro změnu vět hlavních // nezávislých:

- |                        |  |
|------------------------|--|
| indikativ              | → infinitiv // věta s ὅτι/ὡς + ind./opt. obliquus // po sl. <i>percipiendi</i> , <i>affectuum</i> též participium; <sup>31</sup> |
| imperativ              | → infinitiv, perifráze s χρῆναι;   |
| optativ s ἄν           | → infinitiv s ἄν // participium s ἄν // věta s ὅτι/ὡς + opt. s ἄν; <sup>32</sup>   |
| ind. sekund. času s ἄν | → infinitiv s ἄν // participium s ἄν // věta s ὅτι/ὡς + sek. čas s ἄν.   |

Infinitiv tedy stojí místo indikativu nebo imperativu, infinitiv s ἄν místo optativu s ἄν a místo ind. sekundárního času s ἄν.

(32) Xen. An. 4,1,25: ἔφη εἶναι ἄκρον ὃ εἰ μή τις προκαταλήψοιτο (opt. fut.), ἀδύνατον ἔσεσθαι (inf. fut.) παρελθεῖν. ~ *Řekl, že je tam kopec, kolem kterého bude nemožné projít, jestliže se ho Řekové napřed nezmocní.* – *P* = εἰ μή τις προκαταλήψοιτο = *p o d m í n k a n e u r č í t á s* opt. zástupným za ind. fut. προκαταλήψεται; *A* = ἔσεσθαι = inf. futura za ind. futura.

(33) Xen. An. 1,2,2: ὑποσχόμενος αὐτοῖς, εἰ καλῶς καταπράξειεν (opt. aor.) ἐφ' ἃ ἔστρατεύετο, κατάξειεν (inf. fut.) αὐτοὺς οἴκαδε. (upraveno) ~ *Slíbil (sc. Kýros) jim (sc. vyhnancům), že je přivede zpátky domů, jestliže*

<sup>30</sup> Ind. imperfekta a aoristu se mění v optativ zástupný jen výjimečně, aby se zabránilo vzniku dvojznačné výpovědi. Např. opt. aor. může být použit místo konj. aor. + ἄν nebo místo ind. aor.: souvětí ἔφη, εἰ τοῦτο ποιήσεις, ἡμᾶς βλάψειν tak může být interpretováno buď jako ἔάν τοῦτο ποιήσης, ἡμᾶς βλάψεις (podm. prospektivní *jestliže toto uděláš, uškodíš nám*), nebo jako εἰ τοῦτο ἐποίησας, ἡμᾶς βλάψεις (podm. neurčitá *jestliže jsi toto udělal, uškodíš nám*).

<sup>31</sup> Druh doplnění závisí na sémantické charakteristice řídícího slovesa, cf. MUCHNOVÁ (1996-1997: 9).

<sup>32</sup> Optativ s ἄν a indikativ sekundárního času s ἄν nejsou nikdy nahrazovány optativem zástupným.

*dobře pořídí.* – *P* = εἰ καλῶς καταπράξειεν = *p o d m í n k a p r o - s p e k t i v n í s* opt. aor. zastupujícím konj. prospektivní (*s ἄν*); *A* = κατάξειεν = inf. futura za ind. futura. (v přímé řeči ἔάν καταπράξω, κατάξω).

(34) Xen. Hell. 6,4,6: οἱ προεστώτες ἐλογίζοντο ὡς εἰ μὴ μαχοῖντο (opt. prez.), ἀποστήσονται (opt. fut.) μὲν αἱ περιοικίδες αὐτῶν πόλεις... ~ *Vůdčové předpokládali, že města, která je obklopují, od nich odpadnou, jestliže nebudou bojovat.* – *P* = εἰ μὴ μαχοῖντο = *p o d m í n k a p r o s p e k t i v n í s* opt. prez. zastupujícím konj. prospektivní (*s ἄν*); *A* = ἀποστήσονται = opt. zástupný za ind. fut. (v přímé řeči: ἔάν μὴ μαχώμεθα, ἀποστήσονται).

(35) Xen. Hell. 6,2,9: ἐδίδασκον ὡς μέγα μὲν ἀγαθὸν ἀποβάλοιεν ἄν (opt. aor. *s ἄν*), εἰ Κερκύρας στερηθεῖεν (opt. aor.), τοῖς δὲ πολεμίοις μεγάλην ἄν ἰσχὺν προσβάλοιεν (opt. aor.)... ~ *Vysvětlovali jim, že by ztratili značnou výhodu, kdyby byli zbaveni Kerkýry, a nepřátelům by vydali zdroj veliké síly...* – *p o d m í n k a p o t e n c i á l n í* po sekundárním čase nezměněná.

## 9. Jiné způsoby vyjadřování podmínky

Podmínka (tj. protaze) může být také vyjádřena jiným způsobem než právě větou s εἰ, např. participiem, genitivem absolutním, relativní větou či souřadným souvětím:

(36) Xen. An. 2,1,12: ὄπλα μὲν οὖν ἔχοντες οἴομεθα ἄν καὶ τῆ ἀρετῆ χρήσθαι, παραδόντες δ' ἄν ταῦτα καὶ τῶν σωματῶν στερηθῆναι. ~ *Pokud máme zbraně, myslíme si, že můžeme užívat i své statečnosti, kdybychom však zbraně vydali, byli bychom zbaveni i životů.* – (participium)

(37) Men. 349 (671): Θεοῦ θέλοντος κἂν ἐπὶ ῥήτορας πλέοις (opt. prez.). ~ *Kdyby bůh chtěl, mohl bys plout i na rohoži z rákosí.* – (genitiv absolutní)

(38) Plat. Apol.: ἃ (εἶ τι) μὴ οἶδα, οὐδὲ οἴομαι (ind. prez.) εἰδέναι. ~ *Jestliže něco vskutku nevím (to, co nevím), nemyslím si, že to vím.* – (relativní věta)

(39) Plat. Theaet. 154c: Σμικρὸν λαβὲ παράδειγμα, καὶ πάντα εἴση (ind. fut.), ἃ βούλομαι. ~ *Vezmi malý příklad a budeš vědět všechno, co chci říci.* – (souřadné souvětí)

## 10. Závěr

Podmínková souvětí jsou v řečtině jedním z mála typů souvětí vyznačujících se výraznou a specifickou syntaktickou strukturou. Jak se pokusila ve stručnosti naznačit kapitola o ilokučních a propozičních větách, i jejich pragmaticko-sémantická interpretace je značně rozmanitá a komplikovaná. Jedním z problémů je, zda mají být ilokuční a propoziční věty chápány jako „něco jiného“ než podmínkové věty, protože nevyjadřují „podmínku realizace děje nadřazené věty“ (cf. WΛΚΚΕΡΟΒΑ 1994: 227), nebo zda mají být

řazeny k podmínkovým větám jako jejich rovnocenný partner, jako to dělá např. KARLÍK 1995: 85), když podmínku chápe jako „jazykové vyjádření určité sémantické struktury“.\*

### Literatura:

#### 1. Speciální studie (výběr):

- KRISCH, TH., *Überlegungen zur Herkunft und Entwicklung der irrealen Konditionalsätze des Altgriechischen*, Innsbruck, Inst. für Sprachwissenschaft 1986.
- BAKER, E. J., *Restrictive Conditionals*, in: RIJKSBARON, A. – MULDER, H. A. – WAKKER, G. C. (eds.), *In the Footsteps of Raphael Kühner*, Amsterdam, Gieben 1988, 5-26.
- CALBOLI, G., *Il periodo ipotetico*, in: BANFI, E. (ed.), *Studi di linguistica Greca II*, Milano, Francoangeli 1997, 35-56.
- HODOT, R., *Sur les conditionnelles dans les dialectes grecques*, in: CRESPO, E. et al. (eds.), *Actes du second colloque international de dialectologie grecque (juin 1991)*, Madrid 1993.
- KARLÍK, P., *Studie o českém souvětí*, Brno, Masarykova univerzita 1995.
- MUCHNOVÁ, D., *Poznámky k obsahovým propozicím ve starořečtině I*, in: *Auriga* 38-39, 1996-1997, 5-29.
- PINO CAMPOS, L. M., *Periodos condicionales griegos: estudio critico*, in: *Estudios Clásicos* 31, 1988-89, 75-95.
- PINO CAMPOS, L. M., *Periodos condicionales griegos. Un análisis lingüístico*, in: *Emerita* 60, 1992, 261-286.
- RIJKSBARON, A., *The Pragmatics and Semantics of Conditional and Temporal Clauses. Some Evidence from Dutch and Classical Greek* [= Working Papers in Functional Grammar, 13], Amsterdam 1986.
- SWEETSER, E., *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge – New York – Sydney, Cambridge University Press 1990, zejm. kap. *Conditionals*, 113-144.
- WAKKER, G., *Conditions and Conditionals. An Investigation of Ancient Greek*, Amsterdam, Gieben 1994.
- WAKKER, G., *Les propositions relatives dites à valeur conditionnelle*, in: LÉTOUBLON, Fr. (ed.), *La langue et les textes en grec ancien. Actes du colloque Pierre Chantraine (Grenoble, sept. 1989)*, Amsterdam, Gieben 1992, 47-61.

\* Tento článek vznikl v rámci výzkumného záměru MŠMT 1121 00003-206 314.

#### 2. Novější (syntaktické) příručky (výběr)

- BIZOS, M., *Syntaxe grecque*, Paris, Vuibert 1981.
- BORNEMANN, E. – RISCH, E., *Griechische Grammatik*, Frankfurt/M., Verlag Diesterweg 1978.
- DELAUNOIS, M., *Essais de syntaxe grecque*, Louvain, Peeters 1988.
- DUHOUX, Y., *Le verbe grec ancien*, Louvain, Peeters 1992.
- HUMBERT, J., *Syntaxe grecque*, Paris, Klincksieck 1972<sup>3</sup> (1945<sup>1</sup>).
- LUKINOVICH, A. – ROUSSET, M., *Grammaire du grec ancien*, Genève, Georg 1994<sup>2</sup>.
- LANDFESTER, M., *Einführung in die Stilistik der Griechischen und Lateinischen Literatursprachen*, Darmstadt, Wiss. Buchgesellschaft 1997.
- MAIER, F., *Die Version aus dem Griechischen*, Bamberg, Buchners Verlag 1976.
- NIEDERLE, J. – NIEDERLE, V. – VARCL, L., *Mluvnice řeckého jazyka*, Praha, SPN 1974.
- RIJKSBARON, A., *The Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*, Amsterdam, Gieben 1994<sup>2</sup>.
- SMYTH, H. W. – MESSING, G. M., *Greek Grammar*, Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press 1976<sup>3</sup>.

#### 3. Starší gramatiky, často většího rozsahu

- GOODWIN, W. W., *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek Verb*, London, MacMillan 1889.
- KÜHNER, R. – GERTH, B., *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Satzlehre*, II, Hannover 1904<sup>3</sup> (*Index locorum* zpracoval W. M. CALDER, Darmstadt, Wiss. Buchgesellschaft 1965).
- SCHWYZER, E. – DEBRUNNER, A., *Griechische Grammatik*, II: *Syntax und syntaktische Stylistik*, München, Beck 1950 (RADT, F. – RADT, S., *Stellenregister*, München, Beck 1971).
- STAHL, J. M., *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit*, Heidelberg, Winter 1907.

#### 4. České gramatické příručky

- ČECHOVÁ, M., *Čeština, řeč a jazyk*, Praha, Institut sociálních vztahů 1996.
- ČERMÁK, F., *Jazyk a jazykověda*, Praha, Pražská imaginace 1994.
- GREPL, M. – KARLÍK, P., *Skladba češtiny*, Olomouc, Votobia 1998.
- GREPL, M. – KARLÍK, P., *Skladba spisovné češtiny*, Praha, SPN 1986.
- Mluvnice češtiny*, III: *Skladba*, red. DANEŠ, F. – HLAVSA, Z., Praha, Academia 1987.
- Příruční mluvnice češtiny*, red. KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995.

## RÉSUMÉ

## Propositions conditionnelles en grec ancien

L'article a pour objet une description assez détaillée des propositions conditionnelles en grec ancien, destinée aux étudiants universitaires de philologie classique, mais aussi à d'autres spécialistes intéressés au progrès que la linguistique grecque a fait depuis Kühner – Gerth, Goodwin et Humbert. A côté de l'exposé expliquant les structures conditionnelles de base, l'étude – s'inspirant des travaux de Wakker, Rijksbaron, Duhoux et d'autres – informe de façon critique des conceptions issues de l'approche pragmatique, différenciant les conditionnelles «normales», épistémiques et illocutoires.

**LATINSKÉ PARTIKULE  
A JEJICH ÚLOHA VE VÝSTAVBĚ DISKURSU.  
I: MODEL KOMUNIKAČNÍ STRUKTURY DISKURSU**

Barbora KRYLOVÁ (Praha)

Tento článek je první částí přehledové studie, jejímž cílem je seznámit širší odbornou veřejnost s novými trendy v popisu latinských partikulí a s výsledky, kterých bylo v posledních letech v této oblasti dosaženo. Zkoumání latinských i řeckých partikulí pomocí metod moderní lingvistiky se začíná rozvíjet teprve v posledním desetiletí (až na výjimky pocházejí publikace s touto tematikou z druhé poloviny devadesátých let), a to především v okruhu školy holandské (C. Kroon, R. Risselada a další), v několika posledních letech se pak objevují i příspěvky dalších badatelů (např. A. Orlandini z okruhu francouzského či Angličana D. R. Langslowa). Největší význam, a to jak po stránce konkrétních výsledků, tak především po stránce teoretické a metodické, má r. 1995 publikovaná monografie nizozemské latinistky C. Kroon *Discourse Particles in Latin. A Study of 'nam', 'enim', 'autem', 'vero' and 'at'*. Autorka v ní předkládá nejen detailní popis funkce zkoumaných partikulí, ale i vlastní model popisu struktury diskursu uzpůsobený potřebám popisu partikulí. Tento model úzce navazuje na teorie rozpracované jak na poli lingvistiky obecné (analýze výstavby diskursu a výzkumu koherenčních vztahů v textu se teoretická lingvistika intenzivněji věnuje v posledních přibližně 25 letech), tak pro popis funkce partikulí v jednotlivých živých jazycích. Výzkum partikulí byl zpočátku orientován spíše sémanticky (H. Weydt a další) a teprve v polovině 80. let došlo k propojení obou těchto proudů bádání: od té doby jsou na jedné straně teoretické přístupy stále častěji aplikovány na popis konkrétních jazyků, na straně druhé začínají být teorie zpočátku budované jen na základě mnohdy velice úzce specializovaného typu diskursu (tak např. birminghamská škola analýzy diskursu vycházela ve svých počátcích z analýzy komunikace učitele a žáků při vyučování) rozvíjeny do podoby, aplikovatelné vcelku obecně (významným přínosem jsou práce francouzské školy – ženevský model analýzy diskursu<sup>1</sup> – a školy angloamerické – např. práce D. Schiffrin).

V tomto článku budou probrány základní principy modelu struktury diskursu užívaného C. Kroon, a to s přihlédnutím k teoriím, z nichž tato bada-

<sup>1</sup> E. Roulet a další.

telka vycházela, tj. především k diskursní analýze v podobě navržené birminghamskou a ženevskou školou; pokračování studie pak čtenáře seznámí s modelem koherence diskursu předloženým C. Kroon, s obecnými metodami popisu partikulí i se závěry, k nimž dosavadní bádání o konkrétních partikulích dospělo.

### Model struktury diskursu

Z funkčního hlediska můžeme jazyk definovat jako nástroj komunikace, jež se uskutečňuje prostřednictvím reference k nějaké mimojazykové skutečnosti, ať už je touto mimojazykovou skutečností objektivní realita okolního světa nebo subjektivní představa mluvčího/autora. Každý přirozený jazykový projev je charakterizován jednak svou komunikační funkcí, jednak pomocí své reference, tj. tématu/témat, kterých se týká.<sup>2</sup> V praxi to znamená, že pro každou funkčně ucelenou jednotku přirozeného jazyka lze najít charakteristiky, které těmto dvěma základními atributům jazykového projevu odpovídají – každou takovou jednotku můžeme tedy posuzovat za své z hlediska komunikačního záměru mluvčího, resp. komunikačních partnerů, kteří se podílejí na jejím vzniku, a za druhé z hlediska jejího tématu.<sup>3</sup> Platí to i pro strukturu nejvyšší a nejkompexnější, kterou je diskurs.<sup>4</sup>

<sup>2</sup> Cf. např. KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ (1995), 585-586.

<sup>3</sup> Jednotky, kterým jedna z uvedených charakteristik chybí, mohou sice vykazovat některé vlastnosti jazykových projevů, ale nelze je považovat za skutečně plnohodnotné projevy přirozeného jazyka. Naprosto zjevné je to v případě reference: jednotky, jimž chybí reference, nejsou schopny přenášet jakoukoli informaci, tj. nelze je vůbec považovat za projevy jazyka. Jako příklad uveďme neartikulované výkřiky, jejichž cílem je upoutat „adresátovu“ pozornost, popř. samostatně použité volání typu „Haló!“ pronášené se stejným cílem. Jazykové jednotky bez reference je však nutné odlišit od jednotek bez obsahu, resp. s obsahem silně upozaděným, což jsou nejčastěji výpovědi silně frazeologizované a konvencionalizované pro určitý druh řečového komunikačního chování, jako např. pozdravy typu „Ahoj.“ apod. (viz KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ [1995], 622-623). Takovéto výpovědi sice nemají obsah, jako jejich referenci však lze označit příslušnou komunikační situací. – Na druhou stranu nejsou přirozenými funkčními projevy jazyka ani věty, resp. složitější celky, které nepocházejí ze skutečné komunikační situace nebo nevznikly s nějakým skutečným komunikačním cílem, jako např. některé gramatické příklady nebo počítačem generované věty.

<sup>4</sup> Termín „diskurs“ může mít v různých lingvistických pracích poměrně značně odlišný význam – v tomto článku je užíván v nejširším smyslu, tj. nikoli jako označení mluveného projevu, nýbrž jako název pro text v jeho situačním a komunikačním kontextu – bližší viz např. HOFFMANNOVÁ (1997), která chápe diskurs jako „integrativní celek textu a kontextu“ a „spojení jazykové realizace interakce a jejího kontextového přesahu“ (str. 8).

Máme-li adekvátně popsat stavbu diskursu, musíme si tedy uvědomit, že v jeho rámci je třeba rozlišovat dvě odlišné, nicméně vzájemně provázané struktury. První z nich, struktura komunikační, je dána tím, jak je v diskursu naplňován komunikační záměr, resp. komplex komunikačních záměrů, který je motivací jeho vzniku; druhá struktura – struktura tematická – je založena na uspořádání témat, která jsou v diskursu probírána. Vztah těchto dvou struktur však není zcela rovnocenný – za primární lze považovat strukturu komunikační, neboť tematický rozvrh diskursu je z hlediska komunikačního cíle pouze jedním z prostředků, které slouží k jeho uskutečnění. Tematická struktura je tedy z funkčního hlediska podřízena potřebám struktury komunikační, což ovšem neznamená, že by s ní nutně musela být totožná nebo že by ji bylo možno chápat jako jakousi její podstrukturu. Obě struktury se sice v některých případech mohou do jisté míry kryt (nejčastěji k tomu dochází v těch pasážích, jejichž komunikačním cílem je předat adresátovi souvislý výklad o nějaké otázce, což je typické zvláště pro monologické pasáže narativního charakteru), na druhou stranu však nejsou výjimkové úseky, v nichž se velmi podstatně odlišují, a to jak velikostí svých elementárních jednotek, tak umístěním předělů mezi nimi.

Detailní popis vzájemného ovlivňování obou struktur by vyžadoval jejich podrobný teoretický popis, což zcela přesahuje jak možnosti, tak potřeby tohoto článku. V hrubých rysech však lze říci, že jednotky komunikační struktury obvykle bývají tematicky ucelené, i když nemusí z hlediska struktury tematické představovat postup vpřed (což dokládají např. direktivní výpovědi, které sice jsou tematicky ucelené, nicméně obvykle nepřispívají k dalšímu rozvoji probíraného tématu – ten bývá nejčastěji uskutečňován pomocí výpovědí s deklarativní platností); na druhou stranu bývají diskursní jednotky, v nichž tematická linie vpřed postupuje, v naprosté většině případy jednotkami z komunikačního hlediska centrálními, a naopak ty jednotky, které uvádějí podrobnosti k hlavnímu tématu nebo probírají téma vedlejší, mají v komunikační struktuře zpravidla subsidiární postavení.

Tematická struktura diskursu se z pochopitelných důvodů do značné míry vzpírá formalizovanému popisu, a není tedy nikterak udivující, že existují různé, často vzájemně dosti odlišné přístupy k této problematice. Detailnější probírání byl i těch nejvýznamnějších by do značné míry přesahovalo jak potřeby, tak možnosti tohoto článku, a proto se omezíme pouze na stručné nastínění základních stavebních principů tematické struktury, na nichž se více méně shoduje většina teorií.<sup>5</sup>

Z tematického hlediska si lze diskurs představit jako postupné probírání jednoho či více souřadně spojených základních témat – pro takové postupné

<sup>5</sup> Detailnější popis viz např. DRESSLER (1973); DANĚŠ (1968); KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ (1995), 681-699.

probírání určitého tématu bývá užíván termín *tematická linie*. Složitější diskurs se ovšem obvykle neskládá pouze z postupného rozvíjení na sebe navazujících základních témat – každé téma základní může být složeno z témat dílčích, případně může být doplněno tématy vedlejšími, která je podrobněji dokládají nebo usnadňují, resp. umožňují jeho pochopení. Typickým příkladem vedlejších témat jsou v lokálním měřítku přirovnání či konkrétní příklady, v měřítku globálním vysvětlování faktů či okolností, nutných k náležitému vyložení hlavního tématu. Tímto způsobem vznikají vedlejší tematické linie, vnořené do linií hlavních. Z hlediska své tematické výstavby tedy diskurs představuje mnohvrstevnatý hierarchický systém, skládající se z různě velkých jednotek obdobného typu. Tyto jednotky se mohou navzájem spojovat v jednotky vyšší hierarchické úrovně, a to jak souřadně, tak podřadně.

Z formálního hlediska je každá tematická jednotka diskursu tvořena jedním nebo více tematickými řetězci neboli posloupnostmi,<sup>6</sup> jejichž elementárními stavebními kameny jsou propoziční obsahy. Návaznost v rámci tematických řetězců je zajištěna opakovaným zmiňováním či aktivováním jisté centrální informace či motivu.<sup>7</sup>

Stejně jako u struktury tematické, existuje i v případě komunikační struktury diskursu mnoho odlišných pokusů o její uchopení. Pro popis funkce partikulí se ukazuje jako velmi výhodný model vycházející z principů analýzy diskursu, rozvinutých birminghamskou<sup>8</sup> a ženevskou školou,<sup>9</sup> které se diskursem zabývají především z hlediska jeho komunikační funkce a popisují jej jako hierarchický systém tvořený jednotkami různé úrovně, přičemž každá jednotka roviny vyšší se skládá z několika jednotek roviny nižší. V návaznosti na práci C. Kroon, která tento model dále rozvíjí a poněkud upravuje,<sup>10</sup> s ním pracuje i většina nejnovějších studií o latinských partikulích.

Komunikační diskursní jednotky<sup>11</sup> jsou v tomto modelu vymezovány podle svého přínosu k naplnění komunikačního záměru mluvčího/mluvčích, ať už jde o hlavní komunikační cíl nebo o komunikační cíle dílčí, jejichž splnění přispívá k naplnění cíle hlavního. Proberme nyní základní typy ele-

<sup>6</sup> Tematický řetězec, resp. tematická posloupnost je českým ekvivalentem anglického pojmu *thematic chain*.

<sup>7</sup> Cf. KROON (1995), 64; KARLÍK – NEKULA – RUSÍNOVÁ (1995), 682-692; HRBÁČEK (1994), 46-51.

<sup>8</sup> SINCLAIR – COULTHARD (1975); COULTHARD (1977).

<sup>9</sup> ROULET et al. (1985).

<sup>10</sup> KROON (1995), 58-125.

<sup>11</sup> Nadále budeme podle běžného úzu komunikační diskursní jednotky označovat jen jako diskursní jednotky; plný název je obvykle používán pouze v případech, kdy by hrozila záměna s jednotkami struktury tematické.

mentárních diskursních jednotek (tj. jednotek, jejichž komponenty jsou pouze elementární diskursní jednotky nižšího řádu):<sup>12</sup>

Nejnižší jednotkou je *komunikační akt*,<sup>13</sup> který je definován jako nejmenší možný úsek diskursu, u něhož je možné stanovit komunikační funkci. V zásadě odpovídají komunikační akty jednotlivým mluvnickým aktům, které jsou v daném diskursu realizovány; rozdíl mezi těmito dvěma pojmy je však v tom, že zatímco mluvní akt bývá definován jako samostatný jev bez větší souvislosti s kontextem, v němž se vyskytuje, funkce komunikačního aktu je dána právě jeho vztahem k jiným diskursním jednotkám a funkcí, kterou plní v celku diskursu.<sup>14</sup> Na rozdíl od vyšších diskursních jednotek nepřispívá každý jednotlivý komunikační akt sám o sobě k naplnění komunikačního cíle mluvčího nebo k uskutečnění tematického postupu, neboť tuto schopnost může mít až spojení několika aktů – posun. Lze tedy říci, že komunikační úloha aktu je často nesamostatná.

Vyšší diskursní jednotkou je *posun*,<sup>15</sup> což je nejmenší možná jednotka, která je schopna samostatně přispívat k dosažení komunikačního záměru

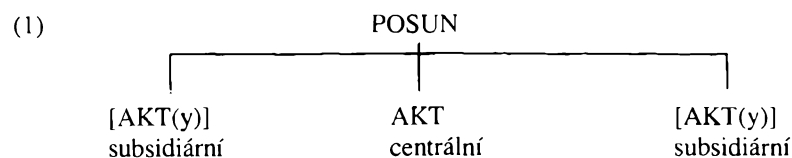
<sup>12</sup> K přehledu typů diskursních jednotek viz také KROON (1995), 51-54 a 64-67; HOFMANNOVÁ (1997), 10.

<sup>13</sup> *Communicative act* v anglické terminologii, *acte de langage* v terminologii francouzské.

<sup>14</sup> Cf. KROON (1995), 65, pozn. 12; 77: „[...] an illocutionary force is determined by the lexical and grammatical properties of isolated, individual act, the interactional and rhetorical functions are defined in terms of the relation between units of equal rank in the hierarchical discourse organization.“

<sup>15</sup> *Move* v anglické terminologii, *intervention* v terminologii francouzské. J. Hoffmannová, která ve svém nástinu analýzy diskursu vychází výhradně ze školy birminghamské (tj. bez rozšíření pro potřeby popisu monologního diskursu, které provedla škola ženevská), používá pro tento termín překlad *replika* (1997, str. 10), ten však nepokládám za vhodný. Při popisu dialogické struktury totiž hrozí záměna s názvem pro souvislý vstup mluvčího, který se s posunem sice může, ale v žádném případě nemusí shodovat (vstup mluvčího může totiž mít komplexnější strukturu, tj. skládat se z více posunů, nebo může naopak nastat vzácnější případ, kdy jeden z komunikačních partnerů doplňuje nebo přebírá vstup druhého a oba vstupy tedy tvoří dohromady jeden posun – cf. např. RISSELADA (1993), 50-55 –, pro nějž se v angličtině užívá termín *turn* (*of speaking*)); pro popis struktury monologu je pak pojem „replika“ poněkud zavádějící: např. tvrzení, že monolog je svou stavbou komplexní replikou, působí v češtině až absurdně. – J. Hoffmannová pravděpodobně vycházela z toho, že v původní podobě birminghamského modelu nebyl mezi těmito pojmy, ač různě definovanými, důsledně činěn rozdíl. To bylo dáno především skutečností, že tato teorie vznikla původně pro potřeby popisu komunikační interakce mezi učitelem a žáky při vyučovací hodině, tj. pro popis relativně jednoduché konverzace, pro níž je typické střídání poměrně krátkých vstupů jednotlivých mluvčích. V takovém typu konverzace nejsou obvykle vstupy mluvčích složitěji strukturovány, a jsou tedy ve většině případů tvořeny právě jedním posunem. Viz též pozn. č. 16.

mluvčího, tj. jednotka, u níž je možné stanovit komunikační cíl, který plní.<sup>16</sup> Z hlediska tematické struktury bývá posun v naprosté většině případů tematicky ucelený,<sup>17</sup> a pokud je jeho komunikačním cílem předkládat nové informace, pak obvykle uskutečňuje tematický postup vpřed. Elementární posun se skládá z jednoho či více komunikačních aktů. Skládá-li se z více aktů, pak tyto akty nepřispívají k dosažení komunikačního cíle posunu rovnocenně (kdyby tomu tak bylo, plnil by každý z nich v komunikační struktuře diskursu samostatnou úlohu, a jednalo by se tudíž o souřadně spojené posuny, nikoli o komunikačně nesamostatné akty) – jeden z aktů zaujímá v posunu centrální postavení, tj. svou ilokuční a komunikační platností nejvíce přispívá k uskutečnění komunikačního cíle posunu, a tedy i zajišťuje jeho zapojení do komunikační struktury diskursu a vztahy k posunům okolním. Ostatní akty, pro něž se užívá označení *aktů subsidiárních*, se do komunikační struktury diskursu nezapojují samostatně, nýbrž pouze prostřednictvím *aktu centrálního*, který nějakým způsobem doplňují. Vztahy subsidiárních aktů k aktu centrálnímu bývají označovány jako *vztahy reťortické*, protože jejich charakter je dán tím, jaký je komunikační cíl celého posunu a co je třeba k aktu centrálnímu dodat, aby mohl tento cíl splnit.<sup>18</sup> Subsidiární akty mohou s aktem centrálním tematicky souviset – např. pokud plní roli argumentů, které připravují uvedení závěru, podpůrných argumentů tvrzení, dodatečného vysvětlení, přípravy, podpůrné nebo dodatečné informace apod. – nebo mohou stát zcela mimo tematickou linii, k níž centrální akt náleží, a tvořit jeho metadiskursivní komentář.<sup>19</sup> Vnitřní strukturu elementárního posunu lze tedy znázornit následujícím schématem:<sup>20</sup>



<sup>16</sup> V původní podobě modelu analýzy diskursu, který vznikl primárně pro účely popisu komunikační interakce dvou či více komunikačních partnerů, je posun definován jako minimální volná diskursivní jednotka, která je schopna tvořit samostatný komponent výměny. Tímto způsobem jej definuje i C. KROON (1995), 66: „Move is defined as the minimal free unit of discourse that is able to enter into an exchange structure.“

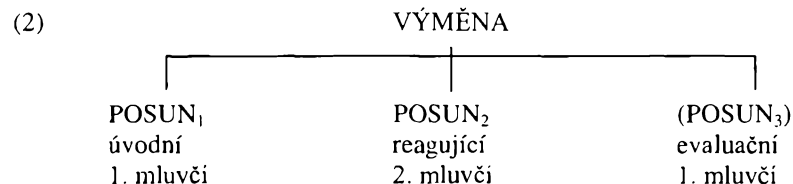
<sup>17</sup> Cf. KROON (1995), 66.

<sup>18</sup> Podrobněji k rétorickým vztahům viz KROON (1995), 75-80. Jejich klasifikace a popis vycházejí především z teorie argumentace v té podobě, jak ji rozvinuli ANSCOMBRE – DUCROT (1983).

<sup>19</sup> KROON (1995), 79.

<sup>20</sup> Cf. KROON (1995), 52; RISSELADA (1993), 53, graf č. 9. Závorky v grafu označují ty prvky, které mohou, ale nemusí být přítomny.

V dialogu můžeme rozlišit ještě vyšší jednotku diskursu, kterou je *výměna*.<sup>21</sup> Základem výměny je adjacentní pár posunů dvou mluvčích. Komunikačním cílem posunu prvního mluvčího, který bývá označován jako posun úvodní, je vyvolat reakci komunikačního partnera – tu pak představuje jeho posun reagující. Tato dvojice může být případně doplněna ještě evaluačním neboli hodnotícím posunem prvního mluvčího. Strukturu nejjednodušší výměny lze tedy znázornit následujícím schématem:<sup>22</sup>



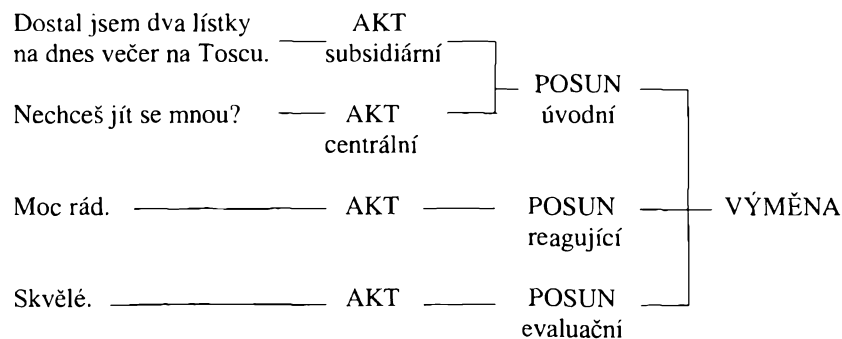
Jako příklad elementární výměny si uveďme následující minirozhovor:<sup>23</sup>

A: Dostal jsem dva lístky na dnes večer na Toscu. Nechceš jít se mnou?

B: Moc rád.

A: Skvělé.

(3)



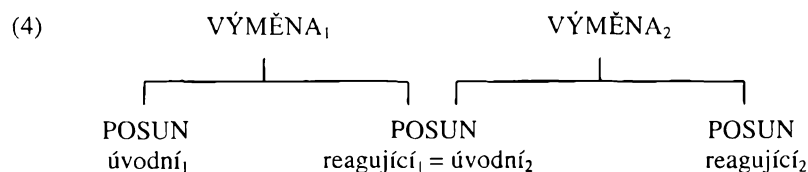
S takovou jednoduchou strukturou se setkáme obvykle pouze v případech, kdy druhý mluvčí reaguje způsobem, který je v souladu s očekáváním a záměrem jeho komunikačního partnera, tj. jedná-li se o reakci preferova-

<sup>21</sup> *Exchange* v anglické terminologii, *échange* v terminologii francouzské.

<sup>22</sup> Cf. RISSELADA (1993), 53, graf č. 9.

<sup>23</sup> Jde o upravený příklad 1, který uvádí KROON (1995), 65.

nou<sup>24</sup> – v tom případě má totiž první mluvčí několik standardních možností,<sup>25</sup> jak se zachovat. Za prvé může konverzaci ukončit, což obvykle provede iniciováním závěrečné výměny (tj. např. pronesením pozdravu apod.), za druhé může zařadit evaluační posun, jímž hodnotí partnerovu reakci, nebo za třetí může sám reagovat na partnerovu reakci. V takovém případě se reagující posun první výměny stává zároveň úvodním posunem výměny řetězově navazující. Komplex řetězově navazujících výměn bývá nazýván *interakce*. Řetězově navazující výměny lze znázornit tímto schématem:



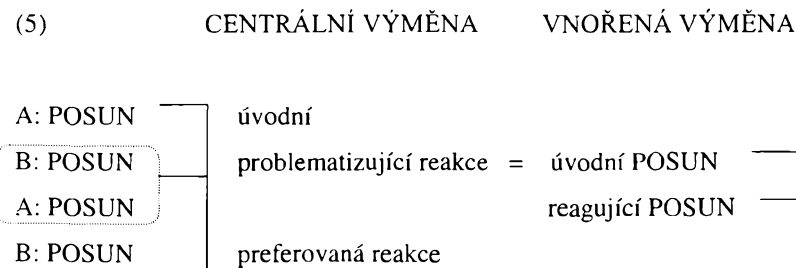
Pokud druhý mluvčí reaguje způsobem nepreferovaným, tj. použije některý z typů problematizujících reakcí,<sup>26</sup> musí obvykle první mluvčí, chce-li zachovat principy kooperativní konverzace, „odstranit příčinu problému“, tj. musí na tuto reakci sám zareagovat. I v tomto případě se tedy reagující posun stává opět úvodním posunem nové výměny, nejedná se však o řetězově připojenou výměnu náležející téže hierarchické rovině, nýbrž o výměnu vnořenou, mající vzhledem k původní výměně subsidiární postavení, neboť se v ní nepostupuje kupředu ani v rámci struktury komunikační ani v rámci struktury tematické,<sup>27</sup> nýbrž se pouze vytvářejí podmínky pro uvedení reakce preferovaného typu, tj. pro standardní ukončení centrální výměny. Pro znázornění použijme opět schématu:

<sup>24</sup> Preferovanou reakcí na sdělení je vyjádření srozumění či souhlasu, preferovanou reakcí na direktivní výpověď je souhlas nebo přímé provedení požadované akce a preferovanou reakcí na otázku je odpověď. Blíže k preferovaným reakcím viz KROON (1995), 90-91.

<sup>25</sup> Tj. možností, které jsou v souladu s principy kooperativní konverzace – viz GRICE (1975).

<sup>26</sup> Problematizující reakcí může být např. námitka, žádost o upřesnění, oprava, žádost o potvrzení, opakování, odmítnutí apod. – podrobněji viz KROON (1995), 91-92.

<sup>27</sup> „The issuing of such a non-preferred reactive move has the effect of expanding the initiated central exchange by an embedded subsidiary exchange, which ‘holds up’ the discourse rather than carrying it forward“, KROON (1995), 91.



Obě vyšší jednotky – jak posun, tak výměna – mohou vstupovat do různých vztahů s jinými diskursními jednotkami a vytvářet tak komplexní diskursní jednotky. Při tomto skládání diskursních jednotek se uplatňují tři základní strategie výstavby diskursu, a to *závislost*, *přirázování* a *rekurse*.<sup>28</sup> V zásadě se jedná o vztahy subordinálního, koordinačního a zapojovacího charakteru.<sup>29</sup> Ve vztahu *závislosti*, tj. ve vztahu subordinálního typu, jsou jednotky, které tvoří komponenty elementárního či komplexního posunu, v němž plní funkci centrálního aktu na jedné straně a aktů subsidiárních na straně druhé. Ve vztahu *přirázování* jsou koordinačně spojené diskursní jednotky stejného typu a stejné funkce. Strategie *rekurse*, tj. zanořování, umožňuje, že se komponenty vyšších diskursních jednotek (posunu a výměny) mohou stát nejen jednotky nižší (akty, resp. posuny), ale i elementární či komplexní jednotky téhož typu, jak jsme již měli možnost vidět výše na příkladu výměny. Znázornění těchto vztahů viz schéma č. 6 na další straně.<sup>30</sup>

Pro popis vztahů v rámci diskursu je kromě vymezení typů diskursních jednotek velmi důležité rozlišování diskursního typu.<sup>31</sup> Dříve než přistoupíme k výkladu o typech diskursu, je nutné tento termín odlišit od textového typu. Textový typ je pojem z oblasti spíše stylistické než čistě strukturální: podle tématu textu a záměru jeho autora můžeme rozlišovat texty narativní, argumentativní, procedurální, výkladové atd.

Při rozlišování diskursního typu je třeba přihlížet ke dvěma faktorům. První z nich je dán tím, kolik účastníků se podílí na vzniku příslušného dis-

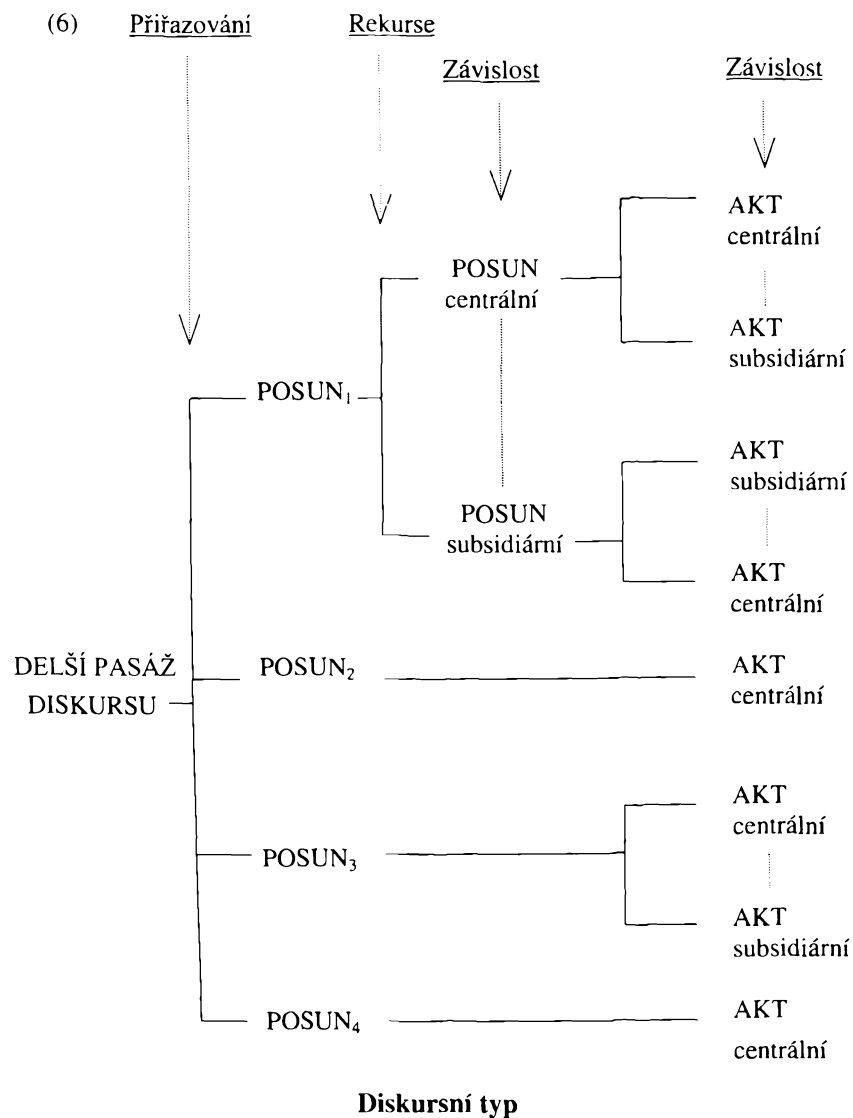
<sup>28</sup> C. Kroon používá anglické názvy *Dependence*, *Listing* a *Recursion*. Podrobněji viz KROON (1995), 80-89.

<sup>29</sup> Do analogických vztahů mohou vstupovat i elementární jednotky tematické struktury: *propozice* – viz např. GREPL – KARLÍK (1987), 351-353; DANEŠ – GREPL – HLAVSA (1987), 453-538.

<sup>30</sup> Používám upravený graf č. 10 z KROON (1995), 82.

<sup>31</sup> Při výkladu o diskursním typu se držím pojetí C. Kroon, která vychází z principů ženevské školy. Podrobně o diskursním typu viz KROON (1994), 307-309; KROON (1995), 109-115.





kursu, tj. zda diskurs vzniká pod kontrolou jednoho mluvčího/autora, a tudíž se v něm odráží komunikační záměr, resp. komplex komunikačních záměrů pouze jediného člověka – v takovém případě mluvíme o typu *m o n o l o g - n í m* – nebo zda se na jeho vzniku podílí více komunikačních partnerů, což

znamená, že jak tematická, tak komunikační struktura tohoto diskursu je výsledkem vzájemného střetávání komunikačních záměrů dvou či více mluvčích – pak mluvíme o typu *d i a l o g n í m*. Vzhledem k tomu, že tato charakteristika se týká diskursu jako celku, budeme nadále používat označení *m o n o l o g n í / d i a l o g n í t e x t*. Naprostá většina latinských textů, které máme z antiky k dispozici, jsou texty monologní, doklady dialogních textů nám poskytují pouze Plautovy a Terentiovy komedie, Ciceronovy dialogy a Senekovy tragédie.

Druhým faktorem je struktura jednotlivých pasáží textu. Pokud se nějaká pasáž skládá z posunů, které lze považovat za adjacenty pár, tj. za dvojici, kterou tvoří úvodní a reagující posun, znamená to, že daná pasáž má strukturu odpovídající výměně, a tedy i komunikační interakci. Takové pasáže označujeme jako pasáže s dialogickou strukturou, zkráceně *d i a l o g i c k é p a s á ž e*. Naproti tomu pasáže, které vykazují strukturu odpovídající jednomu (komplexnímu) posunu, resp. souboru souřadně spojených posunů, odpovídají svou strukturou projevu jednoho mluvčího, a proto je označujeme jako pasáže s monologickou strukturou, krátce *m o n o l o g i c k é p a s á ž e*.

Tyto dva faktory se mohou vzájemně kombinovat libovolným způsobem, čímž dostáváme čtyři základní diskursní typy:

- dialogické pasáže v rámci dialogního textu;
- monologické pasáže v rámci monologního textu;
- dialogické pasáže v rámci monologního textu;
- monologické pasáže v rámci dialogního textu.

První dva typy není třeba nijak blíže vysvětlovat, představují více méně klasický dialog a monolog. Třetí typ – dialogické pasáže v rámci monologního textu – tvoří jednak zprostředkované dialogy uváděné formou přímé řeči – ty nejčastěji nacházíme v historických spisech –, jednak pasáže, v nichž autor napodobuje konverzaci s adresátem do té míry, že formou výměny střídá fiktivní „vstupy“ své a svého partnera. Tento druhý typ je charakteristický pro texty, které jsou buď určeny konkrétnímu adresátovi či konkrétní skupině adresátů (jako dopisy nebo řeči) nebo předpokládají poměrně aktivní účast potenciálního adresáta (jako texty argumentativního charakteru, které ostatně bývaly v antice velmi často věnovány konkrétní osobě). Typ čtvrtý tvoří za prvé jednotlivé posuny v rámci dialogu, pokud se jedná o posuny komplexní, za druhé řidké případy, kdy jeden z komunikačních partnerů doplňuje nebo přebírá vstup druhého a oba vstupy tedy tvoří dohromady jeden posun. Tento druhý subtyp není příliš častý: v dochovaných latinských textech se s ním setkáváme prakticky pouze v komediích.

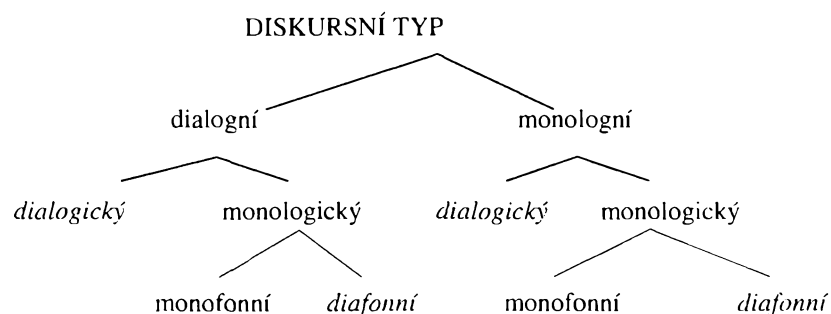
Při popisu vztahů v rámci diskursu však musíme vzít v úvahu ještě jeden parametr. Může se totiž stát, že i pasáž, která je svou formou monologická, nese zjevné stopy komunikační interakce. Pro takové pasáže používáme označení *p a s á ž d i a f o n n í*. Existují dva základní typy diafonních pasáží. První z nich představuje nepřímá řeč a druhý úseky, v nichž se autor

explicitě obrací na skutečného nebo potenciálního adresáta a svým způsobem jej takto zapojuje do tvorby příslušného diskursu. Typickými prostředky takového zapojování adresáta jsou:<sup>32</sup>

- užívání slovesných tvarů a zájmen první a druhé osoby;
- užívání prezertních tvarů v pasážích, v nichž je nepřítomným časem některý z časů minulých;
- užívání metadiskursivních výrazů a metakomunikativních komentářů;
- užívání výrazů vyjadřujících subjektivní hodnocení a sloves *dicendi*, *sentiendi* a *putandi* v první osobě;
- užívání interogativních a direktivních výpovědí;
- užívání vokativů, interjekcí a zapřísahání.

Shrňme nyní různé diskursní typy pomocí schématu<sup>33</sup> (kurzívou uvedené typy mají buď přímo interakční strukturu nebo nesou její stopy):

(7)



Původní birminghamský model diskursu vznikl pro potřeby popisu komunikační interakce mezi učitelem a žáky při vyučovací hodině, tj. popisoval silně formalizovaný typ konverzace více komunikačních partnerů. Hlavní přínos hierarchicko-funkčního modelu ženevského pak spočívá v tom, že tento způsob popisu diskursu rozšířil i na popis textů monologních. Toto rozšíření však ženevská škola provádí tím způsobem, že každý monologní text považuje za konstituent (konkrétně posun) v rámci nějaké výměny, byť fiktivní či implicitní.<sup>34</sup> Nespornou výhodou ženevského pojetí je to, že popisuje monologní i dialogní texty pomocí principiálně týchž typů elementárních diskursních jednotek, což umožňuje dobře vystihnout charakter výše popsaných diskursních typů a jejich vzájemné vztahy.

<sup>32</sup> Tento výčet je převzat od KROON (1995), 114-115.

<sup>33</sup> KROON (1994), 309, graf 6.

<sup>34</sup> KROON (1995), 52.

Domnívám se však, že podobný přístup s sebou nese i některé nevýhody. Podle mého názoru je takovou nevýhodou především nedostatečné rozlišení monologního a dialogního textu z hlediska komunikačního záměru. Vzhledem k tomu, že monologní text vzniká pro uskutečnění komunikačního záměru jediného mluvčího, lze pro celý monologní text stanovit jeden komunikační záměr, resp. komplex komunikačních záměrů, jejichž uskutečnění je plně podřízena tematická i komunikační struktura tohoto textu. Během vzniku monologního textu se původní komunikační záměr mluvčího obvykle nemění. Z tohoto hlediska si tedy lze monologní text představit jako jeden posun, resp. soubor souřadně spojených posunů. Tento komplexní posun lze pak dále analyzovat takovým způsobem, že jeho jednotlivé komponenty opět vykazují rysy posunu atd. až k základním stavebním kamenům, které tvoří elementární posuny. I případné dialogické pasáže v monologním textu jsou zařazeny s ohledem na původní komunikační záměr mluvčího/autora a v globálním měřítku tedy plní funkci posunu.

Naproti tomu dialogní text je ve své podstatě výsledkem vzájemného střetávání komunikačních záměrů dvou či více mluvčích. Pokud komunikační partneři dodržují zásady kooperativní konverzace, přizpůsobují během interakce své komunikační záměry jejímu průběhu a signálům, které přicházejí od partnera. Souhrnně lze tedy říci, že základním stavebním kamenem dialogního textu je výměna, a přestože se tato výměna skládá z posunů, u nichž lze hovořit o komunikačním záměru, s nímž je mluvčí pronáší, nepředstavují tyto posuny v rámci komunikační struktury zcela samostatné jednotky.

Rozdíl těchto „dialogních“ posunů od posunů „monologních“ spočívá v tom, že mluvčí účastníci se dialogu svým posunem sice také realizuje svůj dílčí komunikační záměr, ale především jím v rámci struktury výměny dává najevo, že čeká jistou korekci svého záměru ze strany partnera, resp. sám koriguje partnerův postoj. Domnívám se, že na monologní text principiálně nelze pohlížet jako na součást potenciální výměny, neboť mluvčí/autor při jeho tvorbě obvykle nečeká korekci ze strany adresáta. Pokud čeká vůbec nějakou reakci, jistě jí není korekce jeho záměru během tvorby textu – takové zasahování by v případě monologního diskursu (např. řečnického projevu) bylo dokonce považováno za nevhodné. Tento fakt lze dokumentovat tím, že pro většinu situací, v nichž se uplatňují principiálně monologní texty, si lze velmi dobře představit, že si mluvčí text nachystá předem, zatímco předem připravená účast na tvorbě diskursu dialogního by velmi záhy vedla k porušování principů kooperativní konverzace.\*

(*continuabitur*)

\* Tento článek vznikl v rámci řešení grantu č. 405/01/P035 GA ČR a jeho nosného projektu – výzkumného záměru MŠMT č. 1121 00003-206 314.

## Výběr z literatury:

- ANSCOMBRE, J. C. – DUCROT, O., 1983, *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles: Mardaga.
- COULTHARD, R. M., 1977, *An Introduction to Discourse Analysis*, London: Longman.
- DANEŠ, F., 1968, *Typy tematických posloupností v textu*, in: SaS 29, 125-141.
- DANEŠ, F., 1981, *Pokus o integrované multidisciplinární pojetí textové lingvistiky*, in: SaS 42, 306-314.
- DANEŠ, F., 1985, *Věta a text*, Praha: Academia.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M. (red.), 1987, *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*, Praha: Academia.
- DIK, S. C., 1978, *Functional Grammar*, Amsterdam: North Holland.
- DRESCHER, M. – KOTSCHI, Th., 1988, *Das „Genfer Modell“. Diskussion eines Ansatzes zur Diskursanalyse am Beispiel der Analyse eines Beratungsgesprächs*, in: Sprache und Pragmatik 8, 1-42.
- DRESSLER, W., 1973<sup>2</sup>, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- ENKVIST, N. E., 1989, *From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics*, in: HEYDRICH, W. – NEUBAUER, Fr. – PETÖFI, J. S. – SÖZER, E. (edd.), *Connexity and Coherence, Analysis of Text and Discourse*, Berlin – New York: de Gruyter.
- GREPL, M. – KARLÍK, P., 1986, *Skladba spisovné češtiny*, Praha: SPN.
- GREPL, M. – KARLÍK, P., 1998, *Skladba češtiny*, Praha: Votobia.
- HALLIDAY, M. A. K., 1973, *Exploration in the Functions of Language*, London: E. Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K., 1985, *Introduction to Functional Grammar*, London: E. Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, R., 1976, *Cohesion in English*, London: Longman.
- HOFFMANNOVÁ, J., 1993, *Koherence, koheze, konexe...?*, in: SaS 54, 58-64.
- HOFFMANNOVÁ, J., 1997, *Stylistika a .....; Současná situace stylistiky*, Praha: Trizonia.
- HRBÁČEK, J., 1991, *Text, promluva a nadpromluvvové útvary*, in: SaS 52, 123-129.
- HRBÁČEK, J., 1994, *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*, Praha: Trizonia.
- CHLOUPEK, J. – ČECHOVÁ, M. – KRČMÁŘOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E., 1990, *Stylistika češtiny*, Praha: SPN.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (edd.), 1995, *Příruční mluvnice češtiny*, Praha: Lidové noviny.
- KROON, C., 1994, *Discourse Connectives and Discourse Type: the Case of Latin 'at'*, in: HERMAN, J. (ed.), *Linguistic Studies on Latin: Selected Papers from the 6th International Colloquium on Latin Linguistics*, Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 303-317.

- KROON, C., 1995, *Discourse Particles in Latin. A Study of 'nam', 'enim', 'autem', 'vero' and 'at'* [Amsterdam Studies in Classical Philology, 4], Amsterdam: Gieben.
- MÜLLEROVÁ, O., 1979, *Komunikativní složky výstavby dialogického textu*, Praha.
- MÜLLEROVÁ, O., 1981, *K výstavbě dialogického textu*, in: SaS 42, 282-290.
- MÜLLEROVÁ, O., 1982, *Otázka a odpověď v dialogu*, in: SaS 43, 200-212.
- MÜLLEROVÁ, O., 1994, *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*, Praha: Academia.
- MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J., 1992, *Vývoj a současné akcenty analýzy dialogu*, in: SaS 53, 111-122.
- MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J., 1994, *Kapitoly o dialogu*, Praha: Pansofia.
- PINKSTER, H., 1990, *Latin Syntax and Semantics*, London – New York: Routledge.
- RISSELADA, R., 1993, *Imperatives and Other Directive Expressions in Latin. A Study in the Pragmatics of a Dead Language*, Amsterdam: Gieben.
- ROULET, E., 1984a, *Speech Acts, Discourse Structure, and Pragmatic Connectives*, in: Journal of Pragmatics 8, 31-47.
- ROULET, E., 1984b, *Le modèle genevois d'analyse du discours; évolution et perspectives*, in: Pragmatics 1, 243-248.
- ROULET, E., 1991, *Vers une approche modulaire de l'analyse du discours*, in: Cahiers de linguistique française 12: *Analyse du discours et de l'interaction: modèles théoriques, études et ouvertures*, 53-81.
- ROULET, E. – AUCLIN, A. – MOESCHLER, J. – RUBATTEL, C. – SCHELLING, M., 1985, *L'articulation du discours en français contemporain*, Bern: Lang.
- SCHIFFRIN, D., 1987, *Discourse Markers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SINCLAIR, J. M. – COULTHARD, R. M., 1975, *Towards an Analysis of Discourse: the English Used by Teachers and Pupils*, London: Oxford University Press.

## ZUSAMMENFASSUNG

**Lateinische Partikel und ihre Funktion im Aufbau des Diskurses.  
I. Modell der Kommunikationsstruktur des Diskurses**

Dieser Aufsatz ist der erste Teil einer Übersichtsstudie, deren Ziel es ist, die Methoden und Ergebnisse der neueren Beschreibungen der Funktion der lateinischen Partikel einem breiterem Fachpublikum vorzustellen: er erläutert das von C. Kroon benutzte und weiter entwickelte Modell der Diskursstruktur sowie die Hauptprinzipien der Theorien, von denen sie ausgeht, d. h. der Diskursanalyse der Birminghamer bzw. Genfer Schule.

## ŘÍMSKÁ BIOGRAFIE: PODNĚTY, FORMY A HRANICE JEJÍHO ROZVOJE

Jan BURIAN (*Praha*)

V obecné charakteristice antického dějepiscetví vystupují do popředí dva výrazné rysy, které kromě jiných poznamenávají bezprostředně obsah římských historických děl. Jde jednak o jejich pragmatické zaměření, které někdy přímým podáním, častěji však evidentním podtextem připomíná význam historického poznání pro současnost a posiluje tak povědomí o sepětí minulých dějů s přítomností, jednak o personalistické pojetí líčené minulosti vycházející z přesvědčení, že běh událostí byl určován především činy čelných osobností – státníků, vojevůdců a příslušníků jejich blízkého okolí.

V římských dějepisných dílech byl tedy ve velké míře přítomen silný biografický prvek, a to i v klasických výtvorech, koncipovaných rozšířenou metodou, která popisovala události ve více méně uzavřených celcích podle jednotlivých let. To samozřejmě vedlo k rozdrobení děle trvajících dějů, souvisejících s životní drahou významných historických osobností, do několika časových rovin. Při čtení však bylo možno lehce sledovat příslušné partie i v jejich chronologické návaznosti a jejich sestavením dospět k téměř celistvému životopisnému přehledu té které osobnosti. Tímto způsobem lze např. z Liviova díla vyčlenit životní dráhu Hannibala nebo jeho přemožitele Scipiona Afrického, či ze spisu Ammiana Marcellina sestavit životopis císaře Juliana Apostaty.<sup>1</sup>

Začlenění biografického komponentu (*vita*) do širšího rámce výkladu o průběhu událostí určitého časového úseku (*historia, res gestae*) bylo dlouho považováno za přirozený postup, v jehož dimenzích je možné vystihnout jak celkový charakter určitého období, tak i roli jeho tvůrčích osobností. Soustředění pozornosti na vybranou historickou postavu, monografické zpracování jejího života a povýšení biografie na samostatný literární žánr se však v Římě uskutečnilo až v době, kdy římská literární tvorba dosahovala vrcho-

<sup>1</sup> Srv. např. T. A. BUCKNEY, *Scipio Africanus. The Conqueror of Hannibal. Selections from Livy: Books XXVI-XXX*, Bristol Classical Press – U. K. 1987; A. SELEM, *Giuliano l'Apostata nelle «Storie» di Ammiano*, traduzione italiana di Maria Chiabò, Roma 1979 (606 stran!). Vybrané pasáže v analogickém zaměření přeložil již F. Stiebitz, AMMIANUS MARCELLINUS, *Konec císaře Juliana*, Brno 1927.

lů svého vývoje v posledním století existence republikánského zřízení. Tehdy již byla působnost silných jednotlivců ve veřejném životě tou měrou zřejmá, že si svým způsobem vynucovala své zpracování biografickou formou.<sup>2</sup>

Tento způsob ztvárnění života a díla vůdčích osobností měl v Římě samozřejmě jisté předstupně. Šlo např. o slavnostní řeči, pronášené k počtě žijících, častěji však zesnulých významných činitelů, nebo o stručná shrnutí jejich vojenské a politické dráhy na náhrobních nápisech apod. Ačkoliv zřejmě šlo o rozšířenou zvyklost, jsou její přímé doklady z republikánského období sporadické a v žádném případě nelze předpokládat přímou vazbu mezi ní a vznikem literární biografie.

Rovněž řecká životopisecká činnost a její výsledky působily na situaci v Římě hlavně v obecné rovině svou prostou existencí jako tvůrčí podnět a vyspělejší vzor, avšak zůstaly bez přímého vlivu na rozvoj tvůrčí římské biografické tvorby. Srovnání řecké biografie, zejména helénistického období, s jejím římským protějškem, vykazuje samozřejmě některé společné rysy, avšak jejich existence je spíše podmíněna analogickými jevy dobového a místního prostředí či celkovou úrovní kulturního rozvoje nežli závislostí římských životopisců na řeckých vzorech.

Hlavním záměrem řecké biografie helénistické doby bylo objasnit povahu sledované osobnosti prostřednictvím popisu jejích činů, při čemž byl důraz kladen na shromáždění spolehlivého materiálu a jeho moralistický výklad. Svého vrcholného uplatnění nabyl tento princip za raného císařství dílem Římu loajálního Řeka Plútarcha (asi 50 – po r. 120 po Kr.), autora proslulých *Souběžných životopisů*, jehož způsob práce a výsledné dílo však zůstalo takřka demonstrativně stranou pozornosti římských životopisných autorů.<sup>3</sup>

Při posuzování životopisné tvorby je konečně nutno mít na zřeteli ještě jednu závažnou okolnost. Autoři biografii – řečtí i římstí – si byli nepochybně dobře vědomi faktu, že své hrdiny svým způsobem povyšují na nadčasové vzory. Bylo tudíž přirozené, že výběr zobrazovaných osobností byl zaměřen převážně na kladně působící jednotlivce a že autoři měli při své práci na mysli zájmy nejen svých současníků, ale i – nebo dokonce hlavně – budoucích čtenářů.

<sup>2</sup> Vývoj biografické tvorby v Římě je zpracován v řadě prací; z nich lze citovat zejména sborník T. A. DOREY (red.), *Latin Biography*, London 1967. Z širšího zaměření děl viz R. MELLOR, *The Roman Historians*, London – New York 1999, 132nn.; D. S. POTTER, *Literary Texts and the Roman Historian*, London – New York 1999. Ze starší české literatury si význam zachovává J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví starověké*, Praha 1948.

<sup>3</sup> Ze zřejmých důvodů zde odkazují pouze rámcově na kolektivní český překlad PLÚTARCHOS, *Životopisy slavných Řeků a Římanů*, I-II, Praha 1967 (uspořádal, předmluvu a poznámky napsal J. Češka).

Kromě těchto faktů byl rozvoj biografické tvorby v Římě poznamenán i skutečností, že k němu docházelo v době, kdy římský stát posiloval své mezinárodní pozice jako světovládná říše a kdy se do zorného pole historiků i životopisců dostávali i jiné národy a jejich čelní představitelé. Z římského hlediska stáli v popředí tohoto zájmu Řekové, kteří byli Římany prakticky po celý starověk považováni za vzor kulturní vyspělosti a celkové nadřazenosti. Ale i v řeckých intelektuálních kruzích se projevovala pochopitelná snaha poznat představitele římských dobyvatelů, kteří si dokázali podmanit svět Hellady a do značné míry si osvojit i jeho kulturu.

Svým konkrétním zaměřením měla biografie v Římě nejlepší předpoklady, aby si záhy získala zájem čtenářů a daleko širší oblibu nežli rozsáhlá historická díla. K tomu napomáhala skutečnost, že při vhodném uspořádání větších biografických souborů bylo možné čtenáři nabídnout nenásilným způsobem nejen poznání, ale i srovnání čelních římských činitelů s elitou cizích národů. Kromě toho atraktivně působil i nezanedbatelný fakt, že životopisné dílo mohlo přinášet i nejrozmanitější zajímavosti ze soukromí líčené osobnosti včetně nezaručených, ale čtenářsky přitažlivých detailů.

Pro římské poměry je nepochybně příznačné, že prvopočátky biografického žánru spadají do doby zostřených politických střetů na sklonku 2. stol. př. Kr., kdy se veřejné dění začalo stávat stále více doménou silných osobností.<sup>4</sup> Tehdy nebylo jistě ničím překvapivým, když se Gaius Sempronius Gracchus pokusil ve zvláštním spise obhájit reformní vystoupení svého staršího bratra Tiberia. Toto nezachované dílo zřejmě bylo jakýmsi Tiberiovým politickým životopisem, nebo se alespoň vyznačovalo zdůrazněnými osobními biografickými rysy. Třebaže konkrétní obsah této apologie Tiberia Graccha nám není znám, byl již samotný Gaiův počín dokladem aktuálně politického zaměření tohoto vystoupení. Osobní obranný postoj motivoval i činnost autorů memoárové a autobiografické tvorby. Koncem 2. stol. př. Kr. k nim patřili M. Cremutius Scaurus, konsul roku 115, Q. Lutatius Catulus, konsul roku 102, a P. Rutilius Rufus, konsul roku 105, známý stoupenec stoické filozofie a odpůrce vyděračských metod, uplatňovaných jezdcí při správě provincií. Tato díla upadla v zapomnění; lze však předpokládat, že ve své době vzbuzovala zájem jako výpovědi významných politických osobností a že v širší souvislosti podněcovala i zájem o bližší poznání života jiných římských představitelů.

Pro římskou mentalitu v době krize republiky je příznačné, že politicky vlivné osobnosti dávaly přednost tomu, že se samy staraly o vylíčení své životní dráhy, popř. pověřovaly tímto úkolem sobě oddané jednotlivce, než aby ponechaly splnění svého přání náhodě a nejistému hodnocení pozdějších autorů. Příkladem takovéto snahy mohou být dvě zcela rozdílné osobnosti –

L. Cornelius Sulla a M. Tullius Cicero –; Sulla svými obširnými paměťmi a Cicero svou snahou vylíčit budoucím věkům svůj konsulat jako vrcholný bod římské republiky.

Souběžně s tímto vývojem se rozvíjela i biografie v běžném pojetí, před jejímiž autory se otevíralo široké námětové pole. O způsobu, jímž římscí autoři reagovali na tuto výzvu, máme bohužel jen neúplnou představu z troskovitých zpráv.

Z řad významných osobností 1. stol. př. Kr. vyvolával pozornost Cn. Pompeius Magnus, jehož životní dráhu zpracoval v nezachovaném díle L. Voltacilius Pitholaus (Pilotus či Plotus?), údajně prvý propuštěnec, který se zabýval římskou historií. Svůj zájem o minulost mohl nepochybně rozvíjet i v rétorické škole, kterou roku 81 př. Kr. otevřel v Římě. Právě v těchto zařízeních se mohli mladí Římané seznamovat s životem a dílem významných osobností, avšak v případě neodborného vedení si osvojili jen povrchní pohled na minulost a diletantský přístup k vlastní dějepisné práci.

Další osobností, jejíž osudy vyvolaly zájem současníků, byl M. Porcius Cato Uticensis, „poslední republikán“, jehož tragická smrt byla pro Cicerona, Marka Iunia Bruta i méně známého Ciceronova přítele M. Fadia Galla podnětem k sepsání děl, oslavujících život a dílo slavného Caesarova protivníka. Tyto spisy se nezachovaly a lze se jen dohadovat, do jaké míry odpovídaly naší představě o literární biografii. Do popředí v nich zřejmě vystupoval aktuálně politický aspekt a stranou pozornosti zřejmě nezůstávaly kladné osobní, zvláště morální rysy. Svědectvím o útočném charakteru zejména Ciceronova a Brutova výtvoru může být i známá a prudká reakce Iulia Caesara.

Silný podnět k rozvoji římské biografie dal proslulý kulturní činitel a obdivovatel řecké vzdělanosti Titus Pomponius Atticus (109-32 př. Kr.).<sup>5</sup> Do veřejného povědomí vstoupil vydavatelskou, ale i vlastní historicky orientovanou literární činností. Udržoval přátelské vztahy s představiteli římského kulturního i politického života, mezi jinými s řečníkem Q. Hortensiem Hortalem, Ciceronem, životopiscem Corneliem Nepotem i s polyhistorem M. Terentiem Varronem. Ve složitých poměrech v době krize republiky si obratně zachovával dobrý poměr prakticky se všemi významnými činiteli rivalizujících skupin.

Jeho historické zájmy byly ovlivněny personalistickým zaměřením, což navozovalo možnost jejich rozvinutí biografickou formou. Ačkoliv sám skutečnou biografii nenapsal, učinil několik závažných kroků vedoucích k jejímu vzniku. Zajímá se o genealogii předních římských rodin a sepsal řadu stručných veršovaných charakteristik na významné osobnosti známých pod souhrnným názvem *Podobizny (Imagines)*. „Vypsal totiž ve verších činy

<sup>4</sup> Srv. stručnou charakteristiku u J. DOBIÁŠE, *Dějepisectví*, 193n.

<sup>5</sup> K jeho osobě viz E. RAWSON, *Intellectual Life in the Roman Republic*, London 1985, 100nn.

mužů, “ praví o něm Cornelius Nepos (Att. 18, 5-6), „kteří svou důstojností a velikostí skutků předčili ostatní Římany, a to tak, že pod podobiznu každého sepsal jeho činy a pocty ne ve více než ve čtyřech nebo pěti verších. A je stěží možno uvěřit, že tak velké události dokázal vylíčit tak stručně.“<sup>6</sup> Jeho biografické zájmy se plněji projeví tím, že se stal autorem řecky psané oslavné monografie na Ciceronův konsulát a že přiměl Cornelia Nepota, aby sepsal podrobný životopis Marka Catona Utického (Nep. Cato 3,5).

Attikova básnická životopisná shrnutí zřejmě zapůsobila podnětně na polyhistora M. Terentia Varrona Reatského (116-27 př. Kr.), který patřil k neaktivnějším římským autorům a kolem roku 39 př. Kr. vydal rozsáhlou sbírku biografických nástinů proslavených řeckých a římských osobností. Toto dílo, čítající celkem 15 knih, se rovněž nazývalo *Podobizny* (*Imagines* či *Hebdomades*) a bylo výjimečné i tím, že obsahovalo i podobenku líčené osobnosti, k níž byl připojen krátký charakterizační epigram a prozaický souhrn hlavních životopisných dat. Varro tu zpracoval na 700 životopisů, které rozčlenil do sedmi skupin podle vybraných oborů lidské působnosti. V tomto duchu se předmětem jeho zájmu stali zřejmě králové a vojevůdci, státníci, básníci, spisovatelé-prozaici, vědci, umělci a protagonisté ostatních odvětví.<sup>7</sup>

Ve svém počínu byl Varro nepochybně veden snahou zapůsobit na své čtenářské a uživatelské publikum množstvím a charakterem shromážděného materiálu a na jeho základě posílit soudobé sebevědomí přesvědčivým důkazem, že kulturně historická vyspělost Říma je plně souměřitelná s řeckým světem. Tomuto záměru odpovídala i celková struktura díla, v němž řeckým osobnostem, reprezentujícím určité odvětví, byla vždy vyhrazena zvláštní kniha, za níž následovala analogicky orientovaná kniha, věnovaná Římanům. Varro zde na pevném základě realizoval myšlenku srovnání, která se i v pozdější době uplatňovala v široce koncipovaných biografických celcích; je pochopitelné, že se tak dalo s jiným záměrem a jinou formou, nežli tomu bylo u Varrona.

Ve své době a při velkém rozsahu zachycované látky Varro zřejmě nenabízel a ani nemohl nabídnout nic jiného nežli jakousi biografickou osnovu, která by musela být dále zpracována a hlavně nabýt literárně vyspělé podoby, aby mohla být uznána i za obohacení umělecké tvorby. I s touto výhradou však lze připustit, že Varronovo dílo vyvolalo u Římanů opodstatněný zájem a uznání. Tím překvapivější je fakt, že kromě epigramu k Homérovu portrétu se z *Podobizen* prakticky nic nezachovalo (Gell. 3,11,3).

<sup>6</sup> Zde i dále překlad V. Marka (srv. pozn. 8). Není známo, jakému konkrétnímu cíli měly Attikovy stručné životopisné charakteristiky sloužit; šlo snad o orientační texty k portrétům, shromážděným v některé galerii.

<sup>7</sup> Rozdělení bohatého materiálu do jednotlivých knih není jasné.

Sledovaným Varronovým dílem se uzavírá období, vytvářející předpoklady pro vznik biografie jako samostatného literárního žánru římské literatury. Jejím tvůrcem se na samém sklonku římské republiky stal Cornelius Nepos (kolem roku 100 – asi 14 př. Kr.), přítel básníka Gaia Valeria Catulla, Attika a Cicerona. Vyznačoval se širokými kulturními a historickými zájmy a jeho pozornost, zaměřená na životopisnou tvorbu, byla podnětna nepochybně *Podobiznamí* Attikovými a Varronovými. Ve svém spise *O proslulých mužích* (*De viris illustribus*), rozděleném na nejméně 16 knih, zpracoval životní osudy nejen známých řeckých a římských osobností, ale i některých příslušníků cizích národů. Ve Varronově duchu byla stavba díla založena na rozčlenění životopisů do tematických skupin, věnovaných např. králům, vojevůdcům, dějepiscům, řečníkům apod. tak, že sudé knihy byly vyhrazeny Římanům, liché pak Řekům a cizincům.<sup>8</sup>

Z Nepotova díla se zachoval jen nepatrný zlomek, totiž kniha o cizích, zejména řeckých vojevůdcích a životopis Catona Staršího z oddílu římských dějepisců. Výjimečné postavení v římské biografické tvorbě získal životopis T. Pomponia Attika, a to již tím, že ve své prvotní podobě byl uveřejněn za Attikova života a své definitivní formy nabyl až po jeho smrti.

Rovněž Nepos, stejně jako jeho předchůdci, spařoval význam životopisů velkých osobností v tom, že se mu staly prostředkem k poznání národního charakteru, ale současně i relativity kritérií, uplatňovaných při jejich hodnocení. V této souvislosti se zamýšlel v obecné rovině i nad osobitostí životopisného podání ve srovnání s dějepisným.

„*Nepochybuji, Attiku,*“ praví Nepos v předmluvě k *Životopisům slavných vojevůdců*, „že mnozí ze čtenářů budou považovat tento druh psaní za nicotný a málo hodný významu velkých mužů, když při četbě zjistí, že vypisují, kdo učil Epameinóna hudbě, či se dozví, že mezi jeho ctnostmi uvádím i to, že byl příjemným tanečníkem a dovedl hrát na flétnu. Avšak budou to povětšinou lidé bez znalostí řecké kultury, kteří budou pokládat za nesprávné vše, co se neshoduje s jejich vlastními zvyky“ (Nep. praef. 9-2).

„*Váhám, jakým způsobem mám vylíčit jeho zásluhy,*“ uvádí životopisec svůj výklad o thébském Pelopidovi. „*Bojím se totiž, že jestliže začnu popisovat jeho činy, bude se zdát, že píšu dějiny, nikoliv jeho životopis; jestliže se naopak dotknu jen toho nejdůležitějšího, mám obavy, že těm, kteří nejsou bližze seznámeni s řeckou literaturou, nebude zcela jasné, jak velký byl onen muž*“ (Pel. 1,1).

<sup>8</sup> P. OLIVA, *Cornelius Nepos a jeho Životopisy slavných vojevůdců*, in: *Antické válečné umění*, Praha 1997, 9-16; J. GEIGER, *Cornelius Nepos and Ancient Political Biography*, Wiesbaden – Stuttgart 1985; R. MELLOR, *The Roman Historians*, 137-143 (srv. pozn. 2); E. JENKINSON, *Nepos. An Introduction to Latin Biography*, in: T. A. DOREY (red.), *Latin Biography*, 1-15. Český překlad pořídil V. Marek, in: *Antické válečné umění* (CORNELIUS NEPOS, *Životopisy slavných vojevůdců cizích národů*), 33-160.

Vzhledem k troskovitému zachování Nepotova životopisného díla je i možnost posouzení jeho významu jen částečná. V každém případě je však možné předpokládat, že výběr ztvárnovaných osobností nebyl ponechán náhodě, ale řešen se zřetelem k jejich obecnému historickému významu i ke způsobu, jímž mohou jejich životní osudy promlouvat ke vzdělaným příslušníkům pozdní republikánské epochy. Z hlediska římského čtenářského okruhu zaujímá v řadě Nepotových biografii zcela zvláštní postavení životopis Attika, jemuž autor chtěl touto cestou zřejmě vyjádřit vděčnost za projevované přátelství.

V Nepotově pohledu dodává Attikovi na věhlasu již jeho příslušnost ke starobylému římskému rodu (1,1) i niterný vztah k Athénám a řecké vzdělanosti (2,2-4,5). Autor vyzdvihuje jeho občanské ctnosti: byl stejně dobrým občanem jako otcem rodiny (13,1), který se nedal bezhlavě strhnout do víru občanských bouří (6,1), ale snažil se být „*přítelem lidí, a ne jejich osudu*“ (9,5). Z Attikových osobních vlastností Nepos oceňuje jeho výjimečný smysl pro povinnost a odhodlání pomáhat rodině a přátelům (4,3-4), stejně jako lásku k matce (*pietas* 17,1), životní uměřenost (*moderatio* 14,2), pravdomluvnost, vlídnost i přísnost, vážnost i otevřenost (15,1), lidumilnost (*humanitas* 16,9) a ušlechtilost (*bonitas* 21,9). „*Byl přesvědčeným a dokonalým napodobitelem mravů předků a horlivým ctitelem starých časů*“ (18,1), který se těšil sympatiím prakticky všech, i vzájemně nepřátelených jednotlivců a posléze „*se dostal do příbuzenského vztahu s císařem, synem zbožněného Iulia, když už předtím získal jeho důvěrné přátelství ničím jiným než jemnými způsoby, jimiž upoutal i ostatní předáky obce*“ (*elegantia vitae* 19,2).

Tato oslavná charakteristika může být samozřejmě předmětem kritických úvah i pochyb, avšak z jejího tónu zřetelně vyplývá autorova snaha zpodobnit Attika jako výjimečnou osobnost a „civilního“ hrdinu, který si zasloužil trvalou úctu a památku právě pro svou skromnou neokázalost a všeobecně uznávanou přirozenou vážnost.

Nepotovy biografie nepochybně odpovídaly kritériím dosažitelného občanského ideálu v závěrečné fázi republiky, v níž byli vedoucí představitelé tehdejší společnosti vystaveni silnému tlaku rychle se měnících vnitropolitických a mocenských vztahů. Na tuto atmosféru samozřejmě působila i mezinárodní situace římské republiky, která nadále upevňovala své světovládné postavení. Tato skutečnost vedla nutně k postupnému poznání, že Řekové a Římané jsou sice hlavní, ale nikoliv jediní tvůrci široce chápané antické civilizace. Z tohoto hlediska patří Nepotovi zásluha, že uznával např. historickou velikost perských králů (reg. 1,2-4) a že do svých životopisů zahrnul i čelné kartaginské vojevůdce a státníky Hannibala a Hamilkara, „*o nichž je dostatečně známo, že jak velikostí ducha, tak i důvtipem předčili všechny lidi narozené v Africe*“ (reg. 3,5).

Třeba konečně připomenout i závažný rys životopisů, že totiž uznání velikosti zpodobňovaných osob nebránilo autorovi v expresivním zachycení jejich eventuálních povahových či jiných nedostatků: „*V tomto muži,*“ mí-

něn je Alkibiadés, „*jako by příroda vyzkoušela vše, co je v jejich silách. Vždyť všichni autoři, kteří vypsali jeho životopis, se shodují v tom, že nad něho nikdo nevyšel ani vadami, ani přednostmi*“ (Alc. 1,1). Po výčtu kladných Alkibiadových vlastností Nepos konstatuje: „*A na druhé straně ... byl tak výstřední, lhostejný, prostopášný, neukázněný, že se všichni divili, jak u jednoho a téhož člověka mohou být pospolu tak různé vlastnosti a protichůdný charakter*“ (1,4).

Věcná hodnota detailních Nepotových údajů je v mnoho případech problematická, což však nemělo vliv na velkou oblibu jeho díla, které se spolu s pozdějšími Plútarchovými životopisy stalo na dlouhou dobu hlavním zdrojem poznání o životě čelných představitelů a významných činitelů řeckého a římského světa.

Další rozvoj biografické tvorby v Římě byl zásadně ovlivněn změnou politických poměrů, která na sklonku 1. stol. př. Kr. vyústila ve vznik principátu.<sup>9</sup> Na literárním poli byly důsledkem této přeměny dvě příznačné okolnosti: sepsání Augustovy autobiografie (*Res gestae divi Augusti*)<sup>10</sup> a vydání řecky psaného a zčásti zachovaného císařova životopisu, jehož autorem se stal Níkoláos z Damašku (narozen kolem roku 64 př. Kr.), jenž po působnosti na Ptolemaiově dvoře vstoupil do diplomatických služeb judského krále Héróda I. Skutečnost, že postava císaře zaujme v životopisném žánru dominující postavení, nemohla být v dané situaci, směřující k upevnění císařského režimu, něčím neočekávaným.

Vedle toho byly pochopitelným předmětem zájmu i osudy jednotlivců, kteří se v průběhu tohoto procesu dostávali do konfliktu s formující se císařskou mocí, zejména pokud v tomto střetu ztratili život. K nejznámějším osobnostem této skupiny patřil P. Clodius Thrasea Paetus, konsul roku 56 po Kr., proslulý jako obhájce občanských svobod, chápaných ještě v republikánském duchu, a práv senátu potlačovaných snahami Neronovými. Paetův postoj v tomto nerovnoměrném měření sil (srv. Tac. ann. 16,21-35) lze nejspíše označit za osobitou pasivní rezistenci, využívající však každé vhodné příležitosti k účelnému projevu. Pro své nekompromisní stanovisko byl roku 66 dohnán k „dobrovolné“ sebevraždě.

Thrasea Paetus byl obdivovatelem republikánského zřízení a sepsal i biografii Catona Utického, v níž se opíral o již vzpomínané dílo Munatia Rufa. Životní tragédie samotného Thrasey Paeta byla zpracována Q. Juniem Rustikem, konsulem roku 92 po Kr., který se stal autorem i životopisu Paetova

<sup>9</sup> Způsob, jímž se vznik a vývoj principátu ohrázel v římském dějepisectví, sleduje D. FLACH, *Einführung in die römische Geschichtsschreibung*, Darmstadt 1985, 123nn.

<sup>10</sup> Do češtiny byla Augustova autobiografie přetlumočena J. Novákovou ve sborníku B. BORECKÝ (red.), *Antická próza, IV: O vlastním osudu*, Praha 1973. Doslov napsal B. Borecký.

zetě Helvidia Priska. I on patřil za Vespasianovy vlády k obhájčům myšlenky občanské svobody, za což byl roku 75 nejprve poslán do vyhnanství a posléze popraven. Jeho životopis napsal Herrenius Senecio, popravený Domitianem roku 93 po Kr.

Biografická tvorba, rozvíjející se ve druhé polovině 1. stol. po Kr., narážela po obsahové a koncepční stránce tvrdě na realitu utvářenou utužujícím se systémem císařského režimu flaviovského období. Tuto skutečnost byl nucen respektovat i Cornelius Tacitus v souvislosti se svým raným drobným spisem, který věnoval životu a dílu svého tchána Cn. Iulia Agricolu (40-93 po Kr.).<sup>11</sup>

Ve své době patřil Agricola ke známým osobnostem a získal si v průběhu své úřední kariéry četné zásluhy o upevnění římské říše. Uznání si získal zejména ve funkci legáta v Británii (77-84 po Kr.), avšak jeho úspěchy vyvolávaly řevnivost až nepřátelství císaře Domitiana, takže zbytek života byl nucen prožít v ústraní. Tacitus považoval za svou povinnost oslavit činy svého tchána, ale mohl tak učinit až za několik let po jeho smrti a v době, kdy autokratického Domitiana vystřídali v čele římské říše liberálnější smýšlející panovníci Nerva a Traianus.

Asi roku 98 nebo o něco později se mohl Tacitus rozhodnout k tomu, že uveřejnil spisek *Život Iulia Agricolu* (*De vita Iulii Agricola*, popř. *Agricola*), v němž vylíčil svého tchána jako muže oddaného římskému státu a plnění vzorné i úspěšné své povinnosti a zcela loajálního vůči vládnoucímu císaři. Vylíčení Agricolových životních osudů otvírá v širších souvislostech Tacitův pohled na morálně politickou problematiku raného císařství.

Dílo, věnované Tacitem Agricolovi, je zajímavé i z hlediska svého žánrového zařazení. V podstatě jde o biografii, která však měla být i ničím nezastíranou oslavou zobrazené osobnosti a současně i opožděnou pohřební řečí. Na rozdíl od všeobecně rozšířeného pojetí životopisu obsahuje Agricola i zajímavý etnografický exkurs, věnovaný poměrům v Británii před příchodem Agricolovým (10-17). Z pochopitelných důvodů upouští Tacitus od atraktivní složky „klasické“ biografie, totiž od „zajímavosti“ ze soukromí oslavovaného.

Osudy biografické tvorby v 1. stol. po Kr. a sama existence císařství orientovaly tedy zájem životopisců především k osobám stojícím v čele římského státu, avšak vymezovaly současně jasné hranice jejich aktivitě. Z mnoha důvodů bylo riskantní, ne-li nemožné psát objektivně o vládnoucím panovníkovi, a to i za liberálně smýšlejících panovníků. Žijící císař spolu se svým nejbližším okolím nebyl schopen přijímat kritiku a očekával chválu v co nejvíce nadnesené formě. Za takových okolností by každá biografie končila jako panegyrik, v němž Plinius ml. oslavil roku 100 císaře Traiana za to, že mu udělil konsulat. Nebezpečí degradace císařské biografie na oficiální vystoupení se tudíž vyhýbají autoři jednoduše tím, že žijící panovníky ze své tematiky vylučují.

Nejslavnějším tvůrcem římské císařské biografie se stal Gaius Suetonius Tranquillus (asi 69/70 – 140 po Kr.). Na sklonku vlády Traianovy a za Hadriana byl činný ve vysokých funkcích *a studiis, a bibliothecis a ab epistulis*; měl tudíž přístup do císařských archivů, čehož zřejmě využíval i při své pozdější literární práci. Roku 122 však byl z nejasných příčin zbaven své hodnosti Hadrianem a poté se věnoval pouze literatuře.<sup>12</sup>

K výsledkům této jeho činnosti patří dílo *O vynikajících mužích* (*De viris illustribus*), bohužel jen fragmentárně zachované, jehož námětem byly životopisy významných římských básníků, dějepisců, řečníků, filozofů, gramatiků a rétorů. Téměř v úplnosti se naproti tomu dochoval hlavní Suetoniův spis, *Životopisy císařů* (*De vita Caesarum*), do jehož čela autor postavil již Gaia Iulia Caesara a který dovedl až do doby Domitianovy.<sup>13</sup>

Suetonius tu byl veden snahou podat vyrovnaný obraz popisovaných osobností zahrnující jejich povahovou charakteristiku i úřední kariéru a způsob vlády. Nezanedbal přitom ani jejich problematické či vysloveně negativní rysy. Opíral se o širokou škálu pramenů, mezi nimiž figurovaly úřední dokumenty i spolehlivé literární zdroje. Spolu s nimi však využíval i informací pochybného rázu a reprodukoval i evidentní pomluvy a klepy.

Ve svých životopisech uplatnil osobitý způsob zpracování shromážděného materiálu. Chronologický přístup, charakteristický pro životopisný žánr, mu poskytoval všeobecný celkový rámec; těžiště jeho výkladu se však často přenáší do menších věcných celků, tzv. rubrik, shrnujících údaje stejného,

ského státu, avšak vymezovaly současně jasné hranice jejich aktivitě. Z mnoha důvodů bylo riskantní, ne-li nemožné psát objektivně o vládnoucím panovníkovi, a to i za liberálně smýšlejících panovníků. Žijící císař spolu se svým nejbližším okolím nebyl schopen přijímat kritiku a očekával chválu v co nejvíce nadnesené formě. Za takových okolností by každá biografie končila jako panegyrik, v němž Plinius ml. oslavil roku 100 císaře Traiana za to, že mu udělil konsulat. Nebezpečí degradace císařské biografie na oficiální vystoupení se tudíž vyhýbají autoři jednoduše tím, že žijící panovníky ze své tematiky vylučují.

Nejslavnějším tvůrcem římské císařské biografie se stal Gaius Suetonius Tranquillus (asi 69/70 – 140 po Kr.). Na sklonku vlády Traianovy a za Hadriana byl činný ve vysokých funkcích *a studiis, a bibliothecis a ab epistulis*; měl tudíž přístup do císařských archivů, čehož zřejmě využíval i při své pozdější literární práci. Roku 122 však byl z nejasných příčin zbaven své hodnosti Hadrianem a poté se věnoval pouze literatuře.<sup>12</sup>

K výsledkům této jeho činnosti patří dílo *O vynikajících mužích* (*De viris illustribus*), bohužel jen fragmentárně zachované, jehož námětem byly životopisy významných římských básníků, dějepisců, řečníků, filozofů, gramatiků a rétorů. Téměř v úplnosti se naproti tomu dochoval hlavní Suetoniův spis, *Životopisy císařů* (*De vita Caesarum*), do jehož čela autor postavil již Gaia Iulia Caesara a který dovedl až do doby Domitianovy.<sup>13</sup>

Suetonius tu byl veden snahou podat vyrovnaný obraz popisovaných osobností zahrnující jejich povahovou charakteristiku i úřední kariéru a způsob vlády. Nezanedbal přitom ani jejich problematické či vysloveně negativní rysy. Opíral se o širokou škálu pramenů, mezi nimiž figurovaly úřední dokumenty i spolehlivé literární zdroje. Spolu s nimi však využíval i informací pochybného rázu a reprodukoval i evidentní pomluvy a klepy.

Ve svých životopisech uplatnil osobitý způsob zpracování shromážděného materiálu. Chronologický přístup, charakteristický pro životopisný žánr, mu poskytoval všeobecný celkový rámec; těžiště jeho výkladu se však často přenáší do menších věcných celků, tzv. rubrik, shrnujících údaje stejného,

<sup>11</sup> Tacitovi a jeho dílu se dostává trvale soustředěné pozornosti. I minimalizovaný výběr z literatury by překročil možnosti této studie, i pokud jde jen o Iulia Agricolu. Jeho český překlad vyšel ve společném svazku TACITUS, *Z dějin císařského Říma: Dějiny. Život Iulia Agricolu, Germánie, Rozprava o řečnických* (Přeložili, poznámkami a seznamem vlastních jmen opatřili A. Minařík, A. Hartmann a V. Bahník. Předmluvu napsal J. Burian.), Praha 1976. Z literatury srv. D. FLACH, *Einführung*, 190nn.; R. MELLOR, *The Roman Historians*, 143nn.; G. M. STRENG, *Agricola – das Vorbild römischer Statthalter nach dem Urteil des Tacitus*, Bonn 1970.

<sup>12</sup> V naší literatuře byly životní osudy Suetoniovy zpracovány B. MOUCHOVOU, *Nové poznatky o úřední vládě Suetoniově*, in: Zprávy Jednoty klasických filologů 5, 1963, 91-95; srv. L. VIDMAN, *Psáno do kamene (Antická epigrafie)*, Praha 1975, 116, 169.

<sup>13</sup> Viz SUETONIUS, *Životopisy dvanácti císařů spolu se zlomky jeho spisu O významných literátech* (Přeložili B. Ryba a J. Nechutová. Předmluvu napsala B. Mouchová.), Praha 1974. Z bohaté literatury viz zejména W. STEIDLE, *Sueton und die antike Biographie*, München 1963; B. MOUCHOVÁ, *Studie zu Kaiserbiographien Suetons*, Praha 1968; E. CIZEK, *Structures et idéologie dans «Les vies des douze Césars» de Suetone*, București – Paris 1977; A. WALLACE-HADRILL, *Suetonius. The Scholar and his Caesars*, London 1983; U. LAMBRECHT, *Herrscherbild und Prinzipatsidee in Kaiserbiographien Suetons*, Bonn 1984.



popř. blízkého zaměření. To do jisté míry narušovalo tok plynulého vyprávění podle časového sledu. Suetonius však dovedl uplatnit i své vypravěčské schopnosti tam, kde to vyžadovala věcná souvislost či dynamika příslušného životopisu.

Výchozím bodem pro charakteristiku císaře se u Suetonia stalo srovnání jeho ctností s povahovými nedostatky (*virtutes* proti *vitia*). Závěrečný soud ponechává autor zdánlivě čtenáři; je však zřejmé, že měl své mínění o tom kterém císaři, že je však nechtěl promítat do svého díla tou měrou, aby sledované osobnosti apriorně či jednostranně povýšil do roviny ideálních či zavřenihodných panovníků.

Suetoniův pohled na sledované císaře se vyznačoval střízlivým a věcným přístupem, na který měla zřejmě vliv autorova příslušnost k jezdeckému stavu. Jezdci, kteří se ve velké míře uplatňovali v členitém systému císařské administrativy, projevovali k císařství a jeho představitelům obvykle vstřícnější vztah nežli stoupenci či přímo členové senátu. Zatímco pro prosenálně orientované historiografy bylo pro hodnocení císaře hlavním kritériem jeho postoj k senátu a zvláště zásahy proti jeho představitelům, přistupoval Suetonius k charakteristice toho kterého principa spíše z technokratického hlediska.

Suetoniovým záměrem zřejmě nebylo získávat přízeň čtenářů propracovanou stylistickou formou. Jeho podání je věcně střízlivé, avšak bez toho, že by vyvolávalo dojem literární nevyzrálosti. Přístupný způsob podání látky lze zřejmě považovat za jednu z příčin široké a dlouho trvající obliby Suetonia spisů. Vedle toho je však třeba přihlédnout i k další skutečnosti. Řadový Říman se na veřejnosti běžně setkával s císařským portrétem – v jeho sošném či reliéfním zpracování či na mincích. Ve všech případech však šlo o uniformní a oficiální podobizny. Císařská biografie, formovaná Suetoniem, se naproti tomu stala populární díky vzpomínané již neoficiálnosti a obsahové přitažlivosti některých, byl nezaručených partií.

Suetoniovou zásluhou se římská císařská biografie stala trvalou složkou římské literatury.<sup>14</sup> S jistým časovým odstupem, avšak pod přímým Suetoniovým vlivem došlo k jejímu dalšímu rozvoji zásluhou L. Maria Maxima Perpetua (2./3. stol.). K vrcholům jeho úřední dráhy patřil konsulát v letech 193 a 223 a správa provincií Afriky a Asie, která byla považována za čestnou funkci v rámci senátorské kariéry. Marius Maximus se těšil přízni Severovců a jako činitel říšské správy byl znám i širšímu okruhu současníků.<sup>15</sup>

<sup>14</sup> Přehled biografické římské tvorby, charakterizované jmény Suetonia, Maria Maxima a Ignota (dokazovaného Symeem), podává na nejnovějším základě R. HERZOGT – P. L. SCHMIDT (red.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, IV: K. SALLMANN (red.), *Die Literatur des Umbruchs. Von der römischen zur christlichen Literatur*, München 1997, 13 nn.

<sup>15</sup> R. SYME, *Ammianus and Historia Augusta*, Oxford 1968, 83-93 (*The Biographer Marius Maximus*); též, *Emperors and Biography. Studies in the Historia Au-*

Pod Suetoniovým vlivem sepsal soubor životopisů dvanácti císařů, jímž navázal na Suetoniův spis: šlo o Nervu, Traiana, Hadriana, Antonina Pia, Marka Aurelia, Commoda, Pertinaku, Didia Iuliana, Septimia Severa, Caracalla, Macrina a Elagabala. Ve vrcholné části svého díla tedy popisoval dobu, kterou sám prožíval a nepochybně hlouběji vnímal v jejich různorodých aspektech. Posouzení autorova způsobu práce je bohužel ztěžováno skutečností, že jeho dílo známe prakticky jen z citátů, uváděných v pozdně antickém biografickém sborníku *Historia Augusta*, jehož spolehlivost je z mnoha důvodů zpochybňována.<sup>16</sup>

I za této situace je možné říci, že Marius Maximus se snažil uvádět co nejširší okruh faktů a získat si tím důvěru čtenářů. S oblibou citoval i úřední dokumenty, a to podle možnosti v jejich plném rozsahu. Na druhé straně zachycoval podobně jako Suetonius i nezaručené zprávy a klepy, jež sice vyhovovaly zájmům nekritického publika, ale u náročnějších jednotlivců mu získávaly pověst mluvky a druhořadého pisálka.

Mariovy *Životopisy* tak pronikly do povědomí vsuktu širokého čtenářského okruhu a svou popularitu si udržely ještě ve 4. stol. po Kr. Výmluvné svědectví o oblibě tohoto díla spolu s jeho jednoznačným odsouzením nevyjádřil nikdo jiný než poslední velký historik římský Ammianus Marcellinus:<sup>17</sup> „Někteří zatracují vědní obory jako jedy a s bedlivou horlivostí čtou Iuvenala a Maria Maxima a kromě nich ve své hluboké nečinnosti nesáhnou po žádné jiné knize. Z jakého důvodu se tak děje, to už našemu skromnému úsudku nepřináležejí“ (24,4,14).

Spolu se Suetoniem Tranquillem se Marius Maximus stal – přes řadu nejasností, jež obklopují jeho literární dílo – význačným tvůrcem římské císař-

*gusta*, Oxford 1971, 118-134 (*More about Maximus*); též, *Marius Maximus Once Again*, in: *Bonner Historia Augusta-Colloquium 1970*, Bonn 1972, 287nn. = R. SYME, *Historia Augusta Papers*, Oxford 1983, 30-45; A. R. BIRLEY, *Septimius Severus. The African Emperor*, London 1971, Appendix II: *Marius Maximus*, 308-326; též, *Indirect Means of Tracing Marius Maximus*, in: *Historia Augusta Colloquium Macerataense*, Bari 1995, 57-74; též, *Marius Maximus: The Consular Biographer*, in: *ANRW*, II 34,3, Berlin – New York 1997, 2678-2757. Srv. i J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 287.

<sup>16</sup> Soubor biografí, známý jako *Scriptores historiae Augustae*, popř. *Historia Augusta*, bude předmětem pozornosti ve stati *Konfrontace minulosti s přítomností v pozdně římském dějepisectví*, III: *Historia Augusta* v některém z příštích svazků Aurigy – ZJKF. K předběžné všeobecné charakteristice *Historie Augusty* lze z poslední doby uvést přehlednou zprávu K.-P. JOHNE, *Historia Augusta*, in: *Der Neue Pauly*, 5, Stuttgart – Weimar 1998, 637-640.

<sup>17</sup> Překlad J. Češky: AMMIANUS MARCELLINUS, *Soumrak římské říše*, Praha 1975, 381. Srv. i Češkovu charakteristiku autora (*Výmluvný svědek pozdní antiky*), 7-17, a jeho díla (*Historický úvod místo ztracených knih*), 21-31. Viz i Ammianovo barvitě líčení kulturního života v Římě, kde se podle jeho mínění nemůže stát již nic pozoruhodného nebo závažného.

ské biografie. Zájem o tento žánr se přirozeně projevoval i u dalších autorů ve 2. a 3. stol. Zejména ve 3. stol. je latinská historická a biografická tvorba ve své konkrétní podobě často bohužel jen velkou neznámou, třebaže tradice, zachycená již vzpomínaným souborem *Historia Augusta*, uvádí relativně četnou skupinu autorů, kteří se údajně zabývali touto činností.<sup>18</sup>

Existence těchto spisovatelů se právem považuje za hypotetickou a lze ji vysvětlit jen osobitým pracovním způsobem autora *Historie Augusty*, který bez zábrán používal fiktivních údajů všude tam, kde mu chyběla konkrétní fakta. Platí to i o Iuniovi Cordovi, který patří do uvedené řady, jemuž však někteří badatelé byli ochotni přiznat historičnost.<sup>19</sup>

Je zřejmé, že pod Suetoniovým vlivem převládala v latinské literatuře od druhé poloviny 2. stol. biografická tvorba, a je tudíž možné logicky předpokládat, že Marius Maximus vskutku nemusel být jediný, kdo na Suetonia navazoval a císařskou biografii dále rozvíjel. Pokus o hlubší poznání této situace učinil proslulý historik starověku R. Syme, který dokazoval existenci nedochovaného životopisného souboru, v němž byli blíže neznámým autorem zpracováni císaři od Hadriana po Caracallu.<sup>20</sup> Toto dílo vznikalo údajně za vlády Severa Alexandra a bylo využito i Mariem Maximem. Ignotus byl podle Syme na rozdíl od Maria Maxima spolehlivý, věcný ve výběru látky a strážlivý při jejím zpracování. Představuje tedy pozitivní směr ve vývoji římské císařské biografie, kdežto Marius Maximus ji spíše vede cestou levné senzacechtivé popularity.

Symeova hypotéza není všeobecně přijímána<sup>21</sup> a Ignotus v postulované podobě vlastně ani není podmínkou k objasnění celkové úrovně, již císařské životopisy dosáhly někdy v první třetině 3. stol. po Kr. Je však důležité, že R. Syme jako přední znalec dané problematiky osvětlil mnoho dílčích otázek historického i literárního vývoje sledované epochy, která vytvářela základ pro rozvoj císařské biografie v pozdním císařství.

<sup>18</sup> M. SCHANZ – C. HOSIUS, *Geschichte der römischen Literatur*, III: *Die Zeit von Hadrian 117 bis auf Konstantin 324*, München 1922, 87n.; R. SYME, *Bogus Authors*, in: *Bonner Historia Augusta-Colloquium 1972/1974*, Bonn 1976, 311nn. = R. SYME, *Historia Augusta Papers*, 98-108.

<sup>19</sup> U nás J. DOBIÁŠ, *Dějepisectví*, 287. Cordus se tu považuje za pokračovatele Maria Maxima; ve svém díle údajně zpracoval i životopisy následníků trůnu a uzurpátorů a svůj spis ukončil vládou Gordiana III.

<sup>20</sup> R. SYME, *Not Marius Maximus*, in: *Hermes* 96, 1968, 494-502; TÝŽ, *Emperors and Biography*, 30-53 (*Ignotus, the Good Biographer*). Na problematiku spojenou s existencí Ignota naráží Syme i ve studiích, zaměřených na Maria Maxima (viz pozn. 15).

<sup>21</sup> Symeovu tezi přijímá a zčásti blíže konkretizuje H. W. BENARIO, '*Ignotus*', *the Good Biographer*, in: *ANRW*, II 34,3, Berlin – New York 1997, 2759-2772. Rezervované stanovisko naproti tomu zaujímá A. R. BIRLEY (srv. pozn. 15).

## ZUSAMMENFASSUNG

### Römische Biographie:

#### Anregungen, Formen und Grenzen ihrer Entfaltung

In der vorliegenden Studie wird die Entwicklung der biographischen Gattung in der spätrepublikanischen und frühkaiserzeitlichen Zeit verfolgt. Ihre Herausbildung fällt in das letzte Jahrhundert der Republik, wobei man als Vorstufe ihrer Entstehung die Lobschrift des Gaius Gracchus auf seinen Bruder Tiberius und die Werke von T. Pomponius Atticus und M. Terentius Varro Reatinus bezeichnen kann. Cornelius Nepos, der Begründer der römischen Biographie, hat in der Lebensgeschichte des Atticus das Ideal eines „zivilen“ Helden entwickelt. In seinem Werk berücksichtigte er neben den Repräsentanten der römischen und griechischen Welt bahnbrechend auch führende Männer anderer Völker.

In der Kaiserzeit konzentrierte sich die Aufmerksamkeit der Biographen begreiflicherweise auf die Persönlichkeit des Kaisers. Im Vergleich mit den offiziellen Formen des kaiserlichen Porträts (Statuen, Büsten, Reliefs, Münzen, Lobreden) bestand die Anziehungskraft der kaiserlichen Biographie eben in ihrem inoffiziellen Charakter, der den Autoren erlaubte, auch unbelaubigte Fakten oder klare Verleumdungen zu erwähnen. Unter diesen Bedingungen war es natürlich nicht möglich, den noch lebenden Kaiser darzustellen. In einzelner wird die Arbeitsmethode und die Eigenart des Werkes von Sueton und Marius Maximus behandelt. Die Existenz des „Ignotus, the Good Biographer“ (R. Syme) wird für hypothetisch gehalten.

## „ŘÍMSKÉ DNY“ V AALEN.

### Mezinárodní setkání amatérských skupin věnujících se římské kultuře a experimentální archeologii (Aalen, SRN, 23.-24. září 2000)

Barbora KRYLOVÁ (Praha)

Poslední víkend v září roku 2000 hostil archeologický park ve švábském městečku Aalen již páté mezinárodní setkání amatérských skupin i jednotlivců se zájmem o římskou kulturu, zvané *Römertage*. Aalen nebylo pro toto setkání vybráno náhodou – v antice bylo jedním z významných center provincie Raetie. Nachází se totiž v blízkosti nejpозději zbudované části raetského limitu, která chránila „předpolí“ ležící mezi řekou Neckar a Dunajem, jež umožňovalo zkrátit cestu a podstatně tak zjednodušit komunikaci mezi Raetií a Germanií Superior. Na cestě, která centrální oblasti obou provincií spojovala, představovalo právě okolí dnešního Aalen jedno z vojensky nejlépe kontrolovatelných míst. Na ochranu tohoto strategicky významného bodu tu byl vybudován největší jezdecký kastel severně od Alp, jenž byl od svého založení krátce po r. 150 po Kr. až do konce své existence přibližně v polovině 3. stol. druhým nejvýznamnějším místem raetského limitu a jehož velitel snad dokonce mohl zastupovat správce provincie v jeho nepřítomnosti. Kastel se rozkládal na ploše 5,9 ha a byl sídlem pomocné jezdecké jednotky *Ala II Flavia milliaria*, která – jak ostatně prozrazuje už její název – čítala 1000 mužů posádky. První doklad o této jednotce pochází z r. 107 po Kr., kdy sídlila v nedalekém Heidenheimu; v Aalen působila od založení kastelu do té doby, než byla okolo r. 260 hraniční linie spojující Neckar a Dunaj pod tlakem alamanských kmenů opuštěna a *limes* byl přeložen zpět ke snadněji hájitelným tokům řek. V následujících dobách zůstala tato oblast již trvale osídlena Germány, kteří se zde pravděpodobně smísili se zbytky původního keltského obyvatelstva. Další historické zprávy o Aalen máme až z 13. stol., kdy císař Friedrich II. založil nedaleko bývalého římského kastelu město, jemuž pak r. 1360 Karel IV. udělil privilegia svobodného říšského města.

Středověkou historii Aalen připomíná dnes jen poměrně malá oblast částečně obnoveného městského centra, neboť Aalen bylo za 2. světové války – podobně jako řada dalších průmyslových center v Německu – téměř kompletně vybombardováno. Z římského kastelu se naproti tomu zachovalo – ve srovnání s mnoha jinými antickými lokalitami, jejichž osídlení často téměř kontinuálně pokračovalo a které tedy dnes leží skryty pod pozdější zástavbou – relativně dost. Přestože území kastelu mohlo být prozkoumáno pouze

z jedné třetiny, neboť ve zbylých dvou třetinách se rozkládá místní hřbitov a naděje jak na to, že by zde bylo možno konat vykopávky, tak na nějaké nálezy je poměrně nepatrná, poskytuje archeologický park, jenž byl ve vykopané části zřízen, svým návštěvníkům opravdu dobrou představu, jak kastel vypadal i fungoval. Kromě zbytků opevnění, které jsou částečně integrovány do hřbitovní zdi a místy dosahují až do výše okolo 2 m, je možné prohlédnout si část zdiva bývalé *porta principalis*, římskou studnu, objevenou při nedávné rekonstrukci muzea, a dobře zachované základy několika kamenných staveb. Jedná se především o rozlehlější budovu, jejíž střední část tvořila svatyně, kde byly uloženy vojenské zástavy jednotky, přičemž několik postranních místností sloužilo pravděpodobně zčásti jako správní kanceláře (vytápěné hypokaustem), zčásti jako sklady, hospodářské prostory apod., a o *principia* s přílehlou sloupovou halou. Hala, o něco delší než vlastní budova *principií* a na šířku dosahující téměř poloviny jejich rozměrů, ležela na velmi prominentním místě – na obou stranách do ní totiž ústila *via principalis* – a s největší pravděpodobností byla užívána převážně k reprezentačním účelům. V dosud prozkoumaných kastelech severních provincií nemá tato stavba obdoby a nepochybně svědčí o mimořádném významu Aalen.

Součástí archeologického parku je i Limesmuseum Aalen,<sup>1</sup> které od června 2000 nabízí nově instalovanou expozici, zabývající se působením Římanů v Aalen a okolí. Prohlídka je rozdělena do dvou velkých tematických celků – první patro je věnováno civilnímu životu v provincii, druhé patro vojenské ochraně limitu. Jen málo z vystavených exponátů pochází přímo z kastelu, neboť – jak napůl žertem poznamenal jeden z pracovníků muzea – „římská armáda byla naneštěstí pro archeology většinou celkem pořádná“; většina jich byla nalezena v okolních civilních sídlech nebo na menších vojenských postech přímo na hranici. K „perlám“ muzea patří v civilní části soubor velmi dobře zachovalých zbytků bot, nalezený v římské studni v nedalekém Welzheimu, v části vojenské pak především dvě slavnostní jezdecké „turnajové“ prilby tzv. řeckého typu. Celá expozice je instalována velmi názorně, římské originály jsou doplněny řadou modelů a rekonstrukcí, popisky i průvodní texty nabízejí zájemcům podrobné informace jak o jednotlivých vystavovaných předmětech, tak i o historii Aalen a o způsobu života jeho obyvatel v době římské, jsou však zároveň dostatečně přehledné, aby si každý návštěvník mohl sám podle hloubky svého zájmu snadno vybrat, které z těchto textů bude číst, a nebyl případně zahlcován přílišným množstvím údajů. Vedle klasické prohlídky nabízí muzeum svým návštěv-

<sup>1</sup> Stručné informace o muzeu a řadu zajímavých odkazů je možné najít na jeho internetové stránce, k níž se lze dostat z domovské stránky města Aalen <http://www.aalen.de>, pokračujeme-li ve výběru oddíly *Kultur* a dále *Museen*.

níkům několik didaktických filmů a především virtuální procházku trojrozměrnou rekonstrukcí kastelu, při níž si lze za pomoci počítačové simulace jednotlivé budovy prohlédnout nejen zvenčí, ale i „vstoupit“ dovnitř a „projít“ jejich jednotlivými místnostmi. Kromě toho se muzeum snaží přibližovat římskou kulturu veřejnosti i řadou příležitostných akcí, mezi něž patří i *Římské dny*.

Jeich historie, či přesněji řečeno prehistorie začíná rokem 1985, kdy dr. Marcus Junkelmann se skupinou nadšených dobrovolníků uspořádal archeologický experiment, jehož cílem bylo pěšky přejít Alpy za podmínek, které by se co nejdříve blížily těm, za nichž Alpy překonávali římsí vojáci. Účastníci byli oblečeni v legionářské výzbroji a výstroji, nesli zavazadla odpovídající zavazadlům římských jednotek, zachovávali délku denního pochodu i denní režim, které byly okolo přelomu letopočtu při podobných přesunech římské armády obvyklé, a pro pochod si vybírali pokud možno terén, který by co nejlépe odpovídal tehdejší podmínkám. Veškeré zásoby potravin, které zpracovávali stejně jako jejich římsí předchůdci, si nesli s sebou a nocovali v provizorních pochodových táborech, znovu budovaných každý večer.<sup>2</sup>

V návaznosti na tuto akci začaly na různých místech v Německu i za jeho hranicemi vznikat amatérské skupinky věnující se – s větší či menší (ale obvykle celkem úctyhodnou) mírou historické přesnosti – rekonstruování římské zbroje, oděvů, předmětů denní potřeby apod., přičemž o činnosti těch nejlepších z nich snad lze již užít názvu „římská experimentální archeologie“. Jedno takové uskupení, nazvané *Ala II Flavia*, bylo ve spolupráci s M. Junkelmannem roku 1987 založeno i při Limesmuseum Aalen a kromě jiných aktivit se od r. 1989 společně s vedením muzea a odborem kultury místní radnice podílí na pravidelném pořádání *Římských dnů*.

M. Junkelmann, pro něhož se římská experimentální archeologie stala téměř způsobem života, se jí věnuje i nadále, a to jak s obrovským nadšením,

<sup>2</sup> Podrobnější informace o tomto experimentu lze najít v publikaci: JUNKELMANN, M., *Muli Mariani. Marsch in römischer Legionsausrüstung über die Alpen* [Schriften des Limesmuseums Aalen, 36], Stuttgart: Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in Württemberg und Hohenzollern 1985. – Pokus byl zdokumentován i filmově: krátký popularizační snímek o něm byl v rámci *Římských dnů* promítán v aalenském muzeu. – Na základě výsledků tohoto a řady dalších archeologických experimentů, týkajících se způsobu života a boje římských vojáků, vznikly také další Junkelmannovy knihy: *Die Legionen des Augustus. Der römische Soldat im archäologischen Experiment* [Kulturgeschichte der antiken Welt, 33], Mainz: von Zabern 1986; *Römische Kavallerie – Equites Alae. Die Kampfausrüstung der römischen Reiterei im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.* [Schriften des Limesmuseums Aalen, 42], Aalen 1989; *Panis militaris. Die Ernährung des römischen Soldaten oder der Grundstoff der Macht* [Kulturgeschichte der antiken Welt, 75], Mainz: von Zabern 1997.

tak i s obdivuhodnou erudicí a akribií. Míru jeho oddanosti věci lze dokumentovat např. v oblasti římské kuchyně – M. Junkelmann se nejen podílel a podílil na řadě akcí, prezentujících římský způsob vaření i římská jídla jako taková,<sup>3</sup> ale využívá antických receptů hojně i ve své vlastní domácnosti. Tak např. rybí „omáčka“ *garum*, kterou si podle římských výrobních postupů sám připravuje (vždy ve velkém množství na dlouhou dobu dopředu, neboť jde o proces dlouhý a především spojený s nezanedbatelným zápachem), se pro něj – dle jeho vlastních slov – již stala takřka nepostradatelnou součástí jídelníčku a pevnou položkou v každodenním repertoáru ochucovadel a koření (tj. přesně tím, čím byla i pro staré Římany).

Od r. 1997 spolupracuje M. Junkelmann s Rheinisches Landesmuseum Trier na výzkumném projektu věnovaném problematice gladiátorských zápasů, a to jak výzbroji, výstroji a způsobu boje gladiátorů, tak i jejich každodennímu životu, organizaci gladiátorských škol, pořádání her apod. Tradiční způsoby interpretace pramenů – antických písemných zpráv, dobových vyobrazení i archeologických nálezů – jsou v tomto projektu velmi vhodně doplňovány metodami experimentální archeologie. Zachované doklady totiž sice umožňují dobře rozlišit jednotlivé druhy gladiátorů a dokonce i s velkou přesností rekonstruovat jejich typickou výzbroj, o vlastním průběhu soubojů se z nich však dá zjistit jen velice málo, neboť většina vyobrazení zachycuje buď rozhodující momenty v samém závěru boje (kdy např. *retiaris* jen velmi zřídka ještě má svou typickou zbraň – síť, kterou na protivníka hodil už v dřívější fázi boje) nebo dokonce okamžik, kdy se jeden ze soupeřů vzdává. Dr. Junkelmann se spolu s amatérskou skupinou šermířů, vybavenou kopiemi, resp. co možná nejpřesnějšími napodobeninami antické výzbroje a výstroje, pokouší rekonstruovat způsob boje jednotlivých druhů gladiátorů, taktiku, kterou v boji užívali, i pravděpodobný průběh soubojů obvyklých dvojic. Tato metoda práce umožňuje nejen lépe pochopit funkci některých zbraní či součástí zbroje, ale také prozkoumat pohybové možnosti jednotlivých druhů gladiátorů a odhalit různé bojové postupy a triky, které mohli používat. Kromě běžných pěších soubojů ve dvojicích nejrůznějších kombinací testují Junkelmannovi „gladiátoři“ také způsob boje tzv. *equites*, kteří své utkání začínali na koních, k rozhodnutí však docházelo většinou až v následující pěší fázi boje, i zvláštní typy zápasů, při nichž bylo několik gladiátorů nasazováno proti jedinému soupeři, který byl pro vyrovnání šancí nějak zvýhodněn, např. tím, že stál na vyvýšeném pódiu, na něž bylo možné

<sup>3</sup> Vedle akcí typu *Culinaria Romana*, pořádaných na různých místech Německa, jejichž účastníci měli možnost jak vyslechnout odborný výklad, tak především ochutnat z bohaté nabídky římských jídel, je třeba zmínit především semestrální seminář o římské kuchyni, spojený s praktickým uplatněním získaných teoretických znalostí, který M. Junkelmann v nedávné době vedl na Ludwig-Maximilians-Universität v Mnichově.

vystoupit pouze po úzkých schůdcích nebo žebřících. K výsledkům projektu patří kromě nedávno publikované knihy M. Junkelmann<sup>4</sup> a jeho spoluúčasti na přípravě souborné výstavy věnované tematice gladiátorských her a dalších způsobů „masové“ zábavy v antickém Římě, která byla na jaře r. 2000 uspořádána v Museum für Kunst und Gewerbe Hamburg a později se přesunula do Historisches Museum der Pfalz Speyer a nakonec do British Museum v Londýně,<sup>5</sup> také veřejná vystoupení experimentální gladiátorské skupiny, z nichž jedno se konalo i na *Římských dnech*.

Cílem setkání pořádaného v Aalen není ovšem jen poskytnout příležitost k výměně zkušeností mezi římskými skupinami z různých míst a zemí (r. 2000 se kromě domácích účinkujících zúčastnili i hosté z Francie, Rakouska, Maďarska, Itálie, Švýcarska a Velké Británie) – je to především akce pro veřejnost, které se tu naskytá jedinečná možnost „vrátit se v čase“ a na vlastní oči se seznámit se způsobem života v severních provinciích římského impéria. Atmosféru *Římských dnů* lze asi nejlépe přirovnat k obdobným středověkým akcím, které u nás každoročně okolo 28. října pořádá skupina historického šermu *Merlet* ve spolupráci se sdružením historických řemesel *Faber* na hradě Křivoklát, nebo k setkáním *Loutnou a mečem* na Točnicku. Celá plocha archeologického parku je – s výjimkou dvou volných míst určených pro vystoupení – pokryta tábory účinkujících legionářských skupin (posledních římských dnů se kromě již zmíněné domácí ALA II FLAVIA zúčastnily i I. Römercohorte Opladen, LEG III AVG, COH I BREVCORVM, COHORS I ITALICA CIVIVM ROMANORVM z Vídně a švýcarská LEG XI CPF) a stánky, v nichž dobově oblečení řemeslníci předvádějí své pracovní postupy a prodávají hotové výrobky. Kostýmované „Římány“ lze ostatně zahlédnout i v zástupech lidí, proudících po uličkách mezi stánky či přihlízejících jednotlivým vystoupením, a zdaleka ne vždy se jedná o účinkující, kteří zrovna nemají nic na práci, neboť i řada návštěvníků přichází ve více či méně zdařilých napodobeninách dobového oděvu.

Přímo do táborů legionářských skupin návštěvníci sice přístup nemají, ale mohou si – přinejmenším – z cestičky prohlédnout různé typy římských vojenských stanů. Většina táborů však nabízí mnohem více – pokud se totiž jejich obyvatelé zrovna neúčastní nějakého vystoupení nebo nepřihlížejí

<sup>4</sup> JUNKELMANN, M., *Das Spiel mit dem Tod – so kämpften die Gladiatoren*, Mainz: von Zabern 2000. Prezentace knihy spojená s vystoupením zmíněné skupiny „gladiátorů“ se konala na podzim 2000 v mnichovské Glyptotéce, fotografie z tohoto večera je možné si prohlédnout na internetové stránce <http://www.utzverlag.com/Gladi/Gladi.html>.

<sup>5</sup> Tři ze šesti studií obsažených v doprovodné publikaci k této výstavě (KÖHNE, E. – EWIGLEBEN, C. [edd.], *Caesaren und Gladiatoren. Die Macht der Unterhaltung im antiken Rom*, Mainz: von Zabern 2000, 160 str.) napsal právě M. JUNKELMANN.

u kolegů, obvykle kolemjdoucím velmi ochotně a neúnavně ukazují vnitřek stanů a jejich případné zařízení, odpovídají na otázky týkající se táborového života a římského vojenství vůbec nebo předvádějí funkci různých zbraní i součástí výzbroje. Někde je dokonce možné si některou ze zbraní vzít do ruky, vyzkoušet si části zbroje či potěžit pochodové zavazadlo, čehož s velkým zápletem využívají především děti. Některé z táborů nabízejí i další zajímavosti – v jednom se za sumu i pro nás nevelkou prodávaly na ohni pečené obilné placky, které v antice tvořily podstatnou součást vojenské stravy, jinde představovali svou specializaci „civilní“ členové (nebo častěji členky) římských skupin. Zvláštní zmínku si mezi těmito prezentacemi zaslouží především stánek věnovaný antické medicíně, u něhož si bylo možno prohlédnout a v rámci možnosti i vyzkoušet základní nástroje římských lékařů (nejpřekvapivější bylo asi stříhání antickými nůžkami, které se ukázaly být nečekaně ostré), stejně jako písarská minidílňička, jejíž dvě „provozovatelky“ jednak vlastnoručně předváděly způsoby psaní (na voskové destičky, na „papyrus“, na zeď apod.) i příslušné typy písma, jednak radily návštěvníkům, kteří se chtěli sami pokusit na některý z materiálů psát. Kromě již tradičních ležení římských se na pátých *Římských dnech* objevil dokonce i jeden tábor alamanský.

Samostatné stánky pak přibližovaly širokou paletu antických řemesel, sahající od činností, jejichž prezentace sestávala výhradně z ukázek pracovních postupů a v antice užívaných nástrojů (tak tomu bylo zvláště u řemesel stavebního typu, jako jsou např. práce tesařské, truhlářské či sestavování mozaik, jejichž finální výsledky by byly transportovatelné jen s velkými obtížemi), až po odvětví, jejichž výrobní postupy byly tak náročné, že je není možné provádět ve více méně polních podmínkách *Římských dnů*, a které se tedy musely omezit na předvádění už hotových výrobků (výroba keramiky, skla, zbraní apod.). Většina přítomných řemeslníků však zboží nejen nabízel, ale i přímo na místě vyráběla – do této skupiny patřila jak např. ražba mincí, tak především skupina povolání souvisejících s oblečením a vzhledem vůbec.

U ševce si návštěvníci mohli prohlédnout a koupit různé druhy již hotových bot, opasek a jiných výrobků z kůže (dlužno poznamenat, že možnost srovnání s výše zmíněným souborem zbytků bot z aalenského muzea jen umocňovala už tak silný dojem z kvality a historické věrnosti nabízeného zboží), přihlížet jejich výrobě a dokonce si i objednat boty v požadované velikosti se zdobením podle vlastních představ. Rovněž dva šperkařské stánky nabízely velmi kvalitní zboží, bohužel však za ceny odpovídající jak materiálům, tak vynaložené námaze, takže asi i málokterý z německých návštěvníků uvažoval o tom, že by tu mohl něco koupit. Zvláště zajímavý byl stánek předvádějící vedle tkalcovského stavu i techniky podobné pletení a háčkování, které byly rekonstruovány podle starogermánských nálezů ze severoněmeckých bažin. U stánku věnovaného římské „parfumerii“ bylo možno vyslechnout velice podrobný a zasvěcený výklad o metodách antic-

kého líčení a o materiálech k těmto účelům užívaných, seznámit se s římskou náhražkou mýdla a především s antickými parfémami na tukové bázi. Kromě voňavek, jejichž základem byl olivový olej, který si i při nevládném počasí posledního zářijového víkendu alespoň částečně uchoval tekutou konsistencí, tu byly k vidění a vyzkoušení i voňavky na bázi živočišných tuků, jež v chladu ztuhly tak, že při pohledu na ně nejspíš nebylo nikomu třeba složitě vysvětlovat, proč se v latině jako základní označení pro voňavku používá právě výraz *unguentum* (i když je nutno mít na paměti, že ve Středomoří byly podobné parfémové směsi – přinejmenším v létě – nejspíš přece jen o něco tekutější).

Bezkonkurenčně největší pozornost však přitahovaly stánky, nabízející římské jídlo a nápoje. U pekařského stánku sice vzhledem k podmínkám chyběla opravdová pec, nicméně i tak zde bylo možno zakoupit několik – dosti rozmanitých a výborně chutnajících – druhů menšího pečiva i chleba. Hlavním magnetem pekařství byl ale téměř nepřetržitý nadšený výklad majitele snad o všem, co s pečením chleba alespoň trochu souviselo, často ještě doplňovaný obrázky z rozličných publikací, názorným předváděním funkce antických pecí a mlýnů alespoň na modelech, když už skutečné pece a mlýny k dispozici nebyly, a ukazováním, jak vypadala zrna různých, v antice běžných typů obilí (resp. jak vypadají výsledky dnešních pokusů o znovu-vypěstování některých již vymizelých odrůd).

Římské občerstvení nabízelo v areálu archeologického parku hned několik stánků, vzájemně se dosti značně lišících, a to jak sortimentem a kvalitou jídel, tak kulturou jejich podávání, a konečně i cenami. V žádném ze stánků pochopitelně nesmělo chybět slavné *moretum*, kuličky třeného sýra s česnekem a bylinkami, jehož výrobu popisuje stejnojmenná báseň z *Appendix Vergiliana*. Jinak nabízel téměř každý ze stánků vlastní repertoár jídel, vesměs připravených podle receptů z Apiciovy kuchařky a z Catonova spisu *De agricultura*. Mnohá z nich představovala pro dnešní lidi neobvyklé chuťové kreace, jako je např. pro římskou kuchyni snad nejtýpističtější kombinace chutí, kdy pokrm nejdříve působí sladce a teprve postupně se dostává výrazný ostře pikantní nádech. Pro ilustraci některých typů jídel jmenujme např. kořeněné meruňky naložené a uvařené v těžkém řeckém víně (toto jídlo mi osobně chutnalo snad nejvíce ze všech, které jsem vyzkoušela), tuňáka s rozinkami, cibuli a pórek se sušenými švestkami, vajíčka natvrdo s krémem z piniových semínek, datle plněné kozím sýrem nebo mandlí, kuličky z máku a medu, obilnou kaši či lukanské kořeněné párečky. Bohužel žádný ze stánků nenabízel proslulé *garum*, které by jistě bývalo bylo – alespoň pro ty odváznější z návštěvníků – silným magnetem. K pití se podávalo *mulsum* (víno smíchané s medem), víno kořeněné podle římských receptů i víno zcela běžné (které ovšem římskému vínu, jež bylo sladší, hustší a alkoholičtější než naše a pilo se téměř výhradně smíchané s vodou, asi nejspíš zrovna přesně neodpovídalo). Pokrm si bylo možné koupit buď každý zvlášť jako samostatné porce běžné velikosti (jejichž cena se pohybovala obvykle okolo 4 DM), nebo jako malé ochutnávkové porcičky (obvyčejně po 1 DM), nebo

bylo možno si z nich nechat sestavit různé obložené talíře (které stály od 4 do 10 DM podle složení a velikosti).

Jednotlivé stánky se podstatně odlišovaly úrovní servírování jídel, která sahala od používání papírových či oplatkových tácků až po podávání pokrmů na kopiích římských talířů, vyrobených jako *terra sigillata*. Právě takto byla jídla servírována ve stánku, který byl snad nejpůsobivějším po všech stránkách: patřil spíše k levnějším, ostatní daleko překonával sortimentem i kvalitou jídel a svým vzhledem připomínal antická *thermopolia*. Jeho jedinou „chybičkou“ bylo, že obě prodávající dámy byly na „hostinské“ oblečeny až příliš pěkně a bohatě. Kromě stánků s římským jídlem mohli ovšem návštěvníci využít i služeb občerstvení zcela obvyklého, které nabízelo opékané buřty a pivo v plechovkách. Naštěstí alespoň leželo poněkud stranou, takže příliš nekazilo dobovou atmosféru.

Oficiální program každého z obou dní zahájila podle římských zvyklostí oběť bohům, jejíž průběh byl následně pro diváky podrobně okomentován a vysvětlen. Po celý den se pak na dvou vyhrazených plochách po půl hodinách střídala vystoupení jednotlivých účinkujících skupin. Většina produkcí se konala v jednom dni dvakrát, takže při pečlivém plánování bylo možno shlédnout programy všechny; chtěl-li se však návštěvník kromě toho alespoň zběžně zastavit u většiny stánků a podívat se do muzea, neměl věru času nazbyt.

K vojensky zaměřeným vystoupením patřila ukázková střelba z antických obléhacích strojů jako byl *onager* či *ballista*, souborná pořadová cvičení všech přítomných legionářů a auxiliárních jednotek (provázená dokonce latinskými povely typu „*testudinem formate*“), spojená s ukázkami střelby z luků a boje v různých formacích včetně zmíněné „želvy“, a konečně dvě gladiátorská vystoupení – produkce výše zmíněných gladiátorů Dr. Junkelmannova a představení skupiny *Familia gladiatoria* z Maďarska. Junkelmannova skupina předvedla především souboje tradičních gladiátorských dvojic doby císařské, a to jak dvojic stejně vybavených gladiátorů (dvou *equites* a dvou *hoplomachi*), tak několika běžných kombinací nestejně vyzbrojených soupeřů; jako završení „her“ pak následovalo utkání *retiaria* s jeho tradičním protivníkem, zvaným *secutor*. Celý program doprovázel velmi fundovaný a názorný komentář sám Marcus Junkelmann. Vystoupení Maďarů naproti tomu dosahovalo úrovně lepšího průměru běžných skupin historického šermu, což s největší pravděpodobností také bylo dáno prostředím, z něhož *Familia gladiatoria* vzešla a v němž možná stále působí. Jejich úzké vazby na historický šerm se bohužel projevíly poměrně častou šermířskou manýrou, spočívající ve snaze zkomponovat za každou cenu nějaký rámcový příběh, do něhož jsou jednotlivé souboje zasazeny. Obvykle působí tyto příběhy velmi prostoduše a představení spíše ubírají na působivosti. Jinak je nutno ocenit, že zbroj, vybavení i kostýmy maďarské skupiny byly na velmi dobré úrovni, ale při rekonstrukci boje samotného se M. Junkelmannovi, přísně vycházejícímu ze zachovaných dokumentů, jednoduše nemohli vy-

rovnat. Měli zkrátka smůlu, že vystupovali v tak silné konkurenci, a působili pak nutně jako „ti druzí“, jinak by jistě byli bývali velmi příjemným překvapením pro všechny diváky.

Mírovému životu se věnovala tři vystoupení – předvádění antických účesů v muzeu, římská módní přehlídka, připravená žáky aalenského gymnázia, a satební obřad v provedení taneční skupiny *Gruppo Archeologico di Villadose* z Itálie. Módní přehlídka dobře předvedla vývoj římského odívání od archaického období římských dějin až po pozdní antiku, jednotlivé oděvy byly dobře ušity i smysluplně komentovány, jejich předvádění však probíhalo na poměrně velké ploše a dost daleko ode všech diváků, takže některé detaily oděvů už prakticky nebylo možno rozeznat.

Římský satební obřad byl rekonstruován především podle líčení Catullova, přičemž veškeré dění „na scéně“ bylo téměř zároveň komentováno, což bylo na jednu stranu sice názorné, na stranu druhou však komentář místy znemožňoval pořádně slyšet to, co říkali „svatebčané“. Vystoupení bylo nicméně celkově pěkné, působivé a relativně autentické – ovšem s výjimkou dlouhé „taneční vložky“ při oslavách svatby. Část hudby tohoto intermezza prokazatelně tvořily zachované antické nápěvy, nicméně právě s touto částí si skupina věděla nejméně rady po stránce taneční; zbytek doprovodu se mi nepovedlo identifikovat, nicméně je pravděpodobné, že hlavním kritériem výběru tu byl strhující rytmus a novodobému posluchači přístupná melodie (i když tóniny snad – pokud jsem schopna posoudit – antickým alespoň částečně odpovídaly). V žádném případě se necítím být povolána posuzovat autentičnost tanečních projevů, ale obávám se, že spíše než cokoli antického připomínaly orientální břišní tanečnice.

Součástí „živých“ prezentací bylo i pravidelné předvádění funkce a obsluhy antického stavebního jeřábu, který byl sice relativně malý, nicméně dobře dokumentoval funkci podobných zařízení. Akce zvolené pro demonstraci byly názorné a provázel je velmi dobrý komentář.

Dobová atmosféra ovšem na *Římských dnech* nekončí se zavírací hodinou, ba právě naopak – když odejdou zástupy moderních návštěvníků, zůstávají „Římané“ sami mezi sebou. Pokud se tu člověk zdrží chvíli po konci oficiálního programu (což není nijak těžké, protože nikoho nevyhání), snadno se mu naskytne třeba pohled na římské vojáky, kteří si před stanem na ručním kamenném mlýnku melou obilí na tradiční vojenskou kaši. Většina účinkujících ostatně ve svých táborech opravdu přespává (snad jen členky italské taneční skupiny letos nocovaly pod střechou muzea).

Na závěr je nutno zdůraznit, že *Římské dny* jsou nejen velmi působivé a poučné, ale i výborně organizačně zajištěné – tak např. každý návštěvník obdrží zvláštní číslo místních novin s podrobným programem vystoupení a plánkem archeologického parku. Setkání samozřejmě provázejí i různé akce komerčnějšího rázu, nicméně ve všech případech – snad s výjimkou výše zmíněného „běžného“ občerstvení – jsou to věci nějak související

s římskou antikou a udržující si jistou úroveň: např. se tu prodávají figurky různých typů římských vojáků, vyrobené podle návrhů muzea (k dostání je běžný legionář, *auxiliarius*, *tubicen*, *signifer* a další), rozdávají se propagační materiály okolních muzeí na limitu, cyklistických stezek po limitu, návštěvníci jsou zváni na tematické zájezdy „po stopách starých Římanů“ apod.

*Římské dny* by do budoucna rozhodně mohly být dobrým typem na exkurzi jak pro vysokoškolské studenty, tak pro sdružení ALFA, popř. i pro některé gymnaziální třídy.

## ZUSAMMENFASSUNG

### Die 5. Römertage in Aalen.

#### Ein internationales Treffen von Römergruppen

Der Aufsatz berichtet über die 5. Römertage, die am 23.-24. September 2000 in Aalen stattgefunden haben, und in diesem Zusammenhang dem breiteren tschechischen Fachpublikum sowohl die Geschichte des Aalener Reiterkastells als auch die Tradition der deutschen Experimentalarchäologie, vor allem die Aktivitäten von Marcus Junkelmann, erläutert.

## OD ABRACADABRA PO ZYTOTUBULI

Kurt SMOLAK (*Wien*)

Obnovenie latinských doktorských diplomov na niekdajšej filozofickej fakulte univerzity vo Viedni po 50 rokoch nás stavia neustále pred nové problémy. Majú sa vedecké výkony vyznamenávaných osôb označovať odbornými termínmi pochádzajúcimi spravidla z latinčiny alebo gréčtiny, ktoré však boli vytvorené predsa len až v 19. alebo 20. storočí, alebo treba siahnúť ku klasicistickým parafrázam, ktoré nie sú vôbec sémanticky jednoznačné? Táto dilema, ktorej sa vyhne väčšinou strednou cestou, poukazuje na základný problém latinčiny ako vedeckého a kultúrneho jazyka súčasnosti. Na tradičných miestach európskeho pestovania, sprostredkovania a vytvárania vedy, teda na mnohých univerzitách, medzi nimi aj na viedenskej *Alma mater Rudolphina*, sa latinčina používa v takmer folkloristickom kontexte ako pseudonormálny jazyk pri slávnostných promóciách, na promočných diplomoch a slávnostných tlačiaroch, ale aj ako značka viedenského univerzitného šumivého vína *Gaudeamus* a na zadnej strane pivnej tácky univerzitného piva, veľmi zriedkavo v nápisoch vzťahujúcich sa na univerzitu. Na druhej strane samotná latinčina pripravuje stále viac a viac ťažkostí profesorom humanitných a kulturologických fakúlt. Proti tejto okolnosti stojí lapidárna skutočnosť, že celá európska a teda svetová veda – a to platí tak pre *scholarship* ako aj pre *science*, teda pre kultúrne a pre prírodné vedy – je z historického hľadiska veľmi skoro odkázaná skoro a často výlučne na latinské pramene. Dôsledok tejto danosti je dnes všade prítomný vo forme veľkého množstva odborných termínov a terminologických neologizmov. Latinská slovná zásoba v spojení s gréckymi doplnkami si vytvorila v rámci národných jazykov istý druh vlastného života, a to akonáhle sa stala vehiklom vedy a kultúry, ale aj ich karikatúry, pseudovedeckej reklamy, napr. pre zubné kefky. Tento stav je, parenteticky povedané, porovnateľný so životom gréckych slov v neskorom stredoveku, ktoré pochádzali z glossárií a neboli už v jednotlivostiach správne porozumené. Také boli aj *verba exotica* Alexandra z Hales, ktorý predsa vyučoval na Sorbonne.

Ako však došlo k tomuto jedinečnému fenoménu, že jazyk, ktorý sa už približne 1400 rokov neosvojuje ako materinský jazyk, je lexikálne taký aktívny, že bol čiastočne až do minulého storočia komunikačným jazykom rôznych vied, medzi nimi aj takých fundamentálnych ako medicína, a že na rozdiel od chetitčiny, ale aj starej hornej nemčiny, keltčiny alebo sanskritu, stále ešte produkuje termíny na celom svete? Pozoruhodný a príliš málo re-

flektovaný fenomén, pretože sa počítával ako samozrejmosť? Vráťme sa krátko do tých čias, keď sa latinčina osvojovala ako materinský jazyk a nebola vyhradená pre isté obsahy, napr. pre kultúru a vedu, teda do samotnej antiky. Odhliadnuc od toho, že v začiatkoch rímskej literatúry ju samotní jej hovoriaci oceňovali ako barbarský jazyk, spomeňme slávne Plautove slová *Maccius vortit barbare*, latinské jazykové spoločenstvo poznalo vtedy predvedcké obsahy výlučne gréčtinu, výnimkou by boli Enniov *Euhemerus* a *Hedyphageticus*. Keď teda odhliadneme od začiatkov latinského písomníctva, ako prvý zachovaný latinský text, ktorý sa chápal z veľkej časti ako vedecký, a to prírodovedecký, prichádza do úvahy Lucretiova didaktická báseň *De rerum natura*. Príliš známe sú jeho náreky nad „*nedostatočnosťou materinského jazyka*“, *patrii sermonis egestas*, keď šlo o to, jednoznačne vysvetlíť vzájomné spojenie atómov. Podľa Lucretia je to vraj po latinsky možné len povrchné, *summatim*. Bez toho, aby použil čo len jedno grécke slovo, sa Lucretius o to pokúša v 3,260 sq. Zrieknutie sa subtility je pre 1. st. pred Kr. jedna možnosť, ako používať latinčinu ako vedecký jazyk. Druhá sa podobá na to, ako sa latinčina ako vedecký jazyk používa v dnešných lekárskech nálezochoch. Jednotlivé slová sa preberajú z cudzieho jazyka – pre vedu v rímskej antike to znamená z gréčtiny – a zaraďujú sa do inojazyčného kontextu, konkrétne do latinského. Vzhľadom na *patrii sermonis egestas* nenachádza Lucretius zodpovedajúci termín pre Anaxagorov pojem *homoeomeria* (1,832), a preto preberá jednoducho grécke slovo. Mimochodom, Lucretius mal v tomto prípade šťastie, že grécke *homoioomeria* sa na rozdiel od mnohých iných termínov hodí do daktylského rytmu hexametra. Vychádzajúc z pocitu Rimanov, že ich jazyk, zvlášť v oblasti vedy a filozofie, zásadne zaostáva za gréčtinou, možno pochopiť, že jeden z najväčších rímskych prekladateľov a tvorcov jazyka, Cicero, je zvlášť spokojný vtedy, keď si myslí, že sa nejaký vedecký pojmový obsah dá vyjadriť v latinčine výstižnejšie než v gréčtine. To je napríklad prípad – ináč nesprávnej – etymológie slova *vultus/vultus*, ktoré Cicero (*leg.* 1,26) dáva do súvisu so slovesom *velle* a fyziognómiou, ktorá bola za helenizmu veľmi rozvinutá. Výraz tváre, *vultus* vraj ukazuje, čo niekto chce, *vult*. Napriek tomu musí aj Cicero prevziať ako grécke cudzie slová mnohé filozofické alebo vedecké termíny a tie potom prešli ako také do vedeckej latinčiny poantických storočí. Príkladom je aristotelovský pojem *entelechia*, *entelecheia*, t. j. tá sila, ktorá je vo veciach obsiahnutá a privádza ich do najväčšieho rozkvetu, ktorý je už v nich založený ako cieľ ich existencie. Slovo vytvoril Aristoteles a skladá sa z gréckych slov *en*, *telos* a *echein*. Cicero teda nemá pre tento výraz preklad (*Tusc.* 1,22). Ponúka ho v podobe, v ktorej ho on už našiel v poaristotelovskej gréckej filozofii a ktorá bola ovplyvnená fonetickým vývojom gréčtiny v helenizme, a to *endelecheia*, teda s dentálou zmenenou ve znelou pod vplyvom predchádzajúcej nazály, čo je jav poukazujúci už na novú gréčtinu. Táto hlásková zmena má za následok, že tento pojem možno dávať zdanlivo do súvisu s gréckym adjektívom *endelechés*, „trvalý, neprerušený“. Preto Cicero vysvetľuje tento pojem



ako „pokračujúci, neprestajný pohyb“, *continuata motio et perennis*. V tomto význame sa dostalo slovo aj do prírodnofilozofickej latinskej literatúry neskorej antiky a stredoveku. Na vrchole stredovekej recepcie Platóna na Západe, v kresťanskom platonizme katedrálnej školy v Chartres v 12. st., Bernardus Silvestris v svojom alegorickom prosimetre *Cosmographia*, v ktorom vysvetľoval celú prírodu, personifikoval dokonca *Endelechiu* v cicerónovskom zmysle. Až úplná recepcia Aristotela v rozvinutej scholastike viedla ku správne pochopeniu pojmu.

Napriek sémantickému blúdeniu, ktoré pod Cicerónovým vplyvom *entelecheia* podstúpila, zostal tento termín ako grécke cudzie slovo v latinskom prostredí práve tým, čím termín má byť: sémanticky ohraničeným a jasným – výhoda odborného jazyka a súčasne odlišenie od všeobecnej zrozumiteľnosti. Práve z výhody termínu sa vysvetľuje, že tam, kde si v latinčine konkurovali grécky odborný termín a pokus o preklad, sa terminologicky presadilo grécke slovo. To platí napr. pre *atomus* oproti *individuum*. Cicero ponúka oba termíny, predsa však ani viacvýznamové *individuum* ani Lucretiove mnohoznačné opisy ako *corpora prima* alebo *primordia rerum* nemohli odolať terminologickej sile gréckeho slova, ktoré sa dnes ráta medzi najznámejšie a najnespornejšie pojmy prírodnej vedy, ktoré pochádzajú aj koncepcie z antiky. Naproti tomu z prírodovedného hľadiska porovnateľný pojem *stoicheion*, „stavebný kameň“, vlastne „písmeno“, v zmysle štyroch klasických elementov Empedokla, sa nikdy neprevzalo ako cudzie slovo, ale vždy sa vyjadrovalo s latinským ekvivalentom *elementum*. Mimochodom, je takmer neznáme, že aj *elementum* znamená pôvodne „písmeno“ ako početelný stavebný kameň slova a zmyslu. Vzdialene to pripomína len označenie *elementárna škola* pre tú inštitúciu, v ktorej sa učíme čítať a písať, teda tvoriť slová. Následkom rozhodnutia Rimanov pre ich *sermo patrius*, teda pre *elementum*, ktoré je práve tak dvojnásobne ako ekvivalentné grécke slovo, sa tento latinský termín stal všeobecným majetkom vedeckého jazyka západnej civilizácie sféry. Je len málo známe, že Riman, ktorý *elementum* použil po prvýkrát v zmysle štyroch Empedoklových prvkov, bol tiež Cicero (*Academica* 1,26), avšak ešte v spojení so synonymom *initia* a opatrným dovetkom *et, ut e Graeco vertam, elementa*. Od Cicerona preberá slovo v danom význame Ovidius (*Met.* 15,237) a vydáva ho za etablovaný latinský termín pre štyri prvky: *quae nos elementa vocamus*. Až použitie Ovidiom mohlo dať tomuto termínu onú sémantickú pevnosť, ktorú potreboval, aby v latinskej vedeckej literatúre novoveku počnúc 17. storočím fungoval ako centrálny termín chémie, bez toho, aby sa sémanticky zmenil, odhliadnuc od vecných rozdielov medzi koncepciou Empedokla a 106 prvkami dnešnej chémie.

Na počiatku neskorého stredoveku mala chémia veľa spoločného s mágiou, a preto zo strany cirkvi existovala dlhý čas nedôvera voči nej. O nádych mágie a, prinajmenšom v stredoveku, lexikálny vplyv arabčiny sa chémia delila s najstaršou prírodnou vedou, medicínou. Nemyslí sa tu však vysoká medicína v zmysle Hippokrata alebo Galena, ale antická a stredoveká ľudov-

vá medicína s jej čiastočne dobrodružnými receptmi a zaklínaniami choroby. V istom latinskom diele zo 4. st. po Kr. sa stretávame po prvýkrát so zaklínadlom, ktoré je ešte aj dnes všeobecne známe, pričom si ani neuvedomujeme, že pochádza z latinského medicínskeho spisu, ktorý mal vedecké ambície: ABRACADABRA. Autor odporúča napísať toto slovo viackrát pod seba na kúsok papýru a to tak, že na začiatku a na konci sa zakaždým zoberie jedno písmeno, takže vznikne hroznovitý útvar. Takto popísaný kúsok papýru má slúžiť ako amulet proti chorobe, pre ktorú máme len grécky výraz *hemitritaeus*, t. j. malária objavujúca sa v triapoldňových intervaloch. Ešte Lucretius, keď musel umiestniť slovo *homoeomeria* do hexametra, sa sťažoval na nedostatočnosť materinského jazyka, neskoroantický lekár však bol oveľa sebavedomejší, keď necháva *hemitritaeus* dvakrát zaznieť v hexametri. Starí Rimania, ktorých obdivuje, sa vraj nepokúšali tento termín preložiť, podľa všetkého pretože neexistovala taká potreba, ako hovorí vo veršoch 933 sq. svojej didaktickej básne *Liber medicinalis*. Čo sa týka autora, ide o muža, ktorý pomocou mnohých príkladov z archaickej a klasickej rímskej literatúry a z dejín vychvaľuje medicínsku vedu ako staré a skutočne liečiteľské umenie božského syna Apollóna a jeho ľudskobožského syna Aesculapia. Podľa môjho názoru ide o dostatočne jasnú polemiku s kresťanstvom. Myslím si, že meno didaktického básnika Q. Serenus (alebo len Serenus) je pseudonym. Mohol by to byť však aj presný preklad mena najslávnejšieho gréckeho lekára spomedzi všetkých gréckych lekárov pôsobiacich v Ríme, ktorého jeho prívrženci údajne uctievali ako boha, t. j. Galena. Pod jeho autoritou sa zaklínadlo *abracadabra*, ktoré možno súvisí s čarodejníckym démonom Abraxasom (alebo Abrasaxom), dostalo ako vedecký termín do poantických storočí. *Liber medicinalis* sa totiž, ako dokazuje samotné bohaté rukopisné zachovanie, tešil veľkej obľúbenosti v stredoveku a predovšetkým v ranom novoveku. Vtedy, v 14. st., vo veľkých časoch chémie vykričanej ako mágia, prívrženci tajných učení a šarlatáni radi používali toto slovo ako nápis na amulete. Následkom spomínaného kontextu používania kleslo toto slovo z lekárskej úrovne na úroveň pohrdaniahodného zaklínadla, a to v čase, keď rozvíjaním aristotelovskej empiriky začínali byť vedy „exaktné“, ako sa dodnes radi vidia aj napriek chaosu vo výskume. Avšak medzi dobou Serana a postupného začiatku moderných prírodných vied s často zaprisahávaným „kopernikovským obratom“ leží viac ako jedno tisícročie, ktoré bolo tisícročím veľmi bohatej produkcie latinskej literatúry, aj latinskej vedeckej literatúry.

Spomínaná epocha sa nazýva stredovek. Pre našu tému, latinčina ako jazyk vedy, majú základný význam dva fakty stredovekej civilizácie, prvý sa týka začiatku stredoveku, druhý jeho neskoré fázy. Začiatok je, z kultúrno-civilizačného hľadiska, charakterizovaný tým, že sa uvoľnilo spojenie latinského sveta s gréckym jazykovým priestorom východného Stredomoria a oblasti Levanty. S postupom islamu v 7. a 8. st. sa od západnej a strednej Európy oddelili aj severná Afrika, Iberijský poloostrov a italský juh. Ďalej,

a to je dôležitejšie, po zániku Západorímskej ríše sa moc dostala do rúk germánskych národov, ktoré boli civilizačne na nižšom stupni vývoja. Ako stabilizačná sila konzervujúca kultúru pôsobila jedine cirkev, pomocou ktorej sa otvorili aj nové kultúrne oblasti. Oblasť keltského Írska ešte v 5. st., oblasť západných Slovanov v ranom stredoveku a oblasť škandinávského severu na prechode od raného do rozvinutého stredoveku. Jazykom cirkvi v najširšom zmysle, t. j. celej civilizácie a kultúry, ktorá jej bola zverená, a to sú rímski klasici práve tak ako cirkevní otcovia, administratívna organizácia práve tak ako všetky odborné znalosti, tak ako ich zachytil Isidor v *Etymológiách* v 7. st. v západogótskom Španielsku, teda jazykom tejto „všeobecnej“ cirkvi, ako sa sama nazývala, bola latinčina. Všetky diela, ktoré sa týkali *artes liberales*, ako napr. diela Martiana Capelli alebo Boethia, boli samozrejme napísané v latinčine. Týmto sa jazyk, ktorý sa oproti gréčtine taký dlhý čas počítal ako menej rozvinutý barbarský jazyk, stal nositeľom jedinej existujúcej rozvinutej kultúry a po konverzii posledných germánskych kmeňov ku katolicizmu aj jedinej všeobecne záväznej cirkvi. V tomto jedinom kultúrnom jazyku stredoveku, v latinčine, musela byť nevyhnutne napísaná aj vedecká produkcia. Z prírodovedných textov spomeňme diela aplikovanej matematiky a zemepisu. Práve v politicky prevratnej fáze medzi rokmi 500 a 800 sa táto latinčina vyvíjala rýchle v smere k románčine, *lingua Romana rustica*, ako znelo vtedajšie pomocné pomenovanie. Takýto vývoj však ohrozoval veľkú prednosť latinčiny, jej schopnosť diferencovaného výrazu i jej všeobecnú zrozumiteľnosť a mohol tým pôsobiť politicky centrifugálne. To však odporovalo záujmom obnoveného *Imperium Romanum* Západu. Nový rímsky cisár, Frank Karol Veľký, dal nie v poslednom rade z politických dôvodov popud na normovanie vzdelania, ktorého základy spočívali v rekultivácii latinského jazyka. Odvtedy idú *lingua Latina* a národné jazyky svojou cestou. Národné jazyky boli určené najprv pre *illiterati*, latinský jazyk pre vzdelaných a okrem toho tam, kde to bolo potrebné, sa staral aj o medzinárodnú zrozumiteľnosť.

Stredoveký vzdelávací systém kláštorných a neskôr katedrálnych škôl, ktorý v podstate nadväzoval na hellenisticko-neskoroantický systém, ponúkal v kvadriviálnych predmetoch *artes*, t. j. v aritmetike, geometrii, hudbe a astronómii, priestor pre prírodovedné písomníctvo a tento priestor bol aj využitý. Latinské spisy o astronómii, aj o technických astronomických prístrojoch, sa produkovali v značnom množstve, napr. dielo O užitočnosti nebeských meracích prístrojov *De utilitate astrolabii* od Hermanna Contracta z kláštora Reichenau pri Bodamskom jazere z 11. st. Predčili ho hudobnoteoretické a hudobnopraktické práce, ktoré boli potrebné pre hudobné stváranie liturgie, spomenieme len známe mená ako Hucbald zo St. Amandu v 9. st. a Guido z Arezza so svojim dielom *Micrologus* v 11. st. Menej produktívni boli autori v oblasti matematických disciplín, predsa však muž ako Gilbert z Aurillacu, neskorší pápež Sylvester II. na prelome tisícročia, nepatrí medzi nevýznamných matematikov.

Druhý základný fakt pre ďalší život latinčiny ako vedeckého jazyka až do novoveku, o ktorom som predtým hovoril, je možno ešte významnejší ako okolnosť, že latinčina ako kultúrny jazyk sa oddelila od svojho prirodzeného vývoja, románskeho nárečia. Myslím tým rozsiahlu recepciu grécko-arabskej vedy v rámci všezahrňujúcich záujmov rozvinutej a neskorej scholastiky zameranej na budúcnosť a orientovanej, podobne ako arabská veda, na aristotelizmus a to s jej špecifickými vzdelávacími zariadeniami, univerzitami. Najprv treba upozorniť, že pre recepciu grécko-arabskej vedy bola potrebná mohutná prekladateľská činnosť, aby boli k dispozícii potrebné texty. Prekladatelia ako Wilhelm z Moerbeke, ktorý, okrem iného, bol činný pre Tomáša Akvinského, patrí k málo známym sprostredkovateľom kultúry v Európe. Až preklady umožnili samostatné rozvíjanie myslenia – mimochodom spočiatku ešte nie empirickú prácu na experimentálnej báze – vo vedách, ktoré dovtedy nemali svoje miesto v kánone vied, napr. botanika a zoológia, pretože ľudovomoralistické herbáre, bestiárie a lapidárie patria skôr k bájkovej literatúre než k vede. V tejto oblasti vykonal veľa významného Albert Veľký. Jeho koncepcia *studium generale*, ktorú sa snažil uskutočniť v Kolíne, budovala samozrejme na latinčine ako na jedinom jazyku vedy. V hierarchii vied, ktorá vychádzala zo starších *divisiones*, nemohla byť prirodzene nijaká veda oddelená jazykom od inej vedy. A jazyk panej všetkých vied, teológie, bola práve latinčina. Stav *trilinguitas*, aký vládol v 12. a 13. st. v *monarchia Sicilia* a štaufovskej južnej Itálii, kde, odhliadnuc od románskeho *volgare*, sa ako jazyky vedy pestovali latinčina, gréčtina a arabčina, sa nemohol ani prakticky preniesť ani nebol ideovo želiteľný v univerzálnej koncepcii vied. Že popri prekladoch práve tento univerzalizmus latinčinu značne zmenil – mimochodom naposledy v jej dejinách – rozumie sa samo sebou. Stačia na to tri príklady. Tak jazyk Filozofa, gréčtina, ako aj jazyk jeho komentátora, Avicennu, arabčina, má na rozdiel od latinčiny určitý člen, ktorý okrem iného dovoľuje substitvizovať celé slovné rady a vety. Táto jazyková možnosť vychádza v ústrety filozofickým odbornovo-vedeckým textom. V tejto situácii si scholastická latinčina vytvorila umelý člen *ly*, ktorý pripomína arabské *el* a románske tvary člena *lo* a *le*. Tak sa mohlo grécke *to einai*, „bytie“, preložiť syntakticky jednoznačne ako *ly esse*. V iných prípadoch sa museli ako nové cudzie slová jednoducho prebrať termíny z gréčtiny. Napr. adjektívum s významom „takej akosti“, „z takej látky“ sa v peripatetickej gréčtine dá ľahko utvoriť – *ekeininos* z *ekeinos*, podobne ako *xylinos*, „drevený“, z *xylon*, „drevo“. Tomáš Akvinský však považoval za výhodnejšie prebrať do latinčiny *ecininus* ako nové cudzie slovo a nevytvoriť analogicky s adjektívom *ligneus* odvážny neologizmus *illeus*. Tretí príklad pochádza z medicíny: *siphac*, arabské slovo pre „pobrušnicu“, sa vyskytuje prvýkrát v latinskom prostredí okolo roku 1200 u Rogera zo Salerna. Tam sa nachádzala slávna lekárska škola a kontakt s arabskou vedou, ako sme spomínali, bol v južnej Itálii obzvlášť úzky. Najlepšie sa dá vývoj vedeckej latinčiny scholastiky demonštrovať na preklade fundamen-

tálneho astronomického diela, hlavného diela gréckeho astronóma Ptolemaia, ktoré sa grécky volá jednoducho *megiste*, „najväčšie“ (vedecké dielo). Toto sa rozšírilo vo svete vedy a mágie neskorého európskeho stredoveku a v ranom novoveku v latinskom preklade a pod arabizujúcim názvom *Almageste*.

Charakteristické pre túto epochu neskorého 13. storočia a 14. storočia je objavenie sa jedného z najuniverzálnejších duchov ľudskej kultúry, Danteho Alighieri. Na rozdiel od Alana z Lille, ktorý bol *doctor universalis* a ešte asi 100 rokov pred Dantom napísal svoje dielo *Anticlaudianus*, Dante napísal svoju epochálnu *divina commedia* v italskom *volgare*, ale svoje vedecké diela, počnúc *Teóriou básnictva* v ľudovej reči, *De vulgari eloquentia*, cez štátnoteoretické dielo *Monarchia* až po posledný spis, prírodovedné *Quaestio de aqua et terra*, napísal samozrejme v latinčine. Približne v tom istom čase ako Dante napísal Jacques de Dinant, pochádzajúci z dnešného Belgicka, jedno z početných diel z neskorostredovekej teórie listov, svoju *summa dictaminis*, ako znie jeho latinský názov, teda odborné didaktické dielo. Obsahuje, ako zvyčajne, veľké množstvo výkladov o rétorike. Hlavný rétorický spis, na ktorý sa odvoláva, je – a to nebolo nič originálne – stará *Rétorika Herreniovi*, ktorá sa vtedy považovala za Ciceronove dielo. Je však nápadné, že tento teoretik listu kladie Cicerona viackrát ako vzor oproti *moderni* a nazýva ho dokonca *pater Tullius*, teda ako cirkevného otca. *Nova latinitas* sa ahistoricky chápala ako bezprostredná pokračovateľka antickej, zvlášť zlatej latinity Caesara, Cicerona, Horatia, Vergilia a Ovidia a jej víťazné ťaženie začalo v 13. st., k prelomu došlo v 14. a v 15. st. v Itálii. Nezanedbateľným bol aj antický impulz, ktorý doniesli so sebou grécki učenci sťahujúci sa zo zanikajúcej ortodoxnej Byzancie najprv do Itálie. Byzancia na základe zjednocujúceho koncilu z Florencie a Ferrary v r. 1439 už mala užšie vzťahy s katolíckym Západom Európy, čo však samozrejme platí len pre vyššiu vzdelanú vrstvu. Najneskôr v 16. st. sa Platón a Aristotelés čítali po celej Európe v pôvodnom gréckom jazyku a čo sa týka latinčiny, ktorú skutočný vzdelanec, *litteratus*, už ovládal spolu s gréčtinou a prípadne s hebrejštinou, značne vzrástla opäť nielen beletristická produkcia, predovšetkým poézia, ale všetky odvetvia vedy používali samozrejme naďalej latinčinu. Mimochoďom, latinský jazyk bol podrobený reštriktívnej reciceronizácii, resp. revergilizácii alebo recatullizácii, ktorá bola brzdou ďalšieho slobodného vývoja. Toto radikálne uskutočnenie náznakov vyskytujúcich sa v odbornej rétorickej literatúre neskorého stredoveku, ktoré som už spomínal, prinieslo so sebou dovtedy nepoznané problémy nie v syntakticko-štylistickej, ale v lexikálnej oblasti. Vedecký teologický traktát – a na rozdiel od ortodoxnej oblasti alebo od mimoeurópskych náboženstiev bola teológia počnúc scholastickou vedou – sa síce mohol napísať v ciceronovskej syntaxi a s ciceronovskými štylistickými prostriedkami, nie však s výlučne klasicko-antickým slovníkom, ako to žiadali extrémni ciceronovci predovšetkým v Itálii. Aj Erasmus z Rotterdamu, jeden z najvýznamnejších a súčasne najosvietenejších

ších humanistov, na príklade teológie chápanej ako exaktná veda demonštroval vo svojom dialógu *Ciceronianus* z r. 1528 nemožnosť lexikálne dôsledného ciceronianizmu. V satirickom zveličení sa pokúša sformulovať druh vyznania viery s ciceronovskými slovami a slovnými spojeniami. Aby nemusel používať barbarické *nomina*, musí do latinčiny preložiť už meno Jesus Christus, a to ako *servator*, veď Jesus znamená „záchranca“, a *rex*, pretože „pomazaný“, *Christus*, hebrejsky *Messias*, je „kráľom“ nového Izraela, kresťanstva. Grécke cudzie slovo *diabolus*, vlastne „ohovárač“, sa musí nahradiť iným, ale „klasickým“ gréckym slovom *sykofantés*, „udavač“. Pre Máriu, „kráľovnú panien“ – *regina virginum* sa nazýva už v ranostredovekom nepravom Evanjeliu podľa Matúša – sa žartom uvažuje o mene Diana, ktorá bola vzorová božská panna v antickej mytológii. Pre funkciu latinčiny ako nadnárodného jazyka vedy – a pravá veda je vo svojej podstate vzhľadom na všeobecné výpovede, ktoré musí formulovať, nadnárodná – uvedieme tri príklady rôzneho druhu.

Slávny *Spev slnka*, *cantica di frate sole*, Františka z Assisi mal byť dostupný celému katolíckemu kresťanstvu, a preto bol viackrát preložený do latinčiny. Najslávnejšia je verzia írkeho františkána Lucasa Wadinga z r. 1623. V 17. st. vzniklo aj veľmi slávne dielo z teórie štátu, patriace teda do filozoficko-vedeckej odbornej literatúry a to *Leviathan* Angličana Thomasa Hobbesa. Tento je aj autorom slova *commonwealth*, ktoré žije dodnes. Hobbes uverejnil *Leviathan* po prvý raz v r. 1661 v angličtine a postaral sa už v r. 1668 o latinskú verziu, aby obsiahol širšie publikum. Tretí príklad spadá do roku 1762. Niekoľko rokov pred zrušením jezuitského rádu v r. 1773 a tým podmienenej sekularizácie Viedenskej univerzity, ktorú spravovali jezuiti, preložil istý viedenský jezuita z francúzštiny do latinčiny veľmi náročnú učebnicu matematiky francúzskeho profesora De la Caille, ktorá obsahovala teoretické odseky a príklady na počítanie, aby sa tak mohla uplatniť aj na rakúskych vzdelávacích ústavoch. Práve študenti viedenskej *Alma mater Rudolphina* z habsburských korunných krajín potrebovali spoločný vedecký jazyk, ktorým bola ešte na konci 18. st. latinčina. Učebnica matematiky bola vydaná cisárskym dvorným tlačiarom Thomasom Trattnerom na troch miestach významných pre rakúsky kultúrny priestor, vo Viedni, v Prahe a v Terste. Z jazykového hľadiska má kniha viac alebo menej typické črty všetkých latinsky písaných diel novovekých prírodných vied, ciceronovskú syntax a terminologické cudzie slová z gréčtiny, ako napr. *parallelogramma*, niekedy aj z arabčiny, ako napr. *cifra*, a práve tak latinské neologizmy, ako napr. *infinitesimalis*. Príkladná je titulná strana *Lectiones elementares mathematicae seu elementa algebrae et geometriae*. Taká jazyková licencia bola síce v prírodovedných latinských textoch potrebná už v antike, ale renesancia sa v tomto smere vyznačovala vo svojej ranej fáze väčšou zdržanlivosťou, zrejme vedomým dištancovaním sa od neskorého stredoveku. Nicolaus Copernicus používa v svojom diele *De revolutionibus orbium caelestium libri VI*, ktoré vyšlo v r. 1543 a bolo základným dielom novovekej as-

tronómie, evidentne antikizujúcu latinčinu, pričom sa starostlivo vyhýba cudzím slovám. Napr. starý astronomický termín *fainomena*, „nebeské javy, súhvezdia“, prekladá tiež participiálnym výrazom *apparentia in caelo*. Jazykovo sa vzťahuje na Ciceronov *Somnium Scipionis*, keď vo vedeckom výklade heliocentrického systému sa *Slnko* označuje ako *rector*, a to aj napriek geocentrickému modelu Cicerona. Asi 20 rokov po smrti veľkého poľského astronóma a matematika sa narodil v r. 1564 Galileo Galilei, profesor v Pise a Padove, dvorný matematik u Medicejských vo Florencii a veľký priekopník heliocentrického systému, ktorý sa dostal preto do konfliktu s cirkvou. Galilei išiel tak ďaleko, že používal taliansky jazyk pre prírodovedné účely – priam revolučný postoj, ktorým sa líšil od svojich súčasníkov a ktorý mu vyniesol chválu Brechta. V svojej dráme *Život Galileiho* necháva Brecht „slobodného“ učenca navrhnúť ako diskusné médium „jazyk ľudu“, a to v protiklade ku cirkevnému partnerovi v diskusii, ktorý sa v latinskom jazyku odvoláva na Aristotelov geocentrický obraz sveta. Galilei však zostal v Itálii predsa len zriedkavým prípadom. Zatiaľ čo vo Francúzsku sa národný jazyk používal pre vedecké účely už pomerne skoro, v Itálii dominovala latinčina až do konca 18 st., možno ako neskorý účinok protireformácie a jezuitského monopolu na vyučovanie. Svedectvom je aj spis *De viribus electricitatis artificialis in motu musculi commentarius* od Luigiho Galvaniho, ktorý zomrel v r. 1798. Galvani v ňom pojednáva o objave svalovej elektriny pomenovanej po ňom. Pretože bol lekárom, nemal k dispozícii, odhliadnuc od jazykových pomerov jeho vlasti, iný vedecký jazyk než latinčinu.

Ďalší dôvod, prečo si väčšina prírodných vied zachovala v prvých storočiach novoveku latinčinu ako vedecký jazyk, hoci aj pôsobili mimo európskych tradícií, ktoré boli formované protireformáciou, spočíval v naďalej pretrvávajúcej medzinárodnosti tohoto jazyka. Čo platilo pre Hobbesa, platilo aj pre jeho trocha staršieho súčasníka a krajana Williama Harveya, objaviteľa krvného obehu, a práve tak pre mladšieho sira Isaaca Newtona. Jeho dielo *Philosophiae naturalis principia mathematica*, ktoré sa stalo základom novovekej fyziky, bolo tak rýchlo prijaté v prvom rade preto, lebo nebolo uverejnené v anglickom jazyku, ktorý vtedy, po Shakespeareovi, iste už nebol barbarský jazyk. Alebo mohol Švéd Karl Linné publikovať v 18. st. svoje botanické a zoológické triedy v inom jazyku ako v latinčine? Mnohé z objavov 18. st., medzi nimi rané stupne neskôr tak revolučného parného stroja, teda mnohé z týchto *ingenia*, potrebovali latinčinu ako publikačný jazyk. Mimo chodom, keď som použil slovo *ingenia* pre stroje, tak som použil zvláštny význam slova *ingenium*, ktorý sa často vyskytuje v odbornej latinčine novoveku. *Ingenium* označuje ako *abstractum pro concreto* výsledok technicky šťastného nápadu, vynálezu, v technickom kontexte teda „stroj“. Už Tertullianus dosvedčuje v svojom spise *De pallio* (kap. 1.) *ingenium* vo význame „vojnový stroj“. Stredovek používal to slovo často v tomto význame, dosvedčuje to ešte stále anglické *engine*, a stredovek odvodzoval od

*ingenium* pomenovanie povolania „strojník“, *ingeniarius*, vo francúzskom dcérskom jazyku *ingénieur*.

Osvietenstvo a materializmus dali duchovné základy vedecko-technickým výdobytkom, ktoré napokon v 19. st. viedli k prvej priemyselnej revolúcii. Nemožno pritom prehladať, že tento vývoj tzv. neideologických ved začínajúci už v renesancii bol sprevádzaný a podporovaný znovuzobjavením a recepciou latinského autora, o ktorom bola reč na začiatku tohto výkladu, epikurejca Lucretia. Recepčia Lucretia sa najvýraznejšie prejavila u francúzskeho prírodovedca a filozofa Pierra Gassendiho v 17. st. Svoj mechanistický svetonázor vyložil v r. 1649 v rozsiahlom diele *Syntagma philosophiae Epicuri*, proti ktorému najrozhodnejšie bojovala samozrejme cirkev. Gassendi, ktorého učenie našlo veľkú odozvu, odvodzoval svoju znalosť antickej atomistiky, vrátane terminológie, jedine od Lucretia, ktorého čítanie na akademickej úrovni vzbudzuje nedôveru v určitých extrémne konzervatívno-humanistických kruhoch ešte aj na konci druhého tisícročia po Kristovi. Na základe nepriateľského postoja cirkvi voči Lucretiovi siahol po pere okolo r. 1700 francúzsky kardinál Melchior de Polignac a napísal v 9 knihách s 12 035 bezchybnými latinskými hexametrami latinskú didaktickú báseň lucretiovského štýlu s barokovým dvojitém názvom *Anti-Lucretius sive De deo et natura*. Dielo vyšlo po jeho smrti v r. 1749 v Benátkach. V kruhoch francúzskej vysokej šľachty naklonených cirkvi bolo už však predtým také známe, že knieža z Le Mans preložil prvú knihu do francúzštiny. Polignac obsiahol celú novovekú vedu, pokiaľ nebola v jeho očiach ateistická, naviedol ju proti lucretiovcom, predovšetkým proti Gassendimu v duchu jeho protivníka, Descarta. Kritizoval pritom aj pozitivizmus Johna Locka, neosobnú mechaniku Newtona a Hobbesov pesimistický obraz človeka vyjadrený výrazom *bellum omnium contra omnes*. Hoci bol kardinál, pozitívne hodnotil heliocentrický obraz sveta, ktorému už okolo r. 1700 ako prívrženec Descarta nemohol vážne odporovať aj napriek oficiálnemu zdržanlivému postoju cirkvi v tejto otázke.

Polignacov *Anti-Lucretius* vystačí vo všeobecnosti so slovníkom klasickej latinčiny za použitia gréckych termínov, ktoré používal už Lucretius. Bolo to možné preto, lebo sa mohol vyhnúť argumentáciám a faktom tam, kde to bolo potrebné, keďže sám nerozvíjal vedecké poznatky, len o nich referoval. Naproti tomu pre vedeckú literatúru v užšom zmysle platí už od renesancie zásada: klasicizmus v syntaxi, sloboda v lexikálnej oblasti.

Nie je tu priestor, aby som sa venoval príčinám obrovských zmien v politickom a kultúrnom živote Európy medzi rokmi 1789 a 1848. Stačí konštatovanie, že v 19. st. latinčina ako medzinárodne uznaný jazyk vedy doslúžil. Výnimkou bola medicína, a aj to len v časti Európy a len pre polstoročie. Napriek tomu *európsky otcovský jazyk*, ako príhodne pomenoval poantickú latinčinu Karl Langosch, je ešte aj dnes prítomný ako jazyk vedy dvojnásobným spôsobom. Po prvé v *Acta apostolicae sedis*, v ktorých sa uverejňujú po latinsky všetky stanoviská Vatikánu, medzi nimi aj také vyso-

ko aktuálne témy ako regulácia pôrodnosti, eutanázia, génová technika a problematika životného prostredia. Potrebný slovník vypracováva zvlášť na vatikánska komisia, napr. *ozonosphaera* pre „ozónovú vrstvu“, *radiophonia* pre „rozhlas“ a *apparatus frigorificus* pre „chladničku“. Vidíme, že latinčina a gréčtina, už dávno nie rivali, slúžia bez rozdielu a často zmiešané ako darcovské jazyky pre vedecko-technické neologizmy, ako napr. pre novoveké umelé slová „homosexuálny“ a „automobil“. Týmto sme prešli už do druhej oblasti, v ktorej sa latinčina ako jazyk vedy prejavuje podstatne viac a je aktívna na celom svete. Je to tvorenie nových odborných termínov mimo latinského kontextu. Kanály bunkového jadra objavené v 60-tych rokoch a viditeľné len špeciálnymi mikroskopmi pomenoval americký mikrobiológ grécko-latinskými hybridnými slovami *microtubuli* alebo *zytotubuli*. Týmto zistením sa dotýkame významného fenoménu: jazyk starého Ríma a svetový jazyk stredoveku i raného novoveku prichádza k nám v rastúcej miere filtrovaný cez súčasný svetový jazyk, cez (americkú) angličtinu. Keď otvoríme slovník *Fremdwörterbuch Wirtschaft. Von Abalienation bis Zession (Slovník cudzích slov v hospodárstve. Od abalienácie po cession)*, ktorý vyšiel v r. 1998 vo vydavateľstve Seehamer a ktorý obsahuje viac než 8 000 termínov, tak všetky pochádzajú buď bezprostredne z latinčiny alebo z gréčtiny, ktorá sa už nepociťuje rozdielne. Výraz „synchronný prenos dát“ obsahuje tak grécky ako aj latinský prvok, „synchronný“ a „dáta“.

Termín *symbolic reasoning* prevzatý z americkej hospodárskej angličtiny má prvé slovo gréckeho pôvodu a latinského pôvodu je druhé slovo, ktoré sa okľukou cez francúzštinu Normanov dostalo do Anglicka a odtiaľ do Nového sveta. *Reason* pochádza z *raison*, a to z *ratio* vo svojom základnom význame „účet, výpočet“. Nemôžeme si teda myslieť, že ekonómia ovládajúca dnes všetky oblasti a za ňou stojaca ekonomická veda, ktorá bola rozvinutá v Anglicku Adamom Smithom a v USA privedená na súčasný vrchol, nemá nič spoločné s jazykom Latia. Takmer symbolický význam pripadá tu kovovému reliéfu, ktorý zdobí Rockefeller-Center v New Yorku. Antikizujúca alegória mesta s vencom hradieb podáva cez vodu obchodnú loď druhej, mladšej alegórii mesta. Je to Eboracum, York, rodisko Constantia Chlora, otca prvého kresťanského cisára Konstantina, a karolínskeho učenca a učiteľa latinčiny Alkuina, ktoré je obchodom spojené cez Atlantik so svojim mladším súrodcom Novým Yorkom alebo Novum Eboracum. Ako motto je nad oboma alegóriami umiestnené staré heslo parížskej Sorbonny, matky všetkých univerzít, *fluctuat nec mergitur*. A to platí aj o latinčine a nielen o latinčine ako jazyku vedy.

*Z nemčiny preložil František Šimon*

## ZUSAMMENFASSUNG Von Abracadabra bis Zytotubuli

Der Aufsatz versucht, die Bedeutung der lateinischen Sprache für die Geistes-, vor allem aber für die Naturwissenschaften aufzuzeigen. Latein war zunächst durch die Vermittlung der katholischen Kirche die Universalsprache Westeuropas geworden und wurde als solche zur Trägerin wissenschaftlicher Inhalte, bei denen es exakter Terminologie bedurfte. Dies läßt sich für die Theologie anhand einer Stelle aus dem Ciceronianus des Erasmus von Rotterdam anschaulich zeigen. Nach diversen Entwicklungsphasen erreichte das Latein schließlich im Humanismus eine Normierung in morphologischer und syntaktischer Hinsicht, nach der nur noch eine lexikalische Weiterentwicklung möglich war. Diese erfolgte ständig, und zwar im Verein mit Wörtern und Wortelementen aus dem Griechischen, das nicht mehr als lexikalisch fremd empfunden wurde. Die so gewonnene Kraft der Terminologiebildung eignet dem Latein bzw. dem Griechischen bis heute, und zwar unabhängig von einer auch nur geschriebenen Sprachrealität. Ein illustratives Beispiel bietet die ständig sich vermehrende Terminologie des Wirtschaftsenglischen und der medizinischen Wissenschaften: In diesen Fachsprachen sind nahezu sämtliche Neologismen lateinischen und/oder lateinisch-griechischen Ursprungs.

## BAROKNÍ ARCHITEKTONICKÉ TRAKTÁTY A ANTIKA

Patrik LÍBAL (*Praha*)

Pro barokní architekturu byla znalost antiky a hlavně antických architektonických principů stejně důležitá jako v renesanci, neboť „barokní architektura promlouvá stejným jazykem jako renesance, ale jakýmsi jejím zdivočelým dialektem“.<sup>1</sup> Pro architekty (i italského původu) v středoevropském prostoru, kteří neměli přímý kontakt s antickými, hlavně římskými, památkami, byly nejdůležitějším zdrojem informací architektonické traktáty. Stále byly čteny a využívány traktáty vzniklé v renesanci, převážně v její pozdní fázi, a to buď přímo jako příručky pro architekty, nebo i jako prameny pro tvůrce barokních spisů, kteří ostatně působili většinou také jako tvůrčí architekti. Z těchto renesančních prací vynikala zejména díla Sebastiana Serlii, Jacopa Barozziho, zvaného Il Vignola, Andrea di Pietro della Gondola, zvaného Palladio, a Vinzenza Scamozziho,<sup>2</sup> „posledního a značně opožděného reprezentanta renesance“,<sup>3</sup> který navštívil na konci 16. století Prahu.<sup>4</sup> Vedle těchto „pilířů“ existovala celá škála více méně kvalitních traktátů z 16. století, z nichž některé mohly ovlivnit barokní architekty neméně významně. Všichni tito teoretici byli zároveň architekty tvůrčími, a tak bylo možno (a dodnes lze) porovnávat jejich teoretická východiska s praktickými výsledky.

Baroko se v českých zemích začíná uplatňovat těsně před třicetiletou válkou. Celé období do roku 1700 je v architektuře označováno jako rané baroko, jež pochopitelně teoreticky vycházelo z pozdní renesance a jejích výše zmíněných teoretických spisů. Jelikož není v možnostech této práce popisovat jednotlivé stavby, kterých je značné množství, uvedeme zde alespoň dva nejvýraznější příklady: Černínský palác v Praze na Hradčanech od Francesca Carattioho z šedesátých a sedmdesátých let 17. století,<sup>5</sup> s vysokým pilastrovým řádem na průčelí a s mnoha dalšími detaily, prozrazuje silný vliv Andrey Palladia, zatímco kaple sv. Máří Magdaleny (1635)<sup>6</sup> a kaple sv. Ro-

<sup>1</sup> BURCKHARDT 1860, s. 329.

<sup>2</sup> Viz seznam pramenů.

<sup>3</sup> KRUF 1993, s. 101, překl. P. Líbal.

<sup>4</sup> PREISS 1986, s. 57.

<sup>5</sup> VLČEK 1998, s. 165 – 176.

<sup>6</sup> VLČEK 1998, s. 81.

cha na Olšanech (1680-1682)<sup>7</sup> vycházejí z elipsoidního půdorysu publikovaného Serliem.

V 17. století vznikla, většinou mimo území zemí Koruny české, také většina vlastních barokních architektonických traktátů, které měly hlavní vliv na architekturu vrcholného baroka u nás a o nichž bude referovat tento příspěvek.

Z francouzských autorů měl na české prostředí nesporný vliv François Blondel (1617-1686) a jeho dílo *Cours d'architecture* z roku 1675,<sup>8</sup> ačkoliv jeho jedinou architektonickou realizací byla zřejmě jen brána Saint-Denis z roku 1672.<sup>9</sup> Traktát je rozdělen do pěti částí. Na počátku jsou pochopitelně popisy a definice jednotlivých řádů; zde se nejvíce dovolává Vignoly, Palladia a Scamozziho. Jako modul je použit poloměr dolní části sloupu, přičemž toskánský řád má být vysoký 12 modulů, dórský 14, iónský 16, korintský 18 a kompozitní 20. V třetí části jsou rekonstruovány typy řeckých chrámů podle Vitruvia:

- I. A Antes,<sup>10</sup>
- II. Prostyles,
- III. Amphiprostyles,
- IV. Peripteres,
- V. Pseudodiptere,
- VI. Dipteres,
- VII. Hypetres.

Dále jsou uvedeny tyto druhy průčelí: tetrastyle, hexastyle, octastyle.

Čtvrtá část je věnována obloukům, dveřím a oknům. V kapitole XI. jsou oblouky rozděleny podle počtu průchodů. U jednopřechodových jsou uvedeny oblouky Titův, Beneventský, Anconský, Pulský a Oblouk peněžníků v Římě, u trojprůchodových oblouk Septimia Severa a Konstantinův oblouk v Římě, zatímco dvojprůchodové zastupují oblouky ve Veroně, Xaintes a Porta Maggiore. Je zde tedy načrtnuto nejvíce starověkých staveb z celé knihy.

V páté části jsou rozebírány proporce, v kapitole IX. je mj. upozorňováno na chyby v proporcích Pantheonu.

V českých zemích vznikla patrně jediná významnější teoretická práce, a to *Grundliche Darstellung der Fünff Seülen* stavitele Abrahama Lethera z roku 1677. Téměř celá kniha je kompilát, pochopitelně je v ní uvedeno pět základních antických sloupových řádů, dále je zde zkopírováno mnoho předloh, pocházejících hlavně od Hanse Bluma, Giovanniho Battisty

<sup>7</sup> VLČEK 1998, s. 223.

<sup>8</sup> PAVLÍK 1989, s. 29.

<sup>9</sup> KRUF 1993, s. 138.

<sup>10</sup> Původní přepis.

Montagny, Agostina Mitelliho i od autorova současníka, výše zmíněného F. Carattiho<sup>11</sup>. Jelikož šlo o stavebního podnikatele, je možné, že jedním z hlavních důvodů byla i snaha o prezentaci firmy.

S českým prostředím byl spjat též cisterciák a zároveň od roku 1646 opat benediktinského (!) kláštera na Slovanech Jan C a r a m u e l z Lobkowicz. Po působení v Praze byl jmenován biskupem v Kampani a poté ve Vigevanu. Zde vydal roku 1678 teoretické dílo *Architectura civil recta y obliqua*.<sup>12</sup> Byl velmi ovlivněn soudobou oblibou matematických a geometrických konstrukcí, které však dováděl někdy ad absurdum, např. při navrhování „šikmé“ architektury.

Kvalitní práci, z hlediska teoretického přístupu, vytvořili matematik Nicolaus G o l d m a n n a jeho vydavatel a komentátor Leonhard Christoph S t u r m . Jejich *Vollständige Anweisung zu der Civilbaukunst* vyšlo roku 1696. V ideové oblasti se oba autoři snažili o syntézu křesťanské teorie architektury s antickou, založenou na Vitruviu.<sup>13</sup> Jelikož byli oba autoři matematici, všechny proporce jsou uváděny v přesných tabulkách. Srovnávány jsou zejména údaje Serlia, Palladia, Vignoly a Scamozziho s údaji Goldmanovými. Ve své přesnosti šli tak daleko, že požadovali, aby se moduly všech řádů dělily na 360 dílů (!).<sup>14</sup> Kánony jsou rozděleny na nízké a vznešené: k nízkým patří toskánský a dórský, k vznešeným iónský, kompozitní a korintský, který je, jako řád Šalamounova chrámu, stavěn nejvýše. V obrazové příloze jsou opět zaneseny typy chrámů dle půdorysu.

Zajímavé je též zobrazení Karyatid bez rukou, vycházející zřejmě více z Vitruvia popisů a z římských předloh, než z původních athénských karyatid.

Pro barokní architekturu českých zemí měl nesporný význam traktát Carla Philippa D i e u s s a r t a *Theatrum Architecturae Civilis*, vydaný v Bambergu Leonardem D i e n t z e n h o f e r e m , působilým v Bavorsku,<sup>15</sup> bratrem Kryštofa Dientzenhofera a strýcem Kiliána Ignáce. Jelikož rodinná soudržnost Dientzenhoferů byla stále živá,<sup>16</sup> je evidentní, že toto vydání bylo oběma Dientzenhoferům, kteří se v Korunních zemích tak výrazně zapsali, známo a mělo na jejich stavby vliv.

Kniha staví na srovnání výše zmíněných pozdně renesančních teoretiků Palladia, Serlia, Vignoly, Scamozziho, k nimž je připojen ještě Pietro Cataneo a Giovanni Branca.<sup>17</sup> Hlava IV. se zabývá vzdálenostmi jednotlivých

<sup>11</sup> VLČEK 1998, s. 228.

<sup>12</sup> VLČEK 1998, s. 83.

<sup>13</sup> KRUFF 1993, s. 189.

<sup>14</sup> KOCH 1951, s. 51.

<sup>15</sup> HORYNA 1998, 75 n.

<sup>16</sup> PAVLÍK 1989, s. 29.

<sup>17</sup> Viz seznam pramenů.

sloupů (*intercolumnii*). Jednotlivé typy intercolumnií, uváděné i Vitruviem, vycházejí z modulového systému:

Diastilos – 3 mod.,

Picnostilos – 1,5 mod.,

Sistilos – 2 mod.,

Areostilos – 5 mod.,

Eüstilos – 2,25 mod.<sup>18</sup>

V hlavě V. jsou opět popsána základní půdorysná schémata řeckých chrámů, pak následují jednotlivé sloupové řady s uvedením několika antických, převážně římských monumentů, zastupujících příklady jednotlivých kánonů.

U toskánského je uveden pouze Trajánův sloup, u dórského mj. Marcelovo divadlo a Diokleciánovy lázně, u iónského tzv. chrám Fortuny Virilis, Marcelovo divadlo a Diokleciánovy lázně, u korintského mj. Pantheon a u kompozitního Lví brána ve Veroně, Konstantinovo baptisterium v Římě a Titův oblouk. Jako samostatný je uveden řád karyatidový.

Následuje porovnání arkád u Vignoly a Palladia, vycházejících pochopitelně opět z antických vzorů, pouze renesančně přetavených.

Významný architekt Johann Bernhard F i s c h e r v o n E r l a c h , který v Praze navrhl palác Jana Václava Gallase<sup>19</sup> a v Brně např. slavnou kašnu Parnas na Zelném trhu,<sup>20</sup> napsal zřejmě nejznámější teoretické dílo německého baroka, *Entwurf einer Historischen Architektur*, které vyšlo roku 1721. Práce se skládá z pěti knih, z nichž první se věnuje Šalamounově chrámu, sedmi divům světa a stavbám Židů, Syřanů, Egypťanů a Řeků, druhá stavbám Římanů, třetí islámské a východoasijské architektuře. Ve čtvrté knize jsou uvedeny vlastní autorovy návrhy a v páté antické vázy. Mezi rekonstrukcemi nalezneme také Neronův palác, Domus aurea v Římě – jde však spíše o velmi ideální vizi než o opravdovou rekonstrukci. Diokleciánův palác ve Splitu se ale již blíží moderním vědeckým rekonstrukcím v pravém slova smyslu.

Z podaných vybraných příkladů je zřejmé, že i architektonická teorie v baroku byla široce obeznána s antickými vzory, do značné míry se opírala o antický základ a také – názorným příkladem jsou zachované realizace – toto dědictví přenášela do řešení praktických úkolů.

<sup>18</sup> Originální přepis z traktátu.

<sup>19</sup> NAŇKOVÁ 1989, s. 423.

<sup>20</sup> STEHLÍK 1989, s. 323.

## PRAMENY A LITERATURA

## I. Prameny:

- BLONDEL, François: *Cours d'architecture*, Paris 1675.  
 BRANCA, Giovanni: *Manuale d'Architettura, breve, e risoluta Pratica, diviso in sei libri*, Ascoli 1629.  
 CARAMUEL Z LOBKOWICZ, Jan: *Architectura civil recta y obliqua*, Vigevano 1678.  
 CATANEO, Pietro: *I quattro primi libri di architettura*, Venezia 1554.  
 DIEUSSART, Carl Philipp: *Theatrum Architecturae Civilis*, Bamberg 1697.  
 FISCHER VON ERLACH, Johann Bernhard: *Entwurf einer Historischen Architektur*, Wien 1721.  
 GOLDMANN, Nicolaus: *Vollständige Anweisung zu der Civilbaukunst, vermehrt von Leonhard Christoph Sturm*, Wolfenbüttel 1696.  
 LEUTHNER, Abraham: *Grundliche Darstellung der Fünff Seülen*, Prag 1677.  
 PALLADIO, Andrea: *I quattro libri dell'architettura*, Venezia 1570.  
 SCAMOZZI, Vinzenzo: *L'idea della architettura universale*, Venezia 1615.  
 SERLIO, Sebastiano: *Tutte l'opere d'architettura et prospetiva di Sebastiano Serlio Bolognese, diviso in sette libri*, Venezia 1619.  
 VIGNOLA, Jacopo Barozzi: *Regola delli cinque ordini d'architettura*, bez místa vydání 1562 (?).

## II. Literatura:

- BURCKHARDT, Jacob: *Der Cicerone*, Basel 1860.  
 HORYNA, Mojmir: *Dientzenhoferové*, Praha 1998.  
 KOCH, Herbert: *Vom Nachleben des Vitruv*, Baden-Baden 1951.  
 KRUF, Hanno-Walter: *Dejiny teórie architektúry*, překl. J. Bžoch a Z. Guldanová, Bratislava 1993.  
 NAŇKOVÁ, Věra: *Architektura vrcholného baroka v Čechách*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, II/2, Praha 1989.  
 PAVLÍK, Milan: *Kompozice stěny tvarosloví a řádové systémy v díle Kiliána Ignáce Dientzenhofera*, in: *Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu*, Praha 1989.  
 PREISS, Pavel: *Italští umělci v Praze*, Praha 1986.  
 STEHLÍK, Miloš: *Barokní sochařství 17. století na Moravě*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1, Praha 1989.  
 VLČEK, Pavel: *Praha 1610-1700, kapitoly o architektuře raného baroka*, Praha 1998.

## ZUSAMMENFASSUNG

## Die Barockarchitekturtheorie und die Antike

Für die Barockarchitektur war die Vertrautheit mit der Antike und vor allem mit ihren architektonischen Prinzipien genauso wichtig wie in der Renaissance, spricht diese Architektur nach Jacob Burckhardt doch dieselbe Sprache, wenn auch einen verwilderten Dialekt. Für das Frühbarock war zunächst die Übernahme der antiken Ordnungsprinzipien der theoretischen Arbeiten des Cinquecento von vorrangiger Bedeutung, von denen die Traktate Serlios, Vignolas und Palladios am wichtigsten sind. Zur ausgehenden Renaissance ist das am Ende des 17. Jahrhunderts entstandene Werk Vinzenzo Scamozzis zu reihen. In diesem Jahrhundert begannen die eigentlichen barocken Architekturtraktate zu entstehen, die oft auf die angeführten Renaissance-Abhandlungen zurückgriffen. Von den französischen Werken war für den mitteleuropäischen Raum zweifellos François Blondel (1617-1686) und seine Arbeit *Cours d'architecture* aus dem Jahr 1675 von Bedeutung. In den böhmischen Ländern entstand offensichtlich nur eine wichtige theoretische Schrift, und zwar die *Grundliche Darstellung der Fünff Seülen* von einem Baumeister namens Abraham Leuthner aus dem Jahr 1677. Die hochwertige *Vollständige Anweisung zu der Civilbaukunst* (1696) wurde vom Mathematiker Nicolaus Goldmann verfaßt, herausgegeben und kommentiert von Leonhard Christoph Sturm. Großen Einfluß nahm nachweislich das Werk Carl Philipp Dieussarts, *Theatrum Architecturae Civilis*, erschienen in Bamberg bei dem in Bayern wirkenden Leonard Dientzenhofer, dem Bruder Christoph Dientzenhofers und Onkels von Kilian Ignaz, wie es die Bauten beider Dientzenhofer eindringlich nahelegen. Der hochbedeutende Architekt Johann Bernhard Fischer von Erlach verfaßte das wohl bekannteste theoretische Werk des deutschen Barock, den 1721 erschienenen *Entwurf einer Historischen Architektur*.



## A. C. CELSUS, O ŽIVOTOSPRÁVE

František ŠIMON (Košice)

Aulus Cornelius Celsus, hoci pravdepodobne laik, napísal najvýznamnejšie zachované latinsky písané antické lekárske dielo. Tento spis, ktorý vyšiel pravdepodobne okolo roku 25 po Kr., bol pôvodne súčasťou väčšieho encyklopedického diela *Artes* a ako jediný sa z jeho obsahu zachoval. Predkladáme preklad niektorých častí prvej knihy, ktorá sa zaoberá životosprávou. Celsus v nej nadväzuje na grécku medicínu, ale aplikuje ju na rímske pomery. Celsovo dielo nebolo preložené do slovenčiny (ani do češtiny), k dispozícii sú len preklady ukážok.<sup>1</sup>

I, 1. Zdravý človek, ktorý sa cíti dobre a je svojím pánom, sa necinusí viazať žiadnymi predpismi a nepotrebuje ani lekára ani maséra.<sup>2</sup> Musí však mať striedavú životosprávu, raz má žiť na vidieku, inokedy v meste, častejšie, pravda, na vidieku. Zdravý človek sa má plaviť na lodi, loviť, medzitým odpočívať, častejšie je však potrebné niečím sa zaoberať. Keď záhaľka oslabí jeho telo, práca ho utuží,<sup>3</sup> záhaľka privedie skorú starobu, práca udrží dlho mladost.

(2) Prospešné je tiež dakedy sa kúpať v teplej vode, inokedy v studenej a potom sa niekedy natrieť vonnými masťami. Prospešné je aj to, keď sa nevyhýbame jedlám prostého ľudu, keď sa dakedy zúčastníme hostiny a inokedy sa jej vyhneme, keď raz jeme viac, než sa patrí a inokedy len skromne. Lepšie je jesť dva razy denne než raz a vždy treba jesť čo možno najviac, ale len toľko, koľko strávi náš organizmus. (3) Zakiaľ čo také cvičenie a stravo-

<sup>1</sup> ŠIMON, F.: *A. C. Celsus, O lekárstve (predslov)*, in: *Folia Fac. med. Univ. Šafarikianae Cass.* 48, fasc. I, 1991, 335-345; ŠIMON, F.: *A. C. Celsus o sivom zákale*, in: *Čs. oftalmologie* 47, 1991, 235-237; ŠIMON, F. – ŠIMONOVÁ, P.: *A. C. Celsus o zubocho*, in: *Stomatológ* 5, 1994, 54-55; ŠIMON, F.: *A. C. Celsus o chirurgii*, in: *Folia medica Cass.* 53, 1996, 366-369.

<sup>2</sup> V origináli *iatroalipta*, teda liečiteľ, ktorý lieči vtieraním masťí, ale preklad mastičkár nie je vhodný, lebo mastičkár má negatívnu konotáciu.

<sup>3</sup> Porovnaj  *Hipp. Vict.* II, 60, kde sa hovorí, že nečinnosť vlhčí telo a oslabuje ho, námaha ho vysušuje a otužuje.

vanie je osožné, životospráva ako pre zápasníkov<sup>4</sup> je zbytočná. Jej narušenie pre nejaké občianske povinnosti človeku škodí a organizmus živý týmto spôsobom veľmi rýchlo zostarne a ochorie.

(4) Po súloží nemáme ani príliš dychtiť, ani potláčať túžbu po nej. Zriedkavá súlož má za následok podráždenie tela, častá jeho oslabenie. Keď je súlož častá nie vzhľadom na frekvenciu, ale vzhľadom na vek a telesnú kondíciu, treba vedieť, že neškodí vtedy, keď po nej nenasleduje únava a bolesti. Horšia je súlož cez deň, bezpečnejšia je v noci, tak ako po dennej súloží sa nemá hneď jesť, tak po nočnej pracovať. Zdraví majú dodržiavať tieto zásady a chrániť sa pred tým, aby súc zdraví nepoužívali nijaké lieky.

I, 2. Neduživí,<sup>5</sup> ku ktorým patrí veľká časť obyvateľov miest a skoro všetci učenci, potrebujú väčšiu starostlivosť, aby sa liečením napravilo to, o čo ich pripravila ich telesná kondícia, miesto bydliska alebo zamestnanie.

(2) Komu žalúdok dobre trávi, vstáva ráno bez problémov, komu slabšie, potrebuje kľud a keď má zavčas ráno vstať, musí si cez deň trocha pospať. Komu vôbec netrávi, musí len odpočívať a nemá by sa púšťať do nijakej práce, cvičenia alebo nejakého zamestnania. Kto dávi nestrávenú potravu bez bolesti v podbruší, má piť v dlhších intervaloch studenú vodu a zostať v kľude.

(3) Neduživí majú bývať v dome plnom svetla, ktorý v lete prefukuje vietor a na ktorý v zime svieti slnko, majú sa chrániť pred poľudňajším slnkom, ranným a večerným chladom, pred výparmi z riek a jazier. Keď je zamračené alebo pri východe slnka majú čo najmenej opúšťať dom, aby im nebolo raz zima a raz teplo,<sup>6</sup> lebo to je najčastejšou príčinou prechladenia a nádchy.<sup>7</sup> O to viac treba tieto zásady dodržiavať na nezdravých miestach, kde vznikajú aj rôzne epidémie.

(4) Svetlý a neskôr červenkastý ranný moč znamená, že organizmus je zdravý. Svetlá farba je známkou toho, že trávenie ešte prebieha, červenkastá, že už skončilo. Keď sa neduživý človek ráno zobudí, chvíľu počká a potom si vypláchne ústa dostatočným množstvom studenej vody, čo však neplatí v zime. Za dlhých dní je lepšie tráviť popoludňajší odpočinok pred jedlom, za krátkych po jedle. (5) V zime je veľmi dôležité spať celú noc, keď sa musí pracovať dlho do noci, netreba začať s prácou hneď po jedle, ale až keď strávime potravu. Kto je zamestnaný cez deň doma alebo na verejnosti,

<sup>4</sup> Taká životospráva spočíva v nadmernom jedení a cvičení.

<sup>5</sup> V origináli *imbecilli*, „slabí“, „chorľaví“, t. j. náchylní na choroby.

<sup>6</sup> Porovnaj *Hipp. Aph.* III, 1, kde sa nachádza tá istá myšlienka: „*Hlavné zmeny ročných období plodia choroby a v týchto ročných obdobiach sú to prudké zmeny, horúčava alebo zima a podobne.*“

<sup>7</sup> V origináli *destillatio*, doslovný preklad gréckeho *κατάρροος*, znamenalo stekania hlienu z hlavy do jednotlivých častí tela, kde potom vznikol „katar“.

musí venovať istý čas starostlivosti o svoje telo. Ako prvé prichádza do úvahy telesné cvičenie, ktoré musí vždy predchádzať jedlu. Intenzívnejšie cvičenie potrebuje ten, kto sa veľmi nenamáhal a má trávenie v poriadku, šetrnejšie ten, kto je unavený a má horšie trávenie.

(6) Vhodné cvičenie je čítanie nahlas,<sup>8</sup> cvičenie so zbraňou, hod oštepom, chôdza. Rovný terén pre ňu nie je až taký vhodný, lepšie je chodiť hore dole kopcami, lebo tieto nerovnaké pohyby sú pre telo užitočnejšie, pravda, pokiaľ nie je príliš oslabené. Je lepšie prechádzať sa pod holým nebom než v stĺporadi, lepšie na slnku než v tieni<sup>9</sup> (pokiaľ to znesie hlava), lepší je tieň, ktorý vrhá stena a strom než tieň strechy, lepšia je priama cesta než krivolák. (7) S telesným cvičením treba väčšinou prestať, keď sa objaví potenie a dostaví sa únava, ktorá má však ďaleko ešte od celkového vyčerpania. Takto sa má cvičiť a striedať intenzita cvičenia. Ani v tomto prípade nemajú nezuživým slúžiť za vzor zápasníci, t. j. nemá to byť ani neprekročiteľný zákon ani príliš namáhavé. Po telesnom cvičení je správne natrieť sa olejom na slnku alebo pri ohni, prípadne si dopriať teplý kúpeľ v miestnosti čo možno najvyššej, svetlej a priestrannej. Treba si zakaždým zvoliť jedno alebo druhé a podľa prirodzenosti organizmu to častejšie striedať. Nakoniec si treba trochu odpočinúť.

(8) Čo sa týka jedla, nadmerná nasýtenosť nikdy nebyva prospešná, ale často škodí aj prílišná zdržanlivosť. Keď už dôjde k nejakej nemiernosti, menej nebezpečná je nemiernosť v pití než v jedení.<sup>10</sup> Najlepšie je začínať jedlo slanými rybami, zeleninou a podobnými vecami a po nich sa má jesť veľmi dobre prepečené alebo uvarené mäso. (9) Nakladané jedlá<sup>11</sup> nie sú nikdy na úžitok z dvoch dôvodov, jednak sa viac konzumujú pre príjemnú chuť a jednak sa ťažšie trávia, aj keď ich nezjeme väčšie množstvo. Zákusky neškodí dobrému žalúdku, v chorľavom vyvolávajú kyslotu. Kto to zle znáša, má jesť na začiatku datle, ovocie a podobné veci. Po hojnom pití, ktoré bolo neprimerané smädu, sa nemá jesť, po nasýtení sa nemá nič robiť. (10) Nasýtený človek uľahčí svojmu tráveniu tak, že všetko, čo je, zapije dúškom studenej vody, potom trochu počká, až napokon sa dobre vyspí. Kto jedol príliš veľa cez deň, nesmie sa po jedle vystaviť chladu ani teplu a nesmie ani pracovať, čo však hladnému až tak neškodí ako systému. Keď má nezuživý človek z nejakých príčin hladovať, má sa vyhýbať práci.<sup>12</sup>

<sup>8</sup> Hlasové cvičenia (φωνοί φωνής) sa spomínajú už vo *Vict.* II, 41, podľa Celsa (I, 8) hlasné čítanie pomáha napr. pri bolestiach žalúdka. Aj Plinius Mladší čítal nahlas kvôli lepšiemu tráveniu (*Epist.* IX, 36).

<sup>9</sup> Porovnaj *Hipp. Vict.* III, 48, kde sa radí v lete sa prechádzať v tieni.

<sup>10</sup> Porovnaj *Hipp. Aph.* II, 11: „*Je ľahšie naplniť telo tekutinami než jedlom*“ a *Hipp. Alim.* 49 a 50, kde sa spomínajú výhody tekutej stravy.

<sup>11</sup> Zrejme niečo ako sladký kompót.

<sup>12</sup> *Hipp. Aph.* II, 16: „*Pri hladovaní sa nemá pracovať.*“

I, 3. Doteraz spomínané veci sa skoro nikdy nemenia, ale do úvahy musíme zobrať aj niektoré okolnosti podliehajúce zmenám, telesnú konštitúciu, pohlavie, vek a ročné obdobie.<sup>13</sup> Tak bez problémov nie je ani prechod z miesta priaznivého pre zdravie na nepriaznivé a naopak, z miesta zdraviu nepriaznivého na priaznivé. Na prechod z priaznivého miesta na nepriaznivé sa lepšie hodí začiatok zimy, na prechod z nepriaznivého na priaznivé začiatok leta. (2) Rovnako nie je vhodné príliš sa najesť po veľkom hladu ani hladovať po bohatom jedle. Nebezpečenstvu sa vystavuje aj ten, kto sa proti svojej obyčaji naje bez miery,<sup>14</sup> či už raz alebo dva razy za deň. Nemalú škodu prináša aj náhla nečinnosť po ťažkej práci alebo náhla práca po dlhej nečinnosti. Slovom, keď chceme niečo zmeniť, treba si na to privykáť pomaly. Podobne muž nezvyknutý pracovať znáša každú prácu horšie než hocikáky chlapec alebo stariec.<sup>15</sup> (3) Príliš záhalčivý život nám teda vôbec nie je na úžitok, pretože sa môže stať, že zrazu budeme musieť niečo urobiť. Keď človek, ktorý nie je zvyknutý pracovať, musí niečo urobiť alebo človek, hoci je aj zvyknutý na prácu, musí pracovať viac než zvyčajne, tak tento má ísť vtedy spať hladný. Platí to o to viac v prípadoch, keď cíti horkosť v ústach, keď sa mu zahmlieva pred očami alebo keď má bolesti v bruchu. Nielen že má ísť spať hladný, ale má okrem toho zostať na druhý deň v posteli, leda že by mu klud v krátkom čase spomínané ťažkosti odstránil. Keď sa tak stane, má vstať a pomaly sa trochu poprechádzať. Rovnako si má trochu pochodiť aj ten, kto sa veľmi neunavil a preto ani nepociťoval potrebu spánku.

(4) Všetci, ktorí po istej námahe majú v úmysle požiť jedlo, musia dodržiavať tieto spoločné pravidlá. Trocha sa poprechádzať, a keď nemajú k dispozícii lázeň, natrieť sa olejom a potiť sa na vyhriatom mieste, na slnku alebo pri ohni. Keď majú lázeň, sadnú si najprv do tepidária,<sup>16</sup> málinko si tam odýchnu a vojdú do vane, potom sa výdatne natrú olejom a dajú sa ľahko oškrabať, znova si sadnú do vane a napokon si vypláchnu ústa teplou, neskôr studenou vodou. (5) Horúci kúpeľ im nie je na osoh. Keď je niekto veľmi unavený a má skoro horúčku, stačí mu na teplom mieste sa ponoriť po slabiny do teplej vody s troškou oleja, potom si celé telo ľahko natrieť olejom, do ktorého sa pridalo víno a štipka soli a to zvlášť tie časti, ktoré boli ponorené do vody. (6) Keď to všetko unavený človek absoljuje, je príhodné zjesť nejakú riedku potravu. Piť k tomu stačí vodu alebo nejaký zriedený nápoj, najlepšie s močopudným účinkom.

<sup>13</sup> V tejto tretej kapitole nie sú už rady špeciálne pre nezuživých, ale pre všetkých, t. j. aj pre zdravých.

<sup>14</sup> Porovnaj *Hipp. Aph.* II, 4: „*Ani nasýtenie, ani hlad, ani nič iné nie je dobré, keď je to nad prirodzenú mieru.*“

<sup>15</sup> Porovnaj *Hipp. Aph.* II, 49: „*Ludia zvyknutí znášať bežné námahy ich znášajú ľahšie, aj keď sú slabí a starí, než ľudia silnejší a mladší, ale nezvyknutí na námahu.*“

<sup>16</sup> Miestnosť, v ktorej sa kúpe vo vlažnej vode.

Treba aj vedieť, že pre človeka, ktorý sa potí pri práci, je veľmi nebezpečné piť studený nápoj. Neprospieva to ani ľuďom unaveným z cesty a to ani vtedy, keď pot už sa stratil. (7) Podľa Asklepiada<sup>17</sup> studený nápoj škodí aj ľuďom vychádzajúcim z kúpeľa, najmä tým, ktorí ľahko dostanú hnačku a triašku. Neplatí to však vždy, pretože je prirodzené skôr to, že prehriaty žalúdok sa ochladzuje a podchladený zohrieva. Hoci to uznávam, predsa len rádím, že ani z tohto dôvodu nemá potiaci sa človek piť studené.

(8) Po rôznych jedlách a hojných riedených nápojoch pomáha zvyčajne aj vracanie, dlhý odpočinok na druhý deň a šetrné cvičenie. Keď dolieha na niekoho neprestajná únava, má striedavo piť vodu a víno a nemá sa často kúpať. Únavu pri práci môže človek odstrániť tým, že prejde na inú prácu a koho zaťažuje nová práca, toho občerství tá, na ktorú je zvyknutý. (9) Najprospernejší je pre vyčerpaného človeka každodenný odpočinok na lôžku a únavné je pre neho všetko, na čo nie je zvyknutý, napr. keď je lôžko mäkké alebo tvrdé. Niektoré osobitosti sa vyskytujú u ľudí, ktorých unavuje chôdza. Dobre im urobí viacnásobná masáž už počas samotnej chôdze. Po jej skončení si majú najprv posediť a až tak sa natrieť masťami a naostatok si majú zohriať v teplom kúpeli viac horné časti než dolné.

(10) Človek spálený od slnka musí ísť hneď do kúpeľa a umyť si telo a hlavu olejom, potom vojsť do dobre zohriatej vane a oblievať si hlavu veľkým množstvom najskôr teplej a potom studenej vody. Premrznutý človek si má posediť dobre zavinutý v kúpeli až kým sa nespótí. Potom sa musí namastiť a umyť, jesť má len striedmo a piť nezriedené nápoje.

(11) Keď človek, ktorý dostane počas plavby morskú nemoc, dávi veľa žlče, musí sa celkom zdržať jedla alebo jesť len veľmi málo. Kto dávi kyslé hlien, môže jesť, ale má to byť menej než zvyčajne. Kto má morskú nemoc bez vracania, musí sa zdržať jedla alebo vyvolať zvracanie po jedle.

(12) Keď niekto sedel celý deň vo voze alebo v divadle, nemá sa ponáhľať, ale má len pomaly chodiť. Zvyčajne mu prospeje dlhší pobyt v kúpeli a skromné jedlo. Človeku rozhorúčenému z kúpeľa dobre urobí, keď si vypláchne ústa octom. Ak nemá ocot, poslúži mu aj studená voda.

(13) Najhlavnejšie je teda, aby každý poznal svoju prirodzenosť. Niektorí sú totiž štíhli, iní tuční, niektorí vášniví, iní zdržanlivejší, niekto má telo plné štiav, niekto ich má nedostatok, daktorí majú problémy so zápchu, iní s hnačkou. Zriedkavo nájdeme človeka, ktorý by nemal nejakú oslabenú časť tela. (14) Chudý človek musí pribrať, tučný schudnúť, vášnivý sa musí schladíť, chladný rozohriať, človek s dostatkom štiav sa ich musí zbavovať, človek s ich nedostatkom získavať. Človek sa riedkou stolicou musí konzumovať potravu, ktorá ju zahutí, s tvrdou stolicou potravu, ktorá ju uvoľní. Vždy musíme pomáhať tej časti tela, ktorá má najväčšie ťažkosti.

<sup>17</sup> Asklepiades (1. st pr. Kr.) bol slávny grécky lekár pôsobiaci v Ríme.

(15) Tučnotu spôsobujú nasledujúce veci: nedostatočné telesné cvičenie, prílišný klud, natieranie masťami, kúpanie po raňajkách, hutná stolica, nedostatočný chlad v zime, výdatný, ale nie až príliš dlhý spánok, mäkké lôžko, duševná rovnováha, veľmi sladké a masťné jedlá a nápoje, príliš časté jedenie a to v množstve, ktoré telo stačí ešte stráviť.

(16) Schudnutie spôsobuje kúpanie v teplej vode, zvlášť slanej, kúpanie nalačno, slnečná páľava a každá horúčava, starosti a nespavosť, príliš dlhý alebo príliš krátky spánok, v lete tvrdé lôžko, beh, dlhá chôdza a všetky telesné cviky, vracanie, hnačka, kyslé a teplé jedlá, strava raz denne a obyčaj piť nalačno nie veľmi studené víno.

(32) Čo sa týka ľudského veku, najľahšie znášajú hlad ľudia stredného veku, ťažšie mladí ľudia a najťažšie deti a ľudia zmorení starobou.<sup>18</sup> Čím ťažšie ho niekto znáša, tým častejšie má jesť, najviac škodí tým, ktorí ešte rastú.<sup>19</sup> Teplý kúpeľ je vhodný pre deti a starcov. Deťom dávame dosť zriedené víno, starcom nie príliš miešané, ale ani jednému ani druhému nepodávame víno, ktoré nadúva. (33) U mladých ľudí nezáleží až tak na tom, akú majú stravu a opateru. Človek, ktorý ma za mlada hnačky, máva v starobe väčšinou zápchu, kto má v dospievaní tuhú stolicu, ten ju má v starobe riedku.<sup>20</sup> V mladosti je lepšie mať hnačky, v starobe zápchu.<sup>21</sup>

(34) Ďalej musíme vziať do úvahy aj ročné obdobia. V zime je vhodné viac jesť<sup>22</sup> a menej piť a to nie príliš miešané víno, jesť veľa chleba, mäsa, skôr vareného, menej zeleniny.<sup>23</sup> Treba jesť len raz denne,<sup>24</sup> výnimočne, pri zápche, aj častejšie. Keď niekto aj raňajkuje,<sup>25</sup> je užitočné jesť len malé množstvo niečoho suchého bez mäsa a nápojov. V tomto ročnom období treba

<sup>18</sup> Stredným vekom sa myslí približne 50 rokov, mladí ľudia boli od 20 do 40 rokov, deti od 8 do 16 rokov, starci nad 60 rokov. Porovnaj aj Hipp. Aph. I, 13: „Starí ľudia znášajú postenie najlepšie, potom dospelí, veľmi zle mládež a najhoršie deti, najmä tie, ktoré sú zvlášť živé.“

<sup>19</sup> Porovnaj Hipp. Aph. I, 14: „Všetko, čo rastie, má najviac vrozeného tepla, preto potrebuje i najviac potravy, keď to nemá, telo chradne.“

<sup>20</sup> Porovnaj Hipp. Aph. II, 20: „Ľuďom, ktorí majú v mladosti tekuté stolice, s postupujúcim vekom sa stolica mení na tvrdú, kým ľudia s tvrdou stolicou v mladosti majú v starobe tekuté stolice.“

<sup>21</sup> Porovnaj Hipp. Aph. II, 53: „Ľudia, ktorí majú mäkké brucho, v mladosti vyviaznu z choroby ľahšie, než tí, ktorí majú tvrdé brucho; v starobe je to naopak, lebo starnutím brucho vysychá.“

<sup>22</sup> Podobne sa vyjadruje Hippokrates v Aph. I, 15.

<sup>23</sup> Podobne hovorí autor Vict. III, 48, že v zime treba jesť čo najmenej zeleniny.

<sup>24</sup> Podobne v Vict. III, 48.

<sup>25</sup> V origináli *prandium*, bolo to menšie jedlo na poludnie, hlavné jedlo, *cena*, sa podávalo ku večeru.

konzumovať potravu v teplom stave alebo takú, ktorá vyvoláva teplo. V tomto čase nie je škodlivá ani súlož.

(35) Na jar treba menej jesť, za to však viac piť, víno má byť však zriedenejšie, jeme viac mäsa a zeleniny a pomaly prechádzame od varených jedál k pečeným. V tomto ročnom období je súlož najbezpečnejšia.

(36) V lete častejšie chýbajú telu jedlá a nápoje, preto je osožné aj raňajkovať. V tomto čase je najpríhodnejšie jesť mäso a zeleninu, piť čo najviac zriedené nápoje, aby zahnali smäd, ale súčasne nerozpálili telo, hodí sa studený kúpeľ, pečené mäso, jedlá studené alebo také, ktoré ochladzujú. (37) Keďže treba jesť častejšie, majú to byť menšie dávky.

Na jeseň hrozí najväčšie nebezpečenstvo vzhľadom na premenlivosť počasia.<sup>26</sup> Preto netreba vychádzať bez oblečenia a obuvi, zvlášť za chladných dní, nemá sa spať pod šírým nebom a keď už, tak sa treba dobre prikryť. Môže sa už trochu viac jesť, piť menej, ale nie až také zriedené nápoje.

(38) Niektorí ľudia si myslia, že ovocie škodí, keď ho jeme bez micyr celý deň a zvlášť keď neobmedzíme pritom tuhé jedlo. V tomto prípade však neschodí ovocie, ale konzumácia všetkého naraz, pretože ovocie z toho je najmenej škodlivé. (39) Netreba ho však jesť častejšie než iné jedlá a tuhé jedlá, ktoré konzumujeme súčasne s ovocím, sa musia obmedziť.

Ani v lete ani na jeseň súlož neprospeje, no na jeseň je predsa len zneškoditeľnejšia. V lete sa jej treba podľa možností celkom zriecť.<sup>27</sup>

### Literatúra

CELSUS, *Quae supersunt. Corpus medicorum latinorum*, I, rec. F. MARX, Leipzig – Berlin, Teubner 1915.

CELSUS, *Über die Arzneiwissenschaft*, übersetzt von E. SCHELLER – W. FRIEBOES, Braunschweig, Vieweg und Sohn 1606<sup>2</sup>.

CELSUS, *De medicina*, I, with an English translation by W. G. SPENCER, London, W. Heinemann, Cambridge (MA), Harvard University Press 1971.

<sup>26</sup> Celsus neskôr (II, 1) klasifikuje ročné obdobia podľa stupňa ohrozenia zdravia. Podľa toho najzdravšia je jar, potom zima, leto je skôr nebezpečnejšie než zdravšie a najnebezpečnejšia je jeseň.

<sup>27</sup> Autor *Vict.* III, 48 radí obmedziť v lete súlož na najmenšiu mieru.

## ZA MICHALOM KUŠÍKOM

Dňa 2. októbra 2000 zomrel PhDr. Michal Kušík, CSc., jeden zo zakladajúcich členov Slovenskej jednoty klasických filológov. Narodil sa 20. 9. 1915 v Hornej Ždani v dnešnom okrese Žiar nad Hronom. Po štúdiách na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pôsobil spočiatku ako stredoškolský profesor, no po roku 1949 zakotvil v prostredí archívov a v organizovaní slovenského archívnictva. Stál pri zrode, redigoval a viedol odborný časopis *Slovenská archivistika*, podieľal sa na kodifikácii archivistickej terminológie, v r. 1968-1980 stál na čele Slovenského národného archívu ako jeho riaditeľ. Bol autorom celého radu archívnych príručiek, koe-ditorom diela *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku* (1959), na diele *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* sa zúčastňoval ako jazykový lektor a autor sprievodných latinských textov. Výborná znalosť latinčiny klasickej i jazyka uhorských prameňov viedla k menovaniu za generálneho revízora slovníka klasickej, stredovekej a novej latinčiny, ktorý začalo pripravovať medievalistické oddelenie Katedry klasickej a semitskej filológie FiF UK v Bratislave; tento dôležitý a sľubne sa rozvíjajúci projekt sa však – žiaľ – dodnes nepodarilo priviesť do cieľa. Texty podpísané „*Latinitate donavit Michaël Kušík*“ – a bolo ich nemálo – demonštrujú jeho obdivuhodnú schopnosť na pravom mieste exponovať eleganciu latinského jazyka a vyjadrovať v ňom myšlienky jasne a zrozumiteľne. O tom, že latinčina ostala jeho celoživotnou láskou, svedčí nielen externé pôsobenie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, kde poslucháčov archívnictva v sedemdesiatych rokoch zasväcoval do klasickej a stredovekej latinčiny, ale aj nadšenie pre živú latinčinu a pre časopis *Latinitas*, posilnené štúdiami vo vatikánskych archívoch, recenzovanie slovníkov modernej latinčiny a napokon aj to, že ako *spiritus movens* stál za diplomovou prácou *Lexikológia a lexikografia novej latinčiny a najnovšie úsilie o jej oživenie*, ktorú na Katedre klasickej a semitskej filológie FiF UK v Bratislave obhájila r. 1999 poslucháčka Mária Kadrliaková. Odchodom Michala Kušíka na večnosť stráca slovenská latinistika nadšeného propagátora klasickej filológie a oživovateľa jazyka starého Latia ako spojiva modernej Európy. *Requiescat in pace!*

Daniel Škoviera (Bratislava)

## PHILOSOPHIA 2000

V atmosféře nastupujícího léta se ve dnech 11.-14. května 2000 konalo v nádherných prostorách litomyšlského zámku setkání studentů a pedagogů filozofických fakult z Čech, Moravy a Slovenska, pořádané Muzeem antického sochařství a architektury v Litomyšli. Sešli se zde odborníci z oboru věd o antickém starověku, aby kromě získání nových poznatků přispěli ke zlepšení spolupráce a k výměně informací mezi jednotlivými univerzitními a odbornými pracovišti.

Duší a organizátorkou celého projektu byla Mgr. Tereza Klůsová, která vycházela ze současné absence nezbytných kontaktů nastupující generace klasických filologů. Klasická filologie a jí příbuzné disciplíny jakoby stály na konci 90. let na okraji zájmu, a proto měla tato konference v úmyslu podnítit změnu tradičního uvažování o tomto oboru a ukázat tak nové perspektivy směřující do nového tisíciletí. Po přednesení referátů se ukázalo, že tato sebedůvěrná myšlenka má velmi reálnou naději na své naplnění.

Program se sestával z prezentací jednotlivých pracovišť. V informativní části vedoucí kateder a ústavů představili vědecké projekty a jiné specifické aktivity, v části odborné se pracoviště prezentovala prostřednictvím studentských referátů, včetně účasti postgraduátů. Témata příspěvků byla volná, předpokládala však úroveň diplomových nebo disertačních prací. Bloky referátů byly zakončeny přednáškami renomovaných odborníků (M. Skřivánek, *Klasická studia v Litomyšli*; J. Bouzek, *Etruskové – jiní než ostatní národy*; M. Dufková, *Etruské originály v českých sbírkách*; R. Hošek, *Epigrafika – nové poznatky*; R. Dostálová, *Co rozumíme pojmem „řečtina“*).

V informativních blocích se na konferenci představilo šest univerzitních pracovišť z české republiky (Ústav řeckých a latinských studií FF UK v Praze, Ústav pro klasickou archeologii FF UK v Praze, Ústav klasických studií FF MU v Brně, Katedra klasické filologie FF UP v Olomouci, Katedra historie FF UP v Olomouci, Katedra klasické filologie PdF JU v Českých Budějovicích) a Ústav klasických studií AV ČR v Praze. Slovenskou republiku zde zastupovala čtyři pracoviště (Katedra klasických jazyků Fakulty humanistiky v Trnavě, Katedra klasické archeologie FH v Trnavě, Katedra klasické a semitské filologie FF UK v Bratislavě, Katedra klasické archeologie FF UK v Bratislavě). Odborné referáty přednesli studenti tří fakult ze šesti různých kateder a ústavů.

Ústav řeckých a latinských studií FF UK v Praze reprezentovaly příspěvky, jejichž společným jmenovatelem byla vysoká odborná úroveň (L. Pultrůvá, *Předliterární latinský přízvuk*; M. Moravová, *Korespondence Seneky a sv. Pavla*; P. Šourek, *Otmár Vaňorný: velký překladatel velkých děl?*)

a výběr netradičních témat (M. Jacková, *Asterix – prolínání antického a moderního světa komiksu*).

P. Kubín z Ústavu pro klasickou archeologii FF UK v Praze se ve svém příspěvku *Mušov – Na pískách – římské krátkodobé tábory a germánské sídliště* věnoval problematice překrývání těchto táborů a určování keramiky z této lokality.

Referáty Ústavu klasických studií FF MU v Brně se soustředily na témata literární (P. Polehla, *Senekova Medea na pozadí stejnojmenného díla Eurípida*; K. Petrovičová, *Obraz římské republikánské prózy v díle A. Theodosia Macrobia Saturnalia*; I. Radová, *Literární vzory Valeria Flacca*) a dále na tradiční témata z oboru klasické archeologie (M. Kumbárová, *Triumfální oblouk císaře Traiana v Beneventu*; D. Víchová, *Výtvarná koncepce Traianova sloupu*; A. Baranyová, *Panelové reliéfy Marka Aurelia z Palazzo dei Conservatori a z Konstantinova oblouku v Římě*).

J. Vojta z katedry filozofie zvolil novoplatónské téma *Negativní vymezení Jedna u Prokla*.

Katedra klasické filologie FF UP v Olomouci se představila referátem L. Doleželové *Narativní situace v antickém románu*, T. Jandová přednesla referát *Symbolika Prudentiova Hymnu ke kohoutímu zpěvu*, v němž nastínila problematiku křesťanských symbolů v tomto hymnu. D. Chlupáček, student divadelní vědy a klasické filologie, zvolil pro litomyšlské prostředí příznačné téma *Školní latinské hry v období baroka*. Student katedry historie FF UP T. Motlíček se ve svém příspěvku věnoval pedagogické činnosti a působení prof. Vladimíra Groha na univerzitách v Československu v letech 1921-39.

Komunikativní atmosféru setkávání na zámeckých arkádách doplňoval také atraktivní doprovodný program. Vedle prohlídky zámku to bylo divadelní představení hry E. Labiche přímo v zámeckém divadle, nejpritažlivější součástí programu byla vernisáž výstavy *Etruskové* v Muzeu antického sochařství a architektury. Závěrečný večer v rockovém klubu pak doprovázely ukázky z filmů M. Kakojanise s úvodním slovem E. Stehlíkové.

Konference *Philosophia 2000* se konala příznacně ve městě, které je silně zakotveno ve svých kulturních a historických tradicích, a přesto žije moderním životem konce 20. století. Věříme, že také tak tradiční obor, jakým jsou vědy spojené s antickým starověkem, dokáží v následujících letech opodstatnění své existence. Setkání v Litomyšli ukázalo řadu důvodů, proč v to doufat.

Konferenci *Philosophia 2000* rekapituluje sborník *Klasická studia na prahu nového milénia*.

Barbara Pokorná (Olomouc)

## IAM REDIT ET PLATO...

Bývaly časy, kdy platónská bádání v českých zemích, probuzená kdysi k životu českými klasickými filology (Kvíčalou, Králem, Novotným), zdála se být mrtva. Jako by vydala své poslední plody v Novotného čtyřsvazkovém díle *O Platónovi* a v Novotného latinském komentáři k *Epinomidě* – a pak se definitivně odmlčela.

Poslední dekáda právě uplynulého století přinesla naději na jejich znovuzrození. V r. 1993 vydal prof. Radislav Hošek jako závdavek oživeného zájmu o Platóna svůj nový překlad *Ústavy* a v letech 1992-1997 vyšla péčí Aleše Havlíčka v jednadvaceti svazcích úplná reedice Novotného překladu celého korpusu Platónových spisů. Překlady samy o sobě ovšem ještě nevytvářejí badatelský ruch. Koncem devadesátých let se nicméně začaly projevat i jeho první známky – a zdá se, že nebudou jen efemérní.

V r. 1997 se z iniciativy Aleše Havlíčka ustavila Česká platónská společnost, jejímž předsedou byl zvolen dr. Milan Mráz a tajemníkem dr. Karel Thein. Společnost si předsevzala pořádat pravidelná národní i mezinárodní symposia, kterými chce podpořit a rozvíjet platónské bádání na domácí půdě. Za čtyři roky své existence již uspořádala čtyři taková setkání, z toho dvě národní a dvě mezinárodní. Tematicky byly tyto konference věnovány jednotlivým Platónovým dialogům: v r. 1997 to byly *Ústava* a *Zákony*, v r. 1998 *Menón*, v r. 1999 *Faidón* a v r. 2000 *Lysis*. Příspěvky z nich vycházejí tiskem v pražském nakladatelství Oikúmené. Jsou to doposud tři svazky, dva z prvního symposia věnovaného *Ústavě* a *Zákonům* (původní cizojazyčná verze 1998, česká mutace 1999) a jeden ze symposia o dialogu *Menón* (česky, 2000). K tisku jsou připravena akta z mezinárodního symposia věnovaného dialogu *Faidón*.

Obě dvě doposud konaná mezinárodní symposia – o *Zákonech* a *Ústavě* a o *Faidónovi* – přilákala do Prahy řadu významných zahraničních badatelů. S příspěvkem zde vystoupili Norbert Blöbner, Beatriz Bossi, Monique Dixsaut, Kenneth Dorter, Dorothea Frede, David Gallop, Ernst Heitsch, Theodor Ebert, Francisco Lisi, Jean-François Pradeau, Christoph Quarch, Thomas M. Robinson, Christopher Rowe; zdravotní důvody zabránily v osobní účasti Lucu Brissonovi a Giovannimu Realemu, kteří nicméně zaslali své příspěvky. Z domácích účastníků k těmto mezinárodním symposiím přispěli Miloslav Bednář, Aleš Havlíček, Ivan Chvatík, Milan Mráz, Štěpán Špinka, Karel Thein a autor této zprávy. Úspěšná byla i dvě národní symposia, věnovaná dialogům *Menón* a *Lysis*. Přispěli k nim Marina Barabášová, Ivan Chvatík, Jiří Fiala, Aleš Havlíček, Pavel Hobza, Helena Kurzová, Josef Moural, Milan Mráz, Josef Petřelka, Miroslav Šedina, Karel Thein, Blaže-

na Švandová. Českých i mezinárodních symposií se pravidelně účastní Julius Tomin.

Oživený badatelský zájem o Platóna se od přerušené tradice českého platónského bádání liší na první pohled dvěma nápadnými rysy. Tím prvním je skutečnost, že nevychází z řad klasických filologů, nýbrž převážně z řad filozofů. Tím druhým je okolnost, že je do značné míry motivován zájmem o nejnovější výsledky platónských studií na mezinárodním poli a snahou k tomuto mezinárodnímu badatelskému ruchu také přispět. Česká platónská společnost působí v tomto smyslu zřetelně ve dvou směrech jako prostředník mezi domovem a zahraničím. Je ostatně od r. 1998 národní pobočkou International Plato's Society.

Že se naše domácí platónské bádání rozvíjí spíše díky českým filozofům než díky klasickým filologům, má do jisté míry své historické předpoklady. Čilý zájem o Platóna jako velkou postavu dějin filozofie u nás existoval i v dobách, kdy klasičtí filologové toto pole zanedbávali. U čtených svých žáků jej svými přednáškami probudil Jan Patočka. Po jeho smrti se platónským studiím věnovala řada českých filozofů působících mimo oficiální instituce. Tato studia snad ve své době nepřinesla významnější literární plody, ale zdá se, že po sobě zůstavila cosi neméně důležitého, totiž prostředí živého zájmu. A tak lze doufat, že se do Čech v jiné podobě zase vrátí *Saturnia regna* platónského bádání a že nebudou chudší těch někdejších.

Česká platónská společnost je sdružení, které vítá nové členy i zájemce o svou činnost. Blíže informace o ní, jejích aktivitách a publikacích lze nalézt na internetové adrese [www.ff.cuni.cz/ustavy/ufil/platon/cpls.html](http://www.ff.cuni.cz/ustavy/ufil/platon/cpls.html).

Filip Karfík (Praha)

**FÓRUM DIGITALE PALIMPSESTFORSCHUNG**  
**(Hamburg, 5.-6. 11. 2000)**  
**A EURÓPSKA SIEŤ RINASCIMENTO VIRTUALE**  
**PRE DIGITÁLNY VÝSKUM PALIMPSESTOV**

V dňoch 5. a 6. novembra 2000 sa na Universität Hamburg v Nemecku uskutočnilo Fórum *Digitale Palimpsestforschung*, na ktorom bola uvedená do života európska sieť pre digitálny výskum palimpsestov *Rinascimento virtuale*. Výsledkom stretnutia je „preliminary agreement“, obsahujúci po úvodnej preambule cieľe siete *Rinascimento virtuale*, ktorý doteraz podpísalo 14 inštitúcií zo 7 európskych krajín (Nemecko, Taliansko, Rakúsko, Grécko, Španielsko, Fínsko, Holandsko). Tento dokument povedie k zostaveniu žiadosti o podporu projektu v rámci programu EÚ *Kultúra 2000*.

Objektmi európskej siete pre digitálny výskum palimpsestov *Rinascimento virtuale* budú ťažko čitateľné textové pamiatky ako zdroje informácií o európskej kultúre, a to také, ktorých spracovanie si vyžaduje použitie špičkovej techniky. Sieť sa bude venovať i problémom konzervácie a uchovávanía tohto zvláštneho typu európskeho kultúrneho dedičstva. Plne si uvedomujúc náročnosť technickej stránky projektu hodlá sieť pristúpiť k vytvoreniu špeciálneho softwaru, ktorý by umožňoval odkryť a sprístupniť nečitateľné informácie obsiahnuté v takýchto písomných pamiatkach. Prvoradým cieľom siete bude šírenie výsledkov spolupráce a výmena skúseností, čo sa zabezpečí organizáciou seminárov, stretnutí a konferencií, ako aj prostredníctvom novovytvorenej internetovej stránky.

Ťažisko sa v pilotnej fáze sústreďí na objekty grécko-byzantského „patrimonium librorum“. Prioritu budú mať v prvej etape projekty s veľkým významom pre príslušný vedný odbor, pre realizáciu ktorých je k dispozícii etablovaný vedecký pracovník ako ich riešiteľ a vyhodnocovateľ.

Sieť bude koordinovaná z Universität Hamburg. Účastníci fóra ustanovili výbor, ktorý prevezme jej riadenie. Členmi tohto grémia sú: Prof. Dr. Dieter Harlfinger, Hamburg (Chairman); Prof. Dr. Evangelos Chrysos, Athény; Dr. Chiara Faraggiana di Sarzana, Bologna; Prof. Dr. Otto Kresten, Viedeň. Talianske Ministero per i Beni e le Attività Culturali podporí žiadosť adresovanú EÚ administratívne. Ostatní partneri budú participovať na diskusiách a rozhodnutiach prostredníctvom priamej komunikácie s výborom.

Partneri sa ďalej dohodli, že v prípade, ak EÚ ich žiadosť nepodporí, budú sa usilovať o zabezpečenie plnenia cieľov siete *Rinascimento virtuale* z vlastných finančných prostriedkov a budú sa uchádzať o podporu EÚ v rámci iných programov. Za takýchto okolností bude jadro „preliminary agreement“ naďalej predstavovať základňu pre budúcu spoluprácu.

Druhý deň hamburského fóra vyplnili prednášky popredných odborníkov o dejinách, význame a budúcnosti výskumu palimpsestov (Francesco Lo Monaco, Guglielmo Cavallo, Giuseppe De Gregorio, Bernard Stolte, Otto Kresten, Paul Canart, Natalie Tchernetska, Chiara Faraggiana di Sarzana, Dieter Harlfinger), ako aj prezentácia najnovšej technológie talianskou spoločnosťou Fotocientifica, Parma, s ktorou sieť hodlá spolupracovať. Pod vplyvom referátu Natalie Tchernetskej (Cambridge) sa diskutovalo aj o použití jednoduchších a tým i lacnejších technológií, zvlášť v menej problematických prípadoch.

Európska sieť *Rinascimento virtuale* je otvorená aj pre ďalšie inštitúcie, ktoré prejavia záujem. Počíta sa so zapojením ostatných európskych krajín, z EÚ i mimo nej.

*Jana Grusková-Vargicová (Bratislava)*

## KONFERENCE O KONCI SVĚTA NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Ve dnech 11. a 12. listopadu 1999 se na půdě Palackého univerzity v Olomouci uskutečnilo symposium věnované antickým eschatologickým vizím. Na tomto setkání, na jehož přípravě se podílely Katedra klasické filologie a Cyrilometodějská teologická fakulta UP, se odborníci z různých oblastí věd o antickém starověku (klasická filologie, filozofie, teologie) pokusili ukázat, jak se antika dívala na otázku konce světa a jeho morální důsledky. Protože antické eschatologické představy vycházely ze dvou základních koncepcí, koncepce cyklického vývoje, podle níž se svět po pravidelných kosmických katastrofách vždy vrací na svůj počátek (*apokatastasis*), a koncepce lineárního vývoje, podle níž naopak neodvolatelně směřujeme ke konci dějin a konečnému zúčtování, které tak barvitě popisují křesťanské apokalypsy, bylo toto kolokvium příznačně nazváno *Apokatastasis nebo apokalypsy?*

Na konferenci bylo předneseno celkem dvanáct příspěvků nahlízejících dané téma z několika různých zorných úhlů. V prvním dni, jenž se nesl ve znamení filozofie, převažovaly referáty zaměřující se na pojetí konce světa jednotlivých antických filozofických škol, od platonismu až po novoplatonismus. Platónově koncepci Velkého roku, jak je formulována v dialogu *Timaios*, a stoickému učení o cyklických vesmírných katastrofách v podobě světového požáru (*ekpyrosis*) nebo světové potopy (*kataklysmos*), se věnoval referát F. Karfíka (*Velký rok a věčný návrat téhož*). Na něj navázal M. Šedina se svým příspěvkem o vlivu stoického učení o světovém požáru na koncepci výstupu lidské duše k božským hranicím tohoto světa u Filóna Alexandrijského (*Noetická eschatologie u Filóna Alexandrijského*). Do světa hermetických spisů pak posluchače zavedlo pojednání J. Janouška, jenž srovnával apokalyptické vize v hermetickém spise *Asklépios* a s Janovou apokalypsou (*Dějinná vize v pseudoapuleiovském spise Asklépios*). Filozofický cyklus pak uzavřel K. Flos svým referátem o pojetí apokatastase ve spise *Elementa theologiae* novoplatónského filozofa Prokla, jenž chápe věčný návrat jako nikdy nekončící řadu stále se opakujících stejných cyklů (*Proklos o nesmrtelnosti světa*). Z převládajícího filozofického zaměření vybočilo pouze vystoupení J. Bouzka věnované představám konce světa v řecké mytologii a jejich ztvárnění v řeckém umění (*Počátek a konec světa, jeho hranice v řecké ikonografii*) a referát J. Šubrta zabývající se funkcí motivu konce světa u Lucretia, Vergilia a Lucana (*Motiv konce světa v římské epické poezii*). První den symposia pak neplánovaně uzavřela uměnovědná přednáška profesora Chadrabý k Dürerově cyklu *Apokalypsa*.

Druhý den kolokvia převažovaly příspěvky teologů, kteří se zaměřili na eschatologické koncepce v Novém zákoně a v patristické literatuře. L. Tichý věnoval svůj referát problému pojmu „nové stvoření“ v Pavlových listech a s ním spojených eschatologických konotací (*Nové stvoření v pohledu Nového zákona*). Janova Apokalypsa a její specifická narativní struktura založená na opakování několika sedmičlenných sérií (sedm pečeti, sedm polnic, sedm nádob a sedm zahřmění) byla předmětem vystoupení J. Mrázka (*Zapečetěný svitek a struktura Zjevení Janova*). Podle něho je vždy prvních šest členů každé z těchto sedmičlenných sérií metaforou současných dějin a teprve sedmý v pořadí je eschatologickou vizí budoucnosti. Představou o posmrtném údělu člověka a konci lidských dějin tentokrát u Řehoře z Nyssy, jednoho z tzv. kappadockých otců, se zabýval referát L. Karfíkové (*Pléroma a epektasis. K eschatologii Řehoře z Nyssy*). V něm autorka ukázala, jak se u tohoto teologa prolíná představa o návratu k prvopočátečnímu stavu věcí (*apokatastasis*) s vizí *epektase* jako duchovním růstu bez konce. O souhrnné srovnání antických a křesťanských představ o konci světa se pak pokusil ve svém vystoupení R. Hošek.

Všechny vyjmenované příspěvky si budou moci zájemci přečíst v připravovaném sborníku ze symposia, který by měl vyjít v nakladatelství Univerzity Palackého v Olomouci v průběhu roku 2001.

Jiří Šubrt (Olomouc)



## VÝSTAVA *AQUINCUM* – VŠEDNÍ A SVÁTEČNÍ DNY V BUDAPEŠTI ŘÍMSKÉ DOBY V MUZEU HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

Po úspěšné výstavě antických originálů, která se uskutečnila v roce 1999 v Národním muzeu v Praze, mohli zájemci o antiku shlédnout na jaře a v létě roku 2000 výstavu věnovanou kultuře a dějinám významného pannonského města Aquinca. Tato výstava, kterou uspořádalo Budapeštské historické muzeum pod vedením Pauli Zsidi ve spolupráci s Muzeem hl. města Prahy (kurátor výstavy Michal Kostka) se tematicky se zaměřila na poněkud užší okruh problémů a přitažlivým způsobem představila návštěvníkům život v římských provinciích v 1.-3. stol. po Kr., a to především na základě archeologických pramenů.

Na samém počátku výstavy byly nejprve stručně připomenuty počátky vojenské přítomnosti římských legií v Pannonii. Vedle několika textových tabulí a map byly představeny především součásti výstroje a výbroje, mezi nimiž zaujala zejména legionářská přílba z konce 1. století po Kr. nalezená v táboře legie. Další vitríny byly věnovány každodennímu životu římského města a ilustrovaly typickou kulturu hlavního města provincie Pannonia Inferior. K nejzajímavějším exponátům patřila např. kvalitní mozaika zobrazující únos Déianeiry kentaurem Nessem z tzv. Herkulovy villy nebo nástěnná malba mladíka, který v koších přenáší natrhanou vinnou révu z budovy táborového *praetoria*. Na výstavě samozřejmě nemohly chybět ani předměty každodenního užití: jednalo se o keramiku typu *terra sigillata*, případně o její lokální napodobeniny, které byly ve 3. století velmi oblíbené, dále o běžné užitkové zboží, používané jak v kuchyni, tak u stolu. Autoři výstavy připravili pozoruhodnou rekonstrukci dvou místností městského domu, kuchyně a *triclinia*, doplněnou autentickými předměty – šlo jistě o část výstavy, která upoutala mnohého návštěvníka. Zmíněné rekonstrukce nebyly jedinými. Dalším zajímavým exponátem byla funkční rekonstrukce unikátního nálezů vodních varhan. Na několika figurínách byl představen typický oděv provinciálů i původního keltského obyvatelstva: různé druhy oděvů, pokrývky hlavy, spony a kované kožené opasky, které byly vystaveny zároveň s originálními předměty (zůstává však otázkou, zda lze připsat vystavené spony keltským Eraviskům, jak stálo na popiskách).

Další součástí výstavy prezentovala pohřební ritus v Pannonii. Vedle již zmíněných náhrobních stél, které připomínají způsob odívání či řemeslo pohřbeného, se návštěvník mohl seznámit s vlastní pohřební výbavou, kterou zpravidla tvořily keramické a skleněné nádoby, lampy, spony či dřevěné okované skříňky. Mezi nejzajímavější exponáty však patřil unikátní mumio-

vý portrét z počátku 4. století, malovaný na dřevěné desce. Vedle toho bylo možné se seznámit také s ukázkami lokální sochařské produkce – ať už se jednalo o volnou plastiku zobrazující vojenské hodnostáře, či o portréty dnes již anonymních obyvatel Aquinca, nebo součásti votivních či pohřebních památníků. Nedílnou součástí výstavy pak byla také kolekce zajímavých epigrafických památek.

Návštěvník tak mohl získat poměrně ucelený přehled o každodenním životě římského provinciálního města, tábora legie i *canabae*. Snad by jen bylo vhodnější, kdybychom u popisek našli také časové zařazení většiny nálezů, které by jistě usnadnilo orientaci každému návštěvníkovi výstavy. Autorům výstavy se podle našeho názoru úspěšně podařilo představit život provinciálního města ve všech jeho aspektech, což navíc ještě podtrhuje fakt, že Pannonie a Aquincum významně ovlivňovaly život a dění také v oblastech ležících severně od Dunaje.

*Jiří Musil (Praha)*

## LATINSKÁ A ŘECKÁ LITERATURA ANTIKY A STŘEDOVĚKU DOSTUPNÁ NA ČESKÉM INTERNETU

Mnohý z českých klasických filologů se v posledních letech postupně do-  
slychal, že ani v našem oboru již není přístup k jeho primárním pramenům  
omezen pouze na knižní edice. Slyšeli jsme o souborech textů latinských  
a řeckých autorů antiky a středověku na nových informačních médiích,  
zvláště na CD-ROM, která umožňují tyto texty nejen z obrazovky číst (což  
by ve srovnání s četbou knižního vydání rozhodně nebylo nic přitažlivého),  
ale především prohledávat je, zjišťovat přesná znění a místa doložení neiden-  
tifikovaných citátů, provádět částečně automatizovaná zkoumání jazyka  
a stylu určitých autorů či některých jejich děl a připravovat konkordance  
k jednotlivým autorům i k jednotlivým literárním žánrům. Bez významu  
ovšem není ani to, že u méně běžných autorů nám tato média velmi ulehčují  
samotný přístup k jejich textům, neboť jejich knižní edice je často možné v na-  
ších podmínkách dohledat jen v jedné nebo dvou specializovaných českých  
knihovnách, nebo jsou dokonce dostupné pouze v knihovnách zahraničních.

Naprostá většina z nás dosud neměla možnost tyto moderní pomůcky vy-  
užít. To se nyní zcela změnilo díky tomu, že Ministerstvo školství, mládeže  
a tělovýchovy České republiky přijalo v roce 2000 k realizaci návrh projek-  
tu, který má za cíl shromáždit a prostřednictvím Internetu české vědě zpřís-  
tupnit všechny ve světě na CD-ROM publikované soubory latinských a řeč-  
kých autorů. Projekt vypracovala, předložila a po jeho přijetí ministerstvem  
řídí PhDr. Jana Nechutová, CSc., profesorka Ústavu klasických studií Filo-  
zofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Spoluřešitelem projektu je  
i autor této zprávy.

V rámci tohoto projektu byl na Masarykově univerzitě v Brně koncem  
roku 2000 zahájen provoz specializovaného serveru, který zájemcům pro-  
střednictvím Internetu nabízí přístup k prakticky všem nyní existujícím tex-  
tovým databázím z oblasti antické literatury a latinské mediévistiky. Jejich  
přehled je uveden dále. Server je po Internetu dostupný výhradně z České  
republiky a jeho služby nabízíme všem českým klasickým filologům, biblis-  
tům, mediévistům, historikům, teologům a specialistům dalších příbuzných  
oborů. Server je nepřetržitě v provozu na internetové adrese

<http://www.phil.muni.cz/klas/databaze>

a můžete jej využívat pomocí jakéhokoli webového prohlížeče (např. Inter-  
net Explorer) z prostředí Windows. I v nejnevýhodnějších přístupových ča-

sech (např. dopoledne v pracovních dnech) a pomocí telefonní linky je spo-  
jení spolehlivé a rychlé.

U jednotlivých databází se ovšem poněkud liší licenční podmínky, za kte-  
rých byly poskytnuty. Proto je nejprve nutné spojit se e-mailem, telefonicky  
nebo osobně se správkyň serveru paní ing. Jurášovou (e-mail: [jurasova@mail.muni.cz](mailto:jurasova@mail.muni.cz),  
telefon 05/41121170), zaregistrovat se jako uživatel serveru  
a obdržet potřebná přístupová práva. V roce 2001 tak učinilo již přibližně sto  
našich kolegů a kolegů.

Jednotlivé databáze mají různé přístupové programy dodané jejich vyda-  
vatelem. Žádný z nich nemusíte získávat a instalovat, všechny se spouštějí  
přímo na serveru v Brně a vy je pouze obsluhujete z obrazovky svého počí-  
tače. Všechny mají prakticky stejnou koncepci použití a během několika  
minut si na ně zvyknete. Pomoc vám v případě potřeby poskytne opět správ-  
ce serveru.

Pokud nemáte vhodný přístup k Internetu, nepoužíváte ještě počítač nebo  
k určité databázi nebude možné vzhledem k licenčním podmínkám poskyt-  
nout vašemu pracovišti přímý přístup, kontaktujte prosím se svým dotazem  
buď výše uvedeného správce serveru nebo přímo autora této zprávy. Rádi se  
vám pokusíme pomoci.

V okamžiku uzávěrky tohoto čísla časopisu *Auriga* jsou na internetovém  
serveru projektu dostupné přímo z Internetu tyto databáze:

Nakladatelství Brepols Publishers, Belgie:

- *Bibliotheca Teubneriana Latina* ve verzi 1 – první vydání databáze la-  
tinských textů antické literatury, převzatých z knižních edic nakladatelství  
Teubner, které již po sto padesát let představují normu pro vědecké edice  
antických klasiků. Tato první edice databáze obsahuje veškerou římskou li-  
teraturu archaického a klasického období do konce 2. stol. n. l. (Bohužel ne-  
obsahuje předmluvy a kritické aparáty těchto edic – problémy s autorskými  
právy se ukázaly neřešitelné.) Dvě plánované aktualizace této databáze, sub-  
skribované pro projekt, zahrnou v příštích letech především profánní latin-  
sky psanou literaturu pozdní antiky, která dosud velkou většinou není v di-  
gitalizované podobě k dispozici.

- *Cetedoc Library of Christian Latin Texts* (obecně známo pod zkratkou  
CLCLT) ve verzi 4 – databáze textů křesťanské latinsky psané teologické li-  
teratury pozdní antiky a středověku. Zahrnuje především všechny edice, kte-  
ré byly publikovány knižně v řadě *Corpus Christianorum – Series Latina*  
a *Corpus Christianorum – Continuatio mediaevalis*, které se v posledních de-  
setiletích staly všeobecně přijímaným standardem na poli středolatinické tex-  
tové kritiky a ediční praxe. Obě tyto řady zahrnují stovky křesťanských au-  
torů uvedených období. Navíc (a snad především) tato databáze obsahuje  
veškerá dochovaná díla pěti nejvýznamnějších autorů latinsky psané teolo-  
gické literatury: Aurelia Augustina, Ambrosia Milánského, Sophronia Euse-  
bia Hieronyma, Řehoře Velikého a Bernarda z Clairvaux, a to i ta, která

dosud v knižních řadách nakladatelství Brepols vydána nebyla. Ta jsou zpracována podle jiných standardních a kvalitních edic. Budoucí aktualizace této databáze, které jsou pro projekt subskribované, budou zahrnovat další díla daných období, která budou knižně vydána v nakladatelství Brepols.

- **In principio** ve verzi 7 – databáze 820 000 incipitů rukopisů shromážděných v rukopisných sbírkách nejvýznamnějších evropských a amerických knihoven. Tyto incipity (úvodní pasáže děl v rukopisech dochovaných) umožňují identifikovat především středověká díla doložená pouze anonymně a zjišťovat místa jejich současného uložení. Tato databáze byla sestavena ve spolupráci tří subjektů: nakladatelství Brepols, Institut de Recherche et d'Histoire des Textes v Paříži a Hill Monastic Manuscript Library v Collegeville, Minnesota, USA. Budoucí reedice této databáze (pro náš projekt subskribované) budou rozšiřovat celkový počet katalogizovaných incipitů a především regionální rozsah jejich zpracování.

- **Monumenta Germaniae Historica** ve verzi 2 – první vydání databáze založené na jedinečné knižní ediční řadě vycházející od roku 1826 a považované za nejpreciznější ediční počín v oboru latinské medievalistiky (byť se věnuje z velké části pouze pramenům historické povahy). Tato první edice zahrnuje v úplnosti série *Auctores antiquissimi* a *Scriptores rerum Merovingicarum* a jako ukázkou několik autorů z řad ostatních. Příští edice, pro projekt subskribované, postupně zahrnou ostatní knižní série této ediční řady.

- **Thesaurus formarum totius Latinitatis** – databáze obsahující index všech slovních tvarů latinského jazyka doložených od samotných nám známých počátků jeho existence až po 19. století. Z indexu je možno zjistit, ve kterých autorech a ve kterých jejich dílech se daný latinský slovní tvar vyskytuje, a pokračovat pak v pátrání v dalších databázích nakladatelství Brepols až k místu výskytu tvaru a k jeho kontextu.

- **International Medieval Bibliography** – bibliografie světové medievalistiky za roky 1967-1997. Obsahuje 220 000 článků ze 4 000 periodik a 5 000 sborníků. Každoročně vychází nová edice této databáze, připojující k dosavadnímu obsahu medievalistickou bibliografii za další předchozí a následující roky. Příští edice jsou pro projekt subskribovány.

Všechny uvedené databáze nakladatelství Brepols se vyznačují jednotně řešeným obslužným softwarem, jehož pojetí velmi usnadňuje práci se všemi databázemi i začátečníkům. Moderní indexy obsahu databází zaručují jejich mimořádně rychlé prohledávání.

Nakladatelství Bell-Howell (dříve Chadwyck-Healey), Velká Británie:

- **Patrologia Latina Database** – textová databáze zahrnující veškerý obsah edice *Patrologiae cursus completus – Patrologia Latina*, vycházející v letech 1844-1855 (s výjimkou děl Tomáše Akvinského). Přes své stáří tato ediční řada představuje dodnes největší existující soubor vydaných latinských křesťanských textů pozdní antiky a středověku do 13. století. Pro desítky významných autorů latinského středověku (jen namátkou uvedme

Kosmovu kroniku) proto poskytuje *Patrologia Latina Database* i na počátku 21. století jedinou digitalizovanou podobu jejich textu. Databáze je vybavena moderním indexovým systémem, který umožňuje prohledávat celý obří korpus textů ve velmi krátkém čase a podle řady kombinovatelných kritérií.

*Project Thesaurus Linguae Graecae*, University of California, Irvine, California, USA:

- **Thesaurus Linguae Graecae** je již několik let uskutečňovaný projekt, v jehož rámci byl ve verzi E na CD-ROM digitalizován veškerý objem dochovaných textů řecké klasické literatury od období homérských básní do 6. stol. n. l. a v současnosti projekt pokračuje zpracováním rané byzantské literatury. Korpus textů je vybaven velmi propracovaným indexovým systémem, který se v nedávné minulosti stal vzorem pro řadu dalších obdobných projektů.

Packard Humanities Institute, Los Altos, California, USA:

- **Packard Humanities Institute Database of Classical Latin Literature** obsahuje veškerá dochovaná díla autorů římské antické literatury od jejich počátků do konce 2. stol. n. l. (včetně Apuleia a s určitými drobnými přesahy). Tato databáze byla první v našem oboru a její rychlost vyhledávání je již dnes pocíťována jako pomalá. Stále je však užitečným doplňkem databází novějších.

Nakladatelství Saur, SRN:

- **Latin Bibliography 15th Century – 1999** je produktem známého německého nakladatelství Saur, které v nedávné době převzalo i nakladatelství Teubner. Tato databáze je součástí série bibliografických databází na CD-ROM, které přičiněním nakladatelství postupně vznikají pro všechny velké evropské kulturní jazyky a shrnují bibliografii knižní produkce daného jazyka od počátků knihtisku do současnosti. V případě zakoupené bibliografie latinské jde tedy o unikátní celosvětový katalog latinských prvotisků, starých tisků a moderní latinské knižní produkce na základě fondů řady velkých knihoven v Evropě a USA. Při dosavadním praktickém používání se prokázalo, že tato databáze poslouží i pro běžný přehled české latinsky tištěné knižní produkce 15.-18. století.

V době předávání této zprávy do tisku připravovali řešitelé projektu pro zpřístupnění na internetovém serveru Masarykovy univerzity dále uvedené databáze a pomůcky, které považují za užitečné pro české klasické filology, bibliisty a medievalisty. Jednání o licencích na tyto produkty ještě pokračují a ani technicky není jejich zpřístupnění ještě ověřeno, proto prosím chápejte dále uvedený přehled jako nezávazný a neúplný. S některými jeho položkami se nemusíte v budoucnu na serveru setkat, některé pomůcky zde neuvedené se naopak na něm mohou objevit.

- *Thomae Aquinatis Opera Omnia* – databáze obsahuje souborné dílo Tomáše Akvinského, jež bohužel není zahrnuto do elektronické verze *Patrologia Latina Database* (ačkoliv je součástí knižní edice J. P. Migne *Patrologiae cursus completus – Patrologia Latina*)
- *Abbreviationes*<sup>TM</sup> – databáze zkratků běžných ve středověkých latinských rukopisech. Tato databáze by mohla být velmi užitečná pro medievalisty, historiky a archiváře.
- *Scholar's Package for Windows* – komplet určený pro biblická studia; obsahuje čistý řecký text Septuaginty a Nového zákona (podle posledního vydání UBS), dále text SZ a NZ s gramatickými a věcnými poznámkami (v angličtině) pro studenta biblické řečtiny, hebrejský text SZ (vydání BHS) a latinský text Hieronymovy Vulgáty. Ze všech textů je možno přenášet libovolně dlouhé pasáže do vlastních dokumentů (je ovšem nutné vlastnit speciální řecké a hebrejské fonty). Doplnkem kompletu je interaktivní učebnice hebrejštiny.
- *Bible Windows* – další komplet pro biblická studia; obsahuje hebrejský text Starého zákona a řecký text SZ i NZ s jazykovým a věcným komentářem (ovšem v tomto případě podle starších vydání), řecko-anglický slovník Liddell-Scott (Intermediate Edition), řecko-anglický novozákonní slovník Louw-Nida a hebrejsko-anglický slovník. Všechny tyto pomůcky by mohly být přístupné z Internetu i se speciálními řeckými a hebrejskými fonty (bohužel jinými než v předešlé položce, avšak v tomto případě si je budou uživatelé serveru moci stáhnout na svůj počítač i pro domácí práci).
- *Lexikon des Mittelalters on CD-ROM* – proslulá věcná encyklopedie k dějinám a kultuře západoevropského středověku nabízená nyní v digitální podobě nakladatelstvím Brepols

Za svůj hlavní úkol v dalších letech však řešitelé projektu považují doplňování a aktualizaci databází a souborů digitalizovaných textů dosud získaných a publikovaných, které již dnes badatelům poskytují to nejlepší, co v daných oborech ve světové produkci vzniklo. Chtějí také dále propagovat a usnadňovat jejich využití českou akademickou a kulturní veřejností. Díky pochopení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky k tomu mají pro příštích několik let dostatek prostředků a doufají, že pomohou české klasické filologii, historii, medievalistice, teologii a dalším příbuzným vědeckým oborům přiblížit se alespoň v této oblasti možnostem a podmínkám běžným pro naše kolegy v zahraničí.

Jan Kalivoda (Praha)

**DIPLOMOVÉ PRÁCE Z KLASICKÉ FILOLOGIE,  
KLASICKÉ ARCHEOLOGIE,  
BYZANTOLOGIE A NOVOŘEČTINY**  
obhájené na českých a slovenských univerzitách v r. 1999/2000

**I.**

**FF UK v Praze – Ústav řeckých a latinských studií**  
(připravil Jan Souček)

Autor: Barbora GRIMOVÁ Obor: byzantologie  
Název práce: *Vliv první křížové výpravy na byzantsko-muslimské vztahy (na základě vybraných byzantských a arabských pramenů)*  
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 102

Práce se zaměřuje na byzantsko-islámské vztahy před 1. křížovou výpravou a během ní. V úvodní části podává autorka jejich celkový přehled, dále se věnuje situaci Byzance na západní hranici před příchodem křížáků a údajnému zvacímu dopisu císaře Alexia I. adresovanému západnímu křesťanstvu. Práce přispívá k poznání byzantské a arabské civilizace a jejich vzájemných vztahů, zejména na základě děl arabských literátů Ibn al-Athíra a Usámy ibn Munqidha a byzantské historičky Anny Komneny.

Autor: Ondřej POMETLO Obor: latina  
Název práce: *Nesatirické epigramy v díle Marca Valeria Martiala*  
Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc. Počet stran: 94 (+ 6 příloh)

Nesatirické Martialovy epigramy představují (vyčleníme-li knihy XIII a XIV) přibližně čtvrtinu až třetinu jeho básnického díla a jsou v této práci rozděleny do sedmi skupin: funerální, erotické, popisné, reflexivní, literární, pochvalné a příležitostné. Po úvodu pojednávajícím o básníkově následuje oddíl, v němž je vymezen protiklad satirické – nesatirické. Ve třetím oddíle je sledován chronologický vývoj Martialova díla, zvláště nesatirických epigramů v jednotlivých knihách. V závěrečné části práce jsou podrobně popsány skupiny zkoumaných epigramů.

Autor: Petr ŠOUREK Obor: latina  
Název práce: *Vysoký styl ve Vaňorného překladu Vergilia*  
Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc. Počet stran: 80

„Vysoký styl“ českých překladů z klasických jazyků je stylem o sobě, odkazujícím pouze k originálu bez vztahu ke stylovému rejstříku cílového ja-

zyka. Takový styl, pokud nejde o jeho komicky toporné stránky, není stylem. Literární hodnoty jsou prý obětovány filologické správnosti. V případě Váňorného překladů (a nejen jich) je naopak interpretačně slabá filologie tím, co definitivně podemílá teoretickou možnost vyššího, patetického stylu v českém překladu.

Autor: Pavel ZAVADIL

Obor: latina

Název práce: *Misionáři z české řádové provincie Tovaryšstva Ježíšova v Brazílii a jejich listy do vlasti*

Vedoucí práce: PhDr. Martin Svatoš, CSc.

Počet stran: 116

Práce je příspěvkem k poznání osudů tří jezuitských misionářů z české provincie v Brazílii: Valentina Stansela, Jana Guinsela a Františka Wolffa. Po náčrtu působení řádu v Brazílii v l. 1549-1760 následují životopisné portréty zmíněných misionářů. Těžištěm práce je edice a překlad jejich latinských listů, jež se nacházejí v českých archivech (SÚA Praha a MZA Brno).

## II.

### FF UK v Praze – Ústav pro klasickou archeologii

(připravil Jiří Musil)

Autor: Jiří RAFAJ

Obor: klasická archeologie

Název práce: *Vzdálené obchodní cesty v období Římské říše (ve vztahu k Indii)*

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc. Počet stran: 170, 26 obr., 4 mapy

V práci, věnované především dálkovým obchodním vztahům od nejstarších dob až po období římské, jsou zhodnoceny různé aspekty dálkových kontaktů mezi oběma světy. Stručně je popsán obchod na počátku doby bronzové, ale těžištěm práce je posouzení a ocenění obchodních kontaktů mezi Orientem, Indií a antickými civilizacemi v pozdější době. K přínosům práce patří především analýza loďní dopravy a struktury antického importu v Indii: mezi nejčastěji vyvážené předměty patří keramika (terra sigillata a amfory), mince a sklo.

Autor: Ladislav STANČO

Obor: klasická archeologie

Název práce: *Počátky gandhárské plastiky a její vývoj. Gandhárská plastika v českých sbírkách.*

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc. Počet stran: 123, 25 tab., 56 obr.

Práce se je rozdělena do dvou částí. První je částí teoretickou, shrnuje současný stav bádání na základě písemných i archeologických pramenů. Po stručném historickém úvodu následuje kapitola o topografii Gandhary a dále o importech z oblastí Středomoří, pod jejichž vlivem se gandhárská plastika utvářela. Následuje stěžejní kapitola, zabývající se počátky a vývojem této

plastiky. V druhé části jsou v katalogu zpracovány sbírky gandhárské plastiky v Náprstkově muzeu a Národní galerii.

## III.

### FF UP v Olomouci – Katedra klasické filologie

(připravila Ivana Koucká)

Autor: Magda AXMANOVÁ

Obor: česká filologie

Název práce: *Kapitoly o slovesném vidu v češtině a latině*

Vedoucí práce: PhDr. Božena Bednářiková, Ph.D.

Počet stran: 95

Práce představuje pojednání o slovesném vidu v češtině a v latině, ale je připojena i pasáž o řečtině (Niederlovo pojetí slovesného vidu). Srovnání češtiny s latinou se týká vybrané části Tacitova spisu, kterou autorka sama přeložila, a jednoduchého porovnávání latinských slovesných tvarů a jejich českých překladů. Podrobně popsané pravidelnosti lze využít především v překladatelské praxi.

Autor: Lucie DOLEŽALOVÁ

Obor: latina

Název práce: *Narativní situace v antickém románu*

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Šubrt

Počet stran: 117

Předkládaná analýza antického románu z moderního naratologického hlediska vychází ze dvou odlišných přístupů, z teorie vyprávění Franze K. Stanzela a z teorie narativního diskursu G. Genetta, a snaží se v nich najít styčné body. Jako materiál k tomu slouží tři antické romány (Achilleus Tatios: *Příchody Leukippy a Kleitofóna*; Longos, *Dafnis a Chloé*; Héliodóros, *Aithiopiaka*). Autorka na nich sleduje vyprávěcí postupy autorů, zejména z hlediska funkce a postavení vyprávěče v příběhu, narativní strategie autora a role čtenáře ve vyprávění.

## IV.

### PgF JČU v Českých Budějovicích – Katedra klasické filologie

(připravila Štěpánka Brožová)

Autor: Veronika BARTOŠOVÁ

Obor: latina

Název práce: *Formování a růst římské říše podle 'Historiarum adversus paganos libri VII' Paula Orosia*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Igor Lisový

Počet stran: 95

Práce ukazuje, jak křesťan Orosius ve svém apologeticko-historiografickém díle (zvl. v knihách II. až IV.) pojímal a interpretoval jednu ze základních otázek antických dějin, a to formování a růst římské říše. Děje se tak na

pozadí analýzy bojů Římanů o severní a jižní Itálii a zevšeobecnění podstaty konfliktů Říma s Kartágem a s Makedonií o ovládnutí středomořské oblasti. Práce dále podává rozbor Orosiova života a díla, zejména celkovou charakteristiku jeho *Dějín*, a to vše zasazuje do celkového kontextu vývoje římských dějin a římského a křesťanského dějepisectví 3.-5. stol. po Kr.

Autor: Romana BARTOŇOVÁ  
 Obor: latina  
 Název práce: *K jazyku a stylu Petroniova románu 'Cena Trimalchionis'*  
 Vedoucí práce: doc. PhDr. Helena Kurzová, DrSc. Počet stran: 69

Práce podává základní charakteristiku Petroniova románu *Cena Trimalchionis*. V úvodních kapitolách je věnována pozornost především jazyku a stylu vyjadřování propuštěnců během hostiny, poté následuje kapitola o básnickém umění Trimalchiona. Hlavní část práce se zabývá rozбором idiomatických spojení, která jsou rozdělena do několika skupin. Na konci každé z nich je připojeno celkové shrnutí možných výkladů všech obrazných vyjádření.

Autor: Radek EICHL  
 Obor: latina  
 Název práce: *Postavy C. Iulia Caesara a Octaviana Augusta v římské historiografii*  
 Vedoucí práce: doc. PhDr. Igor Lisový Počet stran: 87

Na základě nastínění historického pozadí a stručného přehledu historiografie pozdní republiky a raného principátu se práce zabývá obrazem C. Iulia Caesara a Octaviana Augusta ve vybraných antických pramenech. V případě prvního vychází z životopisů Suetoniova a Plútarchova (s přihlédnutím k Appiánovi), u druhého ze Suetonia a z Augustova vlastního životopisu. Jádrem práce je porovnání uvedených textů, z něhož vyplývá, že v obou případech převažují rozdíly nad shodnými rysy.

Autor: Dita HEJLOVÁ  
 Obor: latina  
 Název práce: *Terentius: Hecyra. Literární a jazykový rozbor*  
 Vedoucí práce: doc. PhDr. Igor Lisový Počet stran: 60 (+ přílohy)

Úvod práce shrnuje dosavadní poznatky o životě a díle P. Terentia Afra a o divadle v jeho době. Následuje literární a jazykový rozbor komedie *Hecyra*: pozornost je věnována monologům, jež v ní mají velký význam, dále charakteristice jednotlivých postav a typickým rysům Terentiovy syntaxe. Práce obsahuje též přehled použitých metrických forem a závěrem i srovnání Terentia a Plauta.

Autor: Monika LAVIČKOVÁ  
 Obor: latina  
 Název práce: *Nové přístupy k tvorbě učebnic latiny*  
 Vedoucí práce: Mgr. Marcela Hejtmánová Počet stran: 80 (+ přílohy)

Práce analyzuje současný stav výuky latinského jazyka na gymnáziích v České republice a zejména porovnává všechny dostupné české učebnice latiny s vybranými učebnicemi z Rakouska, Německa a Francie. Zaměřuje se především na odlišnosti v typech cvičení a na základě německé didaktiky latiny navrhuje možné způsoby zpestření výuky. V závěru předkládá návrh jedné lekce latinského jazyka, který zohledňuje nejmodernější přístupy a požadavky na tvorbu učebnic.

Autor: Marcela TRAMBOVÁ  
 Obor: latina  
 Název práce: *Životopisy Antoninů jako zdroj poznání římského kulturního života (SHA)*  
 Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Burian, CSc. Počet stran: 69

Práce se věnuje životopisům adoptivních císařů ze sborníku *Scriptores Historiae Augustae*, který je mimo jiné i zdrojem poznání antických realit, a to o římském jménu (etymologie některých jmen a přezdivek, jež byly dávány císařům), o adopci (i při adopci císařů docházelo k intrikám), občanství, módě, zábavě a odchodu ze života. Z životopisů se též dozvídáme o právních normách týkajících se otroctví a o sociální politice Antoninů, zejména o jejich péči o mládež.

Autor: Adéla ŽÁKOVÁ  
 Obor: latina  
 Název práce: *Mýtus o Orfeovi v římské a novodobé literatuře*  
 Vedoucí práce: Mgr. Štěpánka Brožová Počet stran: 83 (+ příloha)

Práce se zabývá různými podobami mýtu o Orfeovi: první část srovnává postavu Orfea v díle Vergiliově a Ovidiově, druhá část se zaměřuje na novodobá zpracování mýtu, konkrétně v díle R. M. Rilkeho, O. Kokoschky a T. Williamse.

## V. FF MU v Brně – Ústav klasických studií (připravila Jarmila Hudečková)

Autor: Pavel DUDZIK  
 Obor: řecký jazyk a literatura  
 Název práce: *Thessalský dialekt ve světle raných epigrafických nálezů*  
 Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc. Počet stran: 88

Práce zpracovává v rámci katedrového projektu analýzy archaických fází starořeckých dialektů problematiku thessalského nářečí. Rozebírá nejdůležitější nápisy tohoto dialektu až do začátku 3. stol. př. Kr. Podává jejich lingvistickou charakteristiku a pokouší se o zařazení thessalštiny do spektra starořeckých dialektů.







DAGMAR MUCHNOVÁ, *Souhrn starořecké gramatiky*. Praha, Holman 2000.

MARKÉTA KORONTHÁLYOVÁ, *Souhrn latinské gramatiky*. Praha, Holman 2000.

Před nedávnem se objevily v prodeji mezi „mapami“ živých jazyků překvapivě a k radosti klasických filologů také dva další gramatické přehledy, a to *Souhrn starořecké gramatiky* (autorka Dagmar Muchnová) a *Souhrn latinské gramatiky* (autorka Markéta Koronthályová).

S přehledy latinské mluvnice jsme se mohli v minulosti setkat již několikrát v podobě tenkých brožovaných knížek různé kvality, přehled mluvnice starořecké se však u nás objevuje vůbec poprvé. Pro oba přehledy zvolil tentokrát nakladatel praktický dvojlíst formátu A4, který spolu s nápaditým a pečlivým barevným odlišením jednotlivých mluvnických partií zvyšuje přehlednost textu a umožňuje pohotovou orientaci při hledání konkrétních informací.

Starořecký přehled začíná abecedou, základními pravidly výslovnosti a kladení přízvuků a osvětlením funkcí řeckého členu. Přehled latinský uvádí na začátku základní latinskou mluvnickou terminologii. V obou přehledech shodně následuje výklad tvarosloví, členěný podle jednotlivých slovních druhů. Výklad slovesného systému, který je v latině i v řečtině značně složitý a rozsáhlý, tvaroslovnou část uzavírá. Jako poslední je zařazen velmi zhuštěný, ale zároveň v zásadě velmi zdařilý výklad větné skladby.

Jinak vskutku přehledně zpracované skloňování substantiv má pro rychlou orientaci přece jen nevýhodu v tom, že v některých případech upouští od tradičních (zejména v latině hodně vžitých) vzorů, s nimiž se již předtím uživatel setkal v mluvnicích. (Přitom vzory ve starých jazycích mají tu výhodu, že jim nehrozí ztráta aktuálnosti, jež třeba postihla českou *nůši* a přiměla ji ustoupit *růži*.)

Řecký přehled na rozdíl od latinského dále nikde neuvádí překlady izolovaných slovesných tvarů, což pokládáme za šťastné, protože ani v latině se často nedají samostatně uspokojivým a vyčerpávajícím způsobem přeložit, ať už pro špatnou srozumitelnost (většina latinských infinitivů) nebo pro ned jednoznačnost českých alternativ (latinské konjunktivy). Systém latinského pravidelného slovesa navíc postrádá na rozdíl od řeckého očekávanou přehlednost.

V latinském přehledu se kromě toho mohlo ušetřit hodně místa podle našeho názoru zbytečným uváděním celých paradigm (např. skloňování adjektiv, časování slovesa *prosum*, či v syntaktické části přehled užití nejčastějších spojek *ut* a *cum*), které mohlo být využito pro podrobnější výklad jiných důležitých jevů, např. deponentních sloves nebo polovětných konstrukcí, resp. celé syntaktické problematiky.

Gramatický přehled si neklade za cíl nahradit soustavnou práci s mluvnicí. Zmíněné přehledy klasických jazyků plní účel, k němuž byly sestaveny,

velmi úspěšně: poskytují spolehlivé informace o základu gramatiky obou jazyků, rychlou pomoc při ověřování správnosti tvarů slov a ucelenou představu o tom, co všechno zahrnuje řecké a latinské tvarosloví a větná skladba. Věříme, že zůstanou na dlouho v rukou našich uživatelů vítanou a užitečnou pomůckou.

Milena Přecechtělová – Lucie Kopecká

MARKÉTA KLOSOVÁ, *Vestibulum. Praktická učebnice latiny pro studující historických oborů*. Praha, Pedagogická fakulta UK 1999, 196 s.

M. Klovová, vyučující latiny na katedře historie a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK v Praze, předložila skriptum, které není určeno pro výuku latiny jako oboru. Jedná se o praktickou učebnici latiny pro studující historických oborů, která má plnit podobnou funkci jako několik prací J. Zachové, zejména její *Latina pro historiky a archiváře* (3. přeprac. vyd., Praha 1994).

Příručka o 36 lekcích má poměrně pravidelnou strukturu. Velmi vhodné je spojení gramatických výkladů s cvičeními – studenti tak nemusí složitě hledat probíranou látku v samostatných mluvnicích. Jednotlivé lekce dále obsahují i následující oddíly: cvičení, latina kolem nás, opakování a slovní zásoba, od 6. lekce i souvislé texty k četbě.

Gramatika je podána stylem i jazykem srozumitelným i nefilologům, kteří přece jen nepotřebují znát detailně všechna pravidla a zvláštnosti latiny a soustřeďují se spíše na rozbor, porozumění a překlad textů. Velký důraz proto autorka klade na přehledné vysvětlení možných způsobů interpretace a překladu různých gramatických jevů.

Jejich pořadí je zvoleno oproti klasickým mluvnicím latiny poněkud netradičně, ale koresponduje s cílem učebnice – přejít co nejdříve k souvislým ukázkám z literárních děl klasické latiny. Proto se velmi brzy objevují pasáže o konjunktivech (od 8. lekce), což umožňuje zabývat se různými druhy vedlejších konjunktivních vět. Nepravidelnosti a výjimky jsou pak zařazeny až na závěr skripta (zejména nepravidelná, semideponentní a defektivní slovesa).

Moderní terminologie přibližuje výklad latinského jazyka současnému uživateli – moderní latinská gramatika dnes v české odborné literatuře citelně chybí. Mezi probíranou látkou snad chybí jenom stručná pasáž o kalendáři, pro historiky jistě důležitá, i když M. Klovová odkazuje na práci J. Keparťové *Orbis Latinus et Romanus* (Praha 1997).

Také oddíl *Latina kolem nás* je uspořádán velmi prakticky: uvádí termíny především z okruhu historie. Velmi užitečné je také zařazení slovníčku

u souvislých textů, neboť odkazuje na aktuální platnost výrazu při jeho konkrétním použití. Některé texty skripta se ale zdají poněkud obtížné, např. úryvek zařazený v 9. lekcí (*De Iasone et Medea*, s. 35). Uvítala bych rovněž ukázky z historických děl Tita Livia, Tacita a Ammiana Marcellina alespoň v jednom zastoupení od každého autora.

Učební látku rozvrženou do tří semestrů lze v zásadě zvládnout; některé části cvičení, latiny kolem nás, četby a opakování je možné zčásti zadat k samostatnému studiu a následně problematické pasáže zkontrolovat na hodině. K tomuto účelu slouží také klíč zařazený u některých lekcí, který je postupně doplňován i pro další lekce.

Nové vysokoškolské skriptum latiny lze celkově zhodnotit jako skutečně velmi praktickou učebnici pro historiky, jimž se dostává do rukou po všech stránkách hodnotná práce.

Ivana Koucká

**RŮŽENA DOSTÁLOVÁ – CATHERINE FRANC-SGOURDEOU a kol.,** *Základní kurz novořeckého jazyka*. Brno, Vydavatelství MU 2000, 490 s.

**MALGORZATA BOROWSKA, Barbajorgos (Učebnice pro výuku novořeckého jazyka)**. Warszawa, OBTA 2000, 480 s.

Zájemcům o novořecký jazyk se konečně dostává do rukou první česká učebnice (po nedávném vydání stručné gramatiky novořečtiny s českým komentářem, kterou sestavila G. Zerva). Shodou okolností vychází v témže roce obdobná učebnice polská.

Česká učebnice v úvodu na dvou stranách seznamuje s vývojem řeckého jazyka, počínaje nejstaršími nám známými písemnými památkami v lineárním písmu B. Následuje rozsáhlý výklad zvukové stavby novořečtiny, zahrnující na čtrnácti stranách popis řecké abecedy, výslovnost, hláskové změny, poznámky k přízvuku a cvičení výslovnosti. Učební materiál je rozdělen do 39 lekcí včetně 3 lekcí opakovacích. Každá lekce obsahuje text a většinou ještě dialog, následuje výklad určitého gramatického jevu, gramatická a překladová cvičení, z nichž značná část je věnována překladům z češtiny do novořečtiny, a na závěr je vždy připojena abecedně řazená slovní zásoba, doplněná idiomatickými výrazy a frázemi. Jazykovou látku zpestřují přísloví, vtipy, hádanky, literární ukázky, texty písní a články převzaté z tisku. Pokročilejší lekce se zabývají vedle výkladu morfologie i syntaxí, která se dotýká mj. různých druhů vět, nepřímé řeči nebo užívání interpunkce. Texty se vztahují k tématům každodenního života, ale i k náročnějším tematickým okruhům, jakými je např. ekologie, výtvarné umění a architektura či správní systém. Podávají ovšem i základní informace o Řecku, o současném životě

Řeků, o jejich kultuře, tradicích, historii i literatuře. Gramatika je vysvětlována srozumitelně a je doprovázena názornými tabulkami. V určitých případech výklad upozorňuje na souvislosti s klasickou řečtinou. Jednotlivé lekce disponují dostatečným množstvím cvičení, sloužících ke kontrole zvládnutí dané gramatiky a slovní zásoby, ojedinele se procvičuje i ortografie. Knihu uzavírá přehled obtížnějších řeckých sloves a jejich tvarů a novořecko-český a česko-novořecký slovníček. Rozsah slovní zásoby, čítající na 3700 slov, lze považovat za velmi uspokojivý. Učebnice je určena pro výuku novořečtiny na vysoké škole a svým záběrem vyhovuje i požadavkům na přípravu ke státní jazykové zkoušce na jazykové škole.

Polská učebnice upoutá na první pohled svým vzhledem a grafickou úpravou s množstvím reprodukcí dobových rytin a barevných uměleckých fotografií současného Řecka. Autorka zvolila pro učebnici název podle jedné z postav stínového divadla „Karagiozis“, kterou učinila spolu s dalšími postavami zmíněného divadla průvodcem po tajích novořeckého jazyka. Barbajorgos představuje symbol bojů za svobodu Řecka a zároveň symbol tradiční lidové „řeckosti“. (Do tajů jazyka prostřednictvím určité postavy zasvěcovala autorka studenty již ve své učebnici jazyka starořeckého, kterou vydala o čtyři roky dříve, a to v podobě starověké „Baby Jagy“ *Mormolyké*.)<sup>1</sup> Co se týče koncepce, polská učebnice se vesměs podobá české. Úvod popisuje na osmi stranách dějiny jazyka od mykénského období až po novořeckou koiné, hláskosloví se na šesti stranách věnuje řecké abecedě, výslovnosti a přízvuku. Látka je rozdělena do 40 lekcí, z toho 8 je určeno pro opakování. Každá lekce se skládá z úvodního přísloví (s příslušným polským ekvivalentem v seznamu na konci knihy), textu, dialogu, gramatiky a cvičení. Slovní zásoba, která není abecedně řazena, následuje vždy za texty a cvičeními. Do posledních lekcí autorka zařadila několik poznámek ohledně tvoření slov. Studenti se v rámci četby textů setkávají s dialogy na každodenní témata (např. návštěva u lékaře, nákupy, návštěva knihkupectví, divadla apod.), některé úvodní texty jsou převzaty z řecké prózy nebo tisku, jednotlivé lekce jsou navíc oživeny ukázkami z děl novořecké literatury (poezie i prózy), slavnými výroky, hádankami, rébusy a matematickými úlohami. Učebnice seznamuje s tradicemi Velikonoc i Vánoc, s historií novověkého Řecka a místy vztahujícími se k ní, provází po čtvrtích Athén a Soluně a pomáhá v porozumění řecké civilizaci. Součástí učebnice jsou i dvě audiokazety s nahrávkou textů příslušných lekcí, na níž se podíleli posluchači postgraduálního studia teatrologie na univerzitě v Athénách. Na konci knihy najdeme několik doplňujících textů, jež pojednávají o některých lidových zvycích a tradicích, o řeckých městech a významných osobnostech novodobých řeckých dějin. Poslední text je věnován stínovému divadlu „Karagiozis“.

<sup>1</sup> Viz recenze D. MUCHNOVÉ, in: *Auriga* 41, 1999, 109-110.

Gramatický výklad je jasný, opatřený tabulkami. Cvičení v omezené míře procvičují gramatiku a slovní zásobu, trochu zarážející je však naprostá absence překladových cvičení z polštiny do řečtiny. Do knihy je zařazen ještě seznam předložek včetně příkladových vět (jedná se mj. i o ustálená spojení obsahující starořecké předložky, která přetrvala do současné řečtiny a užívají se hojně např. v tisku), nepravidelná slovesa a poznámky k polytónickému systému. Užitečný je i etymologický slovníček zaměřený na slova řeckého původu v polštině. Knihu uzavírá řecko-polský a polsko-řecký přehled slovní zásoby.

Obě učebnice se soustřeďují na zvládnutí praktického jazyka a normativní mluvnice, obě jsou původní a jsou ve svých zemích jistě významným počinem. Česká kniha se může chlubit o něco větším záběrem tematickým i gramatickým (polská učebnice se nevěnuje do takové míry syntaxi jako česká) a zjevně poskytuje také větší prostor pro procvičování jazyka. Co se týče lexika, polská kniha na rozdíl od české přesné číslo neuvádí, ale rozsah zde asi nebude o mnoho menší. Na druhé straně polská kniha nabízí navíc souhrnný přehled řecké gramatiky v tabulkách, texty namluvené na kazetách a při výkladu skloňování předkládá všechny pády najednou, což se jeví metodicky zdařilejší než dělení do více lekcí, jak je tomu v české učebnici.

*Dita Vořechovská*

**IVANA KOUČKÁ, *Dějepis 6. Pravěk, starověk.*** Olomouc, Prodos 1997, 135 s.

V roce 1997 vyšla nová učebnice dějepisu pro 6. ročník základní školy. Její autorkou je dr. Ivana Koučková. Současně s touto učebnicí vyšel i pracovní sešit pro žáky a metodická příručka pro učitele z pera dr. Evy Schulzové.

Při sestavování uvedeného souboru učebních pomůcek vycházely autorky z učebních osnov a standardů pro základní školu. Jejich práce těmto požadavkům plně odpovídá a je z hlediska celkového posouzení nesporným posunem vpřed v oblasti tvorby učebnic. Jako celek je koncipována logicky a vychází z tradičního členění látky období pravěku a starověku. Navíc přidaly autorky i kapitolu o vývoji společnosti na americkém kontinentě.

Z hlediska metodického je velmi dobře zpracována kapitola „Úvod do vyučování dějepisu“, v němž se I. Koučkové podařilo jasnou a srozumitelnou formou vysvětlit žákům velmi složitou a pro jejich věk těžko pochopitelnou otázku měření historického času.

Knihy je napsána velmi zajímavě, a to nejen v tzv. dějových kapitolách, ale i v pasážích zabývajících se kulturními a hospodářskými dějinami. Pro žáky je působivé i zařazení kapitol o všedním životě v Řecku a v Římě. Velmi pečlivě a v souladu s textem byly vybrány ukázky z literatury, mapy a obra-

zový materiál. Text je dále doplněn různými tabulkami, přehledy a zajímavostmi ze života významných osobností. Každá kapitola textu je zakončena stručným, ale dostačujícím shrnutím, které kompenzuje někdy faktograficky přetížený text.

Velkou pozornost věnovala autorka srozumitelnému vysvětlení pojmů. Text učebnice je doplněn slovními základy cizích slov, slavnými výroky a rčeními, seznamem map a článků a přehledem nejdůležitějších dat. Pojetí uvedeného přehledu dat se mi však nezdá nejšťastnější – žáci v něm získají pouhý seznam dat a událostí. Účelnější by bylo seznámit je s časovou propojeností různých oblastí. Pro další vydání proto navrhuji sestavit srovnávací časovou tabulku. V této souvislosti chci připomenout absenci časové přímky v jednotlivých tematických celcích; ojedinělým pokusem je pouze chronologie doby ledové na s. 11.

Pro souhrnném zhodnocení učebnice uvedu několik připomínek k jednotlivým kapitolám, jež se netýkají odbornosti textu, ale upřesnění z hlediska metodického. Podle mého názoru je příliš mnoho prostoru věnováno antropologickému vývoji člověka. Naopak, příliš stručně učebnice pojednává o politických dějinách Egypta, a to i v porovnání s dějinami Číny. Pasáž věnovaná egyptským politickým dějinám je podle mě vůbec nejslabším článkem učebnice. Pochopitelná snaha o zjednodušení vedla k menší srozumitelnosti textu. Pro žáka je jistě těžko přijatelné tvrzení, že Egypt dosáhl největšího rozkvětu v době Staré, Střední a Nové říše, když se o několik řádek dále dozvídá, že „za období největšího hospodářského a kulturního rozkvětu Egypta i jeho mocenského vlivu se považuje doba Nové říše“ (s. 43). Obdobně je nesprávně zjednodušeno dělení asyrského vojska. Žák je v něm informován, že základními složkami asyrské armády byly pěchota, jízda a válečné vozy (s. 39). Text příložené ilustrace to však oprávněně vyvrací. V kapitole o dějinách Egypta je časový přehled zařazen až ve shrnutí, ale bez střední říše. Pro žáky by bylo vhodnější zařadit jej přímo do textu, jinak pro ně údaj uvádějící číslo dynastií nemá žádnou vazbu na jednotlivá období.

Na s. 49-50 vypadla část textu a uvedená věta zní: „Území na jih od Foinikie zabíraly přibližně od poloviny 13. století př. Kr. hebrejské (izraelské) zasloužili králové David a jeho syn...“ Je jisté, že jde o chybu tisku, ale měla by se najít cesta k její nápravě.

V tematickém celku zabývajícím se řeckými dějinami není vysvětlen pojem *tyrannis*. Žáci neznající význam pojmu se při vyslovení slova *tyran* zákonitě domnívají, že jde o člověka krutého, a špatně chápou, proč se v souvislosti s tyranem Peisistratem hovoří o zlatém věku. Vysvětlení jim nepřinese ani líčení tohoto tyrana jako člověka laskavého. Při výkladu o složení společnosti ve Spartě se autorka správně zmínila o rozdělení obyvatelstva podle práv. Domnívám se, že toto dělení mělo být připomenuto i v kapitole o Athénách, aby žáci nenabýli dojmu, že byly Athény společností svobodných a plnoprávných občanů. V tom je utvrzuje i věta: „Kleisthenovy zákony zrovnoprávnily všechny občany“ (s. 71).

Na začátku kapitoly *Antický Řím* je ilustrace ukazující Krista a symboly čtyř evangelistů. V textu je však vylíčen pouze život Ježíše Krista, ale pojem evangelisté vysvětlen není.

Cílem těchto několika připomínek není zpochybnit kvalitu nové učebnice; jde jen o příspěvek, který by mohl být vzat v úvahu při jejím dalším vydání.

Nedílnou součástí učebnice dějepisu je pracovní sešit pro žáky. Tato pomůcka je zpracována velmi pečlivě a s vysokou dávkou metodického umu. Je zde pestrá paleta možností pro přípravu na vyučování, samostatnou práci žáků, sebekontrolu znalostí apod. Drobným nedostatkem je, že v některých kapitolách nejsou shrnující otázky. Při otázkách začínajících slovem „kdo“ je často možná i jiná odpověď, než je vyžadována. V doplňovacích otázkách není vždy jasná formulace a žák ne vždy chápe, co má doplnit.

Ani tyto drobné nedostatky nesnižují vysokou kvalitu, pestrost a účelnost pracovního sešitu. Větším problémem je finanční situace většiny škol, které jsou nuceny používat staré a mnohdy nevyhovující pomůcky a těžko budou moci opatřit pracovní sešity pro všechny žáky.

Žádné vážné připomínky nemám k příručce pro učitele. Autoři se podařilo sestavit výbornou a v této oblasti ojedinělou pomůcku, která rozhodně přispěje ke zkvalitnění výuky dějepisu na mnohých školách.

František Parkán

**SALVATORE NAPPO, *Pompeje. Průvodce starověkým městem.***  
Přeložila PETRA PAPOUŠKOVÁ (název a jazyk originálu neuveden). Čestlice, Rebo Productions 1999, 168 s.

Kniha *Pompeje* italského archeologa Salvatora Nappa patří bezesporu k tomu nejlepšímu, co může v současnosti laickému čtenáři tuzemský knižní trh k danému tématu nabídnout. Salvatore Nappo byl členem týmu katalogizujícího pompejské malby a mozaiky a od roku 1993 pracuje jako odborný ředitel v pompejském Archeologickém institutu. Vedl vykopávky v oblasti pompejského *macella* v rámci projektu zkoumajícího forum (*Pompeii forum Project*) a je archeologickým konzultantem při BSR Pompeii Project, takže ho lze považovat za autora více než povoláního.

Kniha vede čtenáře od krátkého historického úvodu o vývoji pompejského osídlení přes popis zemětřesení v roce 62 n. l. a konečnou zkázu města v roce 79 n. l., přes dopisy Plinia Mladšího a dějiny vykopávek až ke svému hlavnímu poslání, tj. ukázat stručně topografii města a s pomocí bohatého obrazového materiálu čtenáře provést nejzajímavějšími budovami ve městě a blízkém okolí. Autor postupuje důsledně od větších celků k menším – nejprve hovoří o městě a jeho jednotlivých zařízeních (podoba města, obranný

systém, brány, stavební technika, zásobování vodou, malby apod.) a posléze si město rozděluje na několik částí (např. jižní část Pompejí, Občanské forum a okolí, divadelní čtvrť atd.), o nichž pojednává odděleně. Z každé části si pak vybere významné či pozoruhodné lokality a o těch pak referuje podrobněji. Úskalí textu však spočívá v jisté neuspořádanosti pojmů. Autor knihu vybavil rejstříkem základních latinských slov a odborných archeologických či architektonických výrazů, rejstřík ovšem neobsahuje zdaleka všechna použitá slova, která nejsou běžnému čtenáři známa. Autor sice většinu těchto slov vysvětluje přímo v textu, kde se objevují, ale někdy se stane, že je význam slova vysvětlen až o několik stránek dále, než kde bylo slovo poprvé použito (např.: *tyto podlahy se často zdobily mramorovými tesserae* – s. 31). Podobně je tomu i s plánkem města, který je až na s. 20, takže čtenář může být trochu zmaten, protože názvy jako Nolská nebo Stabijská ulice mu mnoho neřeknou. Celkový plán města lze vůbec považovat za nejslabší část knihy, protože – ačkoli je relativně přehledný a jsou na něm vyznačeny nejvýznamnější budovy v Pompejích – jmenovitě zmiňuje jen tři ulice (Ulici hojnosti, Nolskou a Stabijskou ulici) a zcela opomenuto zůstalo členění do regionů a insul, a to i přesto, že se na něj autor v textu velmi často odvolává. Tento handicap alespoň zčásti nahrazují dílčí plány jednotlivých částí města v záhlaví příslušných kapitol, nicméně velký a přehledný plán Pompejí v knize citelně schází. Na druhou stranu je to však jediný větší nedostatek, který je možné Salvatoru Nappovi vytknout, protože jinak si kniha zachovává velmi solidní informační úroveň a díky velkému množství plánek, fotografií (i leteckých) a rekonstrukcí budov zůstává přitažlivou i pro čtenáře, který by v opačném případě zřejmě měl s odborným textem určité potíže. Bez nadsázky lze říci, že svoje původní poslání, tedy být čtenáři informovaným průvodcem po starověkém městě a jeho nejvýznamnějších lokalitách, kniha plní beze zbytku, mj. i proto, že obsahuje výsledky zcela nedávných výzkumů, např. v Domě cudných milenců nebo v Příměstských lázních.

Český překlad je tištěn na kvalitním křídovém papíře a má vysokou grafickou úroveň. Zasloužil by si však trochu pečlivější redakci, protože se překladatelka nevyvarovala některých úskalí odborného textu. Kolísají např. tvary nocerský/nucerijský, Stabie/Stabiae, Merkurův/Merkuriův, kythara/kithara apod., zkratka C. se přepisuje jako Caius, se jménem řeky Sarno se nakládá tu jako s neutrem, tu jako s femininem (*Sarnus, ī, m.*), číslo DCCL má údajně hodnotu 5250, slovo *cubiculum* se přechyluje do feminina, Plinius Mladší se s Tacitem ve svém dopise loučí slovem „sbohem“, pinie byla celkem zbytečně přeložena jako „středozemní borovice“ aj. Na s. 11 a 66 dokonce „utekly“ shody přísudku s podmětem, překlad provázejí stále potíže s latinskými a řeckými jmény. Je to škoda, protože ani obsah knihy samotné, ani stylistická úroveň překladu, který je čtivý a nepůsobí nijak těžkopádně, si takové chyby nezaslouží.

Přes všechny uvedené výtky zůstává úroveň knihy i její přínos pro tuzemského čtenáře mimo veškerou pochybnost. Na první pohled je patrné, že

autorem knihy je odborník, který se snaží laickou veřejnost seznámit čtivou formou i se skutečnostmi, jež jinak zůstávají doménou archeologů a historiků. Kvalita knihy vynikne nejlépe ve srovnání s jinými u nás dostupnými tituly o Pompejích, např. *Zlatou knihou Pompejí*, která je chybami, neúplnostmi a dezinformacemi téměř přeplněna. Proto je nutno vydavatelský počin Rebo Productions náležitě ocenit a knihu Salvatora Nappa doporučit jako krásnou obrázkovou publikaci o Pompejích. Čestlickému nakladatelství se podařilo vhodně zaplnit jedno prázdné místo na českém knižním trhu, ale skutečná vědecká kniha, jež by pojednávala o Pompejích ryze odbornou formou a v níž by bylo více textu než obrázků, nám stále ještě citelně schází. Zatím tedy nezbyvá než čekat.

Robert Skopek

#### Dva zcela odlišní průvodci městem Římem:

CAROLUS EGGER, *Roma aeterna. Praecipua urbis monumenta Latine scientibus explanata*. Isola dei Liri, Editrice Pisani 2000, 148 s.

SOFIE PESCARINI, *Řím. Archeologický průvodce po antickém Římě*. Z německého vydání knihy Roma přeložila DAGMAR STEIDLIOVÁ. Dobřejobice, Rebo Productions 2000, 167 s.

Nebyvá zvykem psát zprávy o průvodcích městem Římem. První průvodce je však výjimečný hned ze dvou důvodů: jednak je psán latinsky a jednak jeho prostě sdělovací styl nejen že odpovídá záměru knížky, ale navíc přiláká pokročilejšího studenta, aby podle ní poznával Řím nebo alespoň jeho části. Autorem dílka je Carolus Egger, někdejší dlouholetý redaktor vatikánského časopisu *Latinitas*, v němž po léta publikoval vynikajícím způsobem oddíl *Acta diurna*.

Po dvojím úvodu, z nichž jeden napsal Mauro Pisini z Arezza, druhý a kratší sám autor, je knížka rozdělena tak, že se v ní popisují pamětihodnosti v celcích seskupených kolem sedmi římských pahorků; zvláštní oddíl přitom zaujímá Forum Romanum, Campus Martius, Area Veneta, Trans Tiberim a Pincius et circumiecta. Kromě toho se čtenář dočte také o historii třinácti obelisků, které zdobí Řím, o historii mostů přes Tiber, silnic, které vybíhají z Říma, a pozná některé pamětihodnosti z jejich okolí. Průvodce informuje ovšem také o tom, co poskytuje návštěvníkovi Říma Civitas urbis Vaticanae.

Výklad je inteligentní, nepřetížený fakty; ta jsou přitom věrohodná. Eggerovy údaje nejsou zastaralé, poněvadž žije v Římě a s Římem. Nejde tu ani o suchý popis ani o pouhý výčet (snad s výjimkou vatikánské pinakotéky, s. 140), nýbrž o takové přiblížení objektu, že přestává být vzdáleným a cizím. Autor přitom stále zachází s čtenářem s laskavou úctou. Úprava knížky je

přízpůsobena vzhledu moderních průvodců a obsahuje četné fotografie, někdy však nikoliv nejlépe reprodukované.

C. Egger má svým způsobem práci na jedné straně snazší, protože může při popisu topografie uvádět římské autory v originále. Postupuje tak často, ale vždy s mírou a cituje na vhodných místech básníky Horatia, Vergilia, Propertia, prozaiky Cicerona, Livia, Seneku, Suetonia, Augustina, Macrobia a Claudiana tak, aby podali nebo připomněli starověké svědectví o místě nebo o osobnosti, o níž je řeč. Egger také uvádí latinské nápisy, a tím je jeho knížka pro milovníka latiny ještě lákavější.<sup>1</sup> Zaujme v ní časté vysvětlení dnešních italských názvů vzniklých často zkomolením původních až k nepoznání, např. Piazza Navona z někdejšího „*In agone*“ nebo Termini z výrazu *thermae* či Trevi z *trivium*, jak ukazuje název chrámu v sousedství S. Maria in Trivio.

Eggerovým cílem nebylo podat vyčerpávající výklad o římských pamětihodnostech, nýbrž výklad dostačující a svým způsobem odlehčený.

Po stránce věcné se sice nemohu pouštět do žádných detailů, ale přesto bych upozornila na to, že v informaci „*Ecclesia S. Agnetis in agone a Francisco Bramante aedificata*“ (s. 78) je zřejmý lapsus calami místo „*a Francisco Borromini*“. U založení chrámu sv. Sabiny je uveden omylem rok 525 (chrám je z 5. stol.). Také tvrzení, že substantiva 4. deklinace měla v rané latině *zpravidla* koncovku *-i*, by mělo být formulováno tak, že „vedle genitivní koncovky *-us* jsou i v rané i v pozdější latině koncovky další, zejména *-i*, často zejména ve slově *senati*“. Překlepů, jimiž se někteří průvodci jen hemží, tu mnoho není (s. 10 má být *sermonis*, s. 48 *quattuor*, s. 70 κοσμέω).

Snad není od věci upozornit, že části této knížky lze vhodně využít i při výuce latiny, zejména tehdy, když měli žáci možnost navštívit Řím, což dnes už není výjimkou.

Orientaci v průvodci by bylo vhodné usnadnit abecedním rejstříkem připojeným za obsah, protože jinak je velmi obtížná. Tak abychom našli chrám sv. Sabiny, musíme vědět, že je na Aventinu, a vůbec musíme být s Římem již dosti obeznámeni.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Úryvky z děl latinských autorů, které se váží k římským pamětihodnostem, i výběr nápisů vhodný i pro výuku poskytuje malá knížička *Urbs Roma. Lateinische Quellentexte zur Geschichte der Stadt und zu Bauwerken*. Ausgewählt und erläutert von E. BURY, Stuttgart, Klett 1986. Jinou v této souvislosti zajímavou sbírkou jsou *Laudes Romae*, soubor úryvků jedenácti autorů od Cicerona po Claudia Claudiana, které jsou součástí většího celku *Laudes Italiae, Lob Italiens, Griechische und lateinische Texte*. Ausgewählt und herausgegeben von B. KYTZLER, Stuttgart, Philipp Reclam jun. 1988.

<sup>2</sup> V češtině získáme dobrou informaci např. v knize CHR. HIBBERT, *Řím. Životopis města*, Praha 1998 (překlad originálu z r. 1985 od P. KOLMAČKY; odborná spolupráce J. KEPARTOVÁ, V. VLNAS), nebo v průvodci *Cesty po Římě*, sestavil J. RYSKA za laskavé spolupráce V. HRUBÉHO a J. V. POLCE, Řím 1991, s. 331.

Klady knížky, ba její kouzlo vyniknou ve srovnání s obdobným průvodcem, který sepsal pro návštěvníky Olympiády v Římě roku 1960 Ugo Carloti,<sup>3</sup> i když i tento průvodce je užitečný. Má 82 stran, ale je vzhledem k většímu typu písma mnohem menšího rozsahu než Eggerův, provádí Římem v deseti procházkách a je spíše praktického a popisného rázu.

Literární žánr tohoto druhu má již delší tradici, která sahá až do 12. stol. a hlouběji a na niž názvem své knížky *Mirabilia urbis Romae* Carloti navázal. Do 12. stol. se datuje nová redakce *Mirabilia Romae*,<sup>4</sup> jejichž název se odvozuje od názvu Solinova dílka, které bylo v 9. stol. v katalogu z Lorsch označeno *De situ orbis terrarum et mirabilibus*.<sup>5</sup> Z 12. nebo ze začátku 13. stol. pochází *Narracio de mirabilibus Romae*, jehož autorem je Gregorius magister Anglicus. Na tuto středověkou tradici žánru upozornil i C. Egger.<sup>6</sup>

Závěrem k průvodci *Roma aeterna* lze už jen poznamenat, že jeho autor i Řím patří k sobě, Řím dodal látku a inspiraci, autor inspiraci vděčně přijal a splatil ji příjemným a přiměřeným výkladem, který zdobí *sermo emendatissimus*.

Druhá kniha stejného žánru je jiného ražení. Jde o publikaci SOFIE PESCARINI, *Řím. Archeologický průvodce po antickém Římě*.

Hned v úvodu lze říci, že tato kniha patří mezi publikace nedobré úrovně hemžící se chybami a dezinformacemi. Často jsme na rozpacích, zda nad nimi mávnout rukou nebo před nimi varovat. Je sice pravda, že knihu s uvedeným podtitulem by měli především hodnotit archeologové, ale právo bránit se proti malé serióznosti mají i filologové.

Autorka knihy je představena na záložce velmi dobře vypravené a na křídovém papíru vytištěné knihy jako absolventka oboru Typografie (!) starověké Itálie a podle další informace pracovala v době publikace italského originálu r. 1999 na doktorské práci. Kniha působí na první pohled velmi atraktivně a láká fotografiemi a názornými rekonstrukcemi římských památek. Jakmile ji začneme číst, čteme ji jedním dechem, bohužel však jen v údivu nad některými tvrzeními, která obsahuje, nad překladem – zřejmě z druhé ruky (tj. z němčiny, nikoliv z italštiny, zkratka *second hand*) – a nad její nedokonalou konečnou redakcí. Nejprve se někteří čtenáři zarazí nad stylem této knihy. Podle podtitulu by měla být psána odpovídajícím populárně-odborným jazykem. Ale tak tomu zdaleka není, jak ukazují např. tyto části vět: „*později byl palác vybrakován*“ (s. 148); „*z lázni se vyvinula skutečná věda*“ (s. 114) aj.

<sup>3</sup> *Mirabilia urbis Romae*, Roma 1960.

<sup>4</sup> M. MANITIUS, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, III, München 1931, 245nn.

<sup>5</sup> MANITIUS, s. 245, pozn. 1.

<sup>6</sup> C. Egger odkazuje na publikaci C. NARDELLA, *Il fascino di Roma nel Medioevo, Le Meraviglie di Roma di maestro Gregorio*, Viella, Roma (s. a.).

Určitým problémem při přetlumočení díla tohoto druhu je způsob, jak se vyrovnat s římskými názvy osobností, budov, míst a s jejich latinskými nebo současnými italskými názvy. V tomto případě je jistě rozumné setrvat na osvědčeném zvyku, že do českého kontextu zasazujeme antická jména a antické názvy v české verzi, zejména jde-li o výrazy již vžitě, tedy „Chrámy Marta Mstitele“.

Překladatelka tak vskutku někdy postupuje, jinde však ponechává „chrám Venuše Genetrix“, což není neobvyklý postup, ale velmi často zůstává u italských názvů, i když není třeba, a kromě toho užívá i naprosto nevhodné kombinace tohoto typu: *Porticus Octaviae*, *Porticus Metello*, *Porticus Pompeo* (s. 59). Za zcela nepřipustné lze považovat toto překladatelčino řešení: „*Nahoru k Arxu vedlo několik cest*“ (s. 21). Najdeme-li místo *Karrh* v českém textu italské *Carrhe*, nemůžeme být spokojeni, natož pak, když se císař *Nero* stává *Nerem* (s. 38) anebo jsou-li římsští *plebejové* systematicky považováni za *plebejce*. Podobných případů je více než dost.

Překlad díla tohoto typu zcela jistě vyžaduje základní znalosti starověkých dějin a latiny nebo stálou konzultaci s odborníky, jinak se v takové publikaci mohou objevit pozoruhodné nesmysly: *cardus* místo *cardo* (s. 15, 156, 157); *rostra* je pokládáno za femininum (s. 31 a *passim*) a nejinak je tomu s ohradou „*saepa*“ – („aby nahradil republikánskou *saepu*“, s. 66); *Divus Iulius* je bez rozpaků a beze zbytku uváděn v genitivu ve tvaru, jaký vidíme na s. 31: „chrámu *Divia Iulia*“, a stejně jsou na tom i jiní císařové (s. 35, 104 aj.); rituální jízda kolem „hranice na upalování“ je jednou uvedena správně *decursio*, podruhé *decurio* (s. 70) – ovšem Antoninus Pius nebyl na hranici upálen. Pro ilustraci míry zmatku a nepochopení, kterého lze dosáhnout, stačí přečíst následující pasáže: „tady (jde o *comitium*, pozn. rec.) zasedalo národní shromáždění v templu (*templum*), postaveném přesně podle světových stran“ (s. 30). Tento výčet představuje zlomek a je výzvou k opatrnosti na každém kroku.

Dalším kamenem úrazu jsou jména osob: hradby jsou někde Serviovy, jinde Servianovy (s. 142), Euandros je zásadně Eunandros (s. 83 aj.). Tullus Hostilius se stal Tullius Hostililus (s. 30) a čtvrtý římský král je Ancus Martinus (s. 9). Tento výběr lze bohužel také rozhojnit.

Ani gramatické chyby v češtině nejsou úplnou výjimkou, nehledě na aktuální členění větné. Bohužel je chyba i na zadní straně přebalu v užití přechodníku.

I pokud se týká reálií, jsme někdy zaváděni zcela na scesti: Ze zavražděného Gety se v překladu (či originálu?) stal v této knize vrah (s. 32), z území zasvěceného augury vzniklo území zasvěcené augurům (s. 30); *rostra* nedostala svůj název podle lodních hrotů nebo zobců (*rostrum* – zobák), ale „podle přídí, kterými byla vyzdobena“. Ty pocházely, jak tvrdí průvodce, z lodí Volsků z bitvy u mysu Aktia (místo u Antia) (s. 31). (Z Aventinu) pocházeli [...] básníci Ennius a Nevius (sic!), pozdější císař Traianus [...] a Vitellius (s. 100). Bez komentáře ponecháme popisku na s. 24 vlevo: „V 6. století

př. Kr. zavedli Římané nový společenský řád, republiku. Moc teď byla rovnoměrně rozdělena mezi tři konzuly, jejich magistráty a senát.“

Z uvedeného zlomku případů je zřejmé, že i kdybychom nechtěli tuto knihu odsoudit, odsuzuje se sama, do značné míry zřejmě vinou překladu z druhé ruky. Zmiňuji se o této publikaci nejen kvůli varování, ale i z jiného důvodu. Pokládám ji za materiál vhodný pro cvičení gymnaziálních studentů k odhalování chyb (ale teprve poté, až bude zlevněna) porovnáním s jinými publikacemi. A to nejen proto, že nalezené a vyvrácené omyly zvýší jejich obezřetnost při koupi drahé knihy (495 Kč), ale výsledky srovnání jim připomenou, že při volbě překládané knihy a také při jejím překladu je třeba odpovědnosti.<sup>7</sup>

Bohumila Mouchová

**SOFOKLÉS, Král Oidipús.** Překlad pro divadelní inscenaci PETR BORKOVEC, pracovní překlad MATYÁŠ HAVRDA. Brno, Větrné Mlýny & HaDivadlo 1999, 320 s.

Jak mnozí příznivci antiky v loňském (či vlastně již předloňském) roce zaznamenali, objevila se zásluhou brněnského HaDivadla nová inscenace Sofokleova *Krále Oidipa*, a to ve zcela novém přebásnění Petra Borkovce. O inscenaci<sup>1</sup> se hodně psalo jak v denním tisku, tak i v odborných divadelních časopisech a její režisér J. A. Pitínský několikrát zdůraznil kvality překladu, zhotoveného na objednávku právě pro tuto inscenaci. Překlad se dočkal k radosti klasických filologů (a jistě nejen jich) i knižního uveřejnění, a to v poněkud neobvyklé podobě: nakladatelství Větrné mlýny totiž vydalo nejen umělecký překlad Petra Borkovce (s předmluvou Janoše Krista, shodnou z větší části s textem uveřejněným v pražském divadelním programu), ale i zrcadlově vytištěný originální text s více méně doslovným překladem Matyáše Havrda, který je nadto opatřen bohatým poznámkovým aparátem. Zatímco básnický překlad P. Borkovce, který jsme měli možnost slyšet z jeviště, je předmětem referátu Martina C. Putny (*MF Dnes*, 27. 3. 2000, s. 16), v našem příspěvku se zaměříme na práci M. Havrda,<sup>2</sup> mladého religionisty se zájmem o antiku.

<sup>7</sup> Chtěl-li mít přítom k dispozici mnohem kurióznější srovnávací materiál, je k dispozici, ale netváří se jako odborné dílo. *Řím (Zlatá kniha)*, Casa editrice Bonechi, Florencie 1993, český překlad Studio Comunicare, Florencie.

<sup>1</sup> Premiéra se konala 7. 11. 1998 v brněnském Kabinetu Múz a 15. 2. 1999 v pražském Divadle Archa.

<sup>2</sup> O obou překladech se stručně zmiňuji – většinou velmi pochvalně – i některé

V posledních letech nejsou paralelní vydání, a to nejen latinských, ale i řeckých textů ničím neobvyklým: připomeňme např. Aristotelovu *Politiku*, která začala vycházet v nakladatelství Oikúmené. Avšak pokud jde o anticke drama, je zrcadlový text novinkou. Není pochyby o tom, že může být s prospěchem využíván i klasickými filology, ačkoliv jeho prvotní účel byl zcela odlišný: posloužit jako pracovní materiál pro básnický překlad P. Borkovce. Tím byl samozřejmě ovlivněn i způsob překladu, jenž usiluje o co největší objektivitu a věrnost. Jak sám M. Havrda v předmluvě uvádí, snažil se „rozkrýt Sofokleovu předlohu ve všech aspektech, které považoval za sémanticky relevantní, a otevřít tak nevzhledně beztvárný, ale pokud možno podnětný a směřodatný prostor pro tvůrčí stylizaci“ (s. 98-99). Text má tedy představovat do jisté míry jakýsi překladatelský polotovar, odhalující nej-různější interpretační možnosti, jež by poskytly co nejširší prostor pro ztvárnění básnické. Na druhé straně však mohla tato snaha vést k tomu, že doslovná znění jsou v češtině – i když jen zřídka – málo srozumitelná, např. v. 226: *jestliže se bojí, že by odstranil to, co je <nám> vytýkáno, sám proti sobě (tj. proti vlastnímu zájmu) nebo v. 53-54: vždyť jsi nám i tehdy s doprovodem příznivého znamení poskytl štěstí; podobně v 1. verši oslovení véa τροφή, přeložené správně jako *pokolení*, ale v závorce s „doslovným“, Lepaře evokující a málo srozumitelným *odchove*. V zásadě je však český text – při zachování maximální věrnosti – většinou dobře srozumitelný i čtenáři nezalému řečtiny. Jen sporadicky se objevují nepřesnosti v interpretaci, např.:*

v. 741: τίνα δ' ἀκμῆν ἤβησ ἔχω ~ *a jak byl starý?*; v závorce nepřesně interpretováno jako *jak pokročilé možnosti dosahoval?*;

v. 1073-4: Τί ποτε βέβηκεν ὑπ' ἀγρίας ἄξασα λύπης ἢ γυνή; *pročpak tu ženu vyhnal takový prudký žal?*; v závorce nepřesně přeloženo jako (*dosl. vystřelil*);

nebo méně obratné formulace:

v. 50: *že jsme se sice nejprve pozvedli, avšak později zase* || *spadli*;

v. 117: *jeden* (ve smyslu všeobecného podmětu): vhodněji *člověk*;

nebo gramaticky nepřesné překlady:

v. 62-63: *pro nic jiného* – správně *pro nikoho jiného*;

divadelní recenze, např. JAROMÍR BLAŽEJOVSKÝ, *Pitínský režiruje Sofoklova Oidipa*, in: *Rovnost* 5. 11. 1998; LUBOŠ MAREČEK, *V Brně nevyvratně zazpívá Pitínského náčelník Zpuchlonoh*, *MF Dnes* 5. 11. 1998, př. 3; CAS, *Brněnské HaDivadlo se představilo v Praze inscenací Král Oidipús*, in: *Lidové noviny* 17. 2. 1999, s. 22; J. SOUKUPOVÁ, in: *Lidové noviny*, 6. 11. 1998, s. 13. Souhrnný přehled přináší zamyšlení E. STEHLÍKOVÉ, *2 417 bitů (nad Pitínského inscenací Oidipa krále a jejími ohlasy)*, in: *Kritická příloha Revolver revue* č. 15 (1999), s. 84-87.

v. 141: *prospívám* (v orig. je futurum, které také lépe odpovídá kontextu);

v. 749: *cokoli mi řekneš*, správně *na cokoliv se mě zeptáš*;

v. 1169-1170: *πρὸς αὐτῶ γ' εἰμι τῶ δεινῶ λέγειν ~ ted' jsem přímo u té hrůzy, že mám mluvit!* správněji: ... *jsem u toho, co je strašné vyprávět*. Tato interpretace také lépe vyhovuje následujícímu kontextu: *Oidipús: Κάγωω' ἀκούειν ~ já, že slyšet, lépe: ... a poslouchat*;

či nepřesnosti v užití vidu:

v. 129: *vám zabránila* (orig. impf.) – vhodněji *vám bránila*;

v. 131: *nás přiměla* (orig. impf.) – vhodněji *nás nutila*;

a lapsus calami:

v. 251: *kletbou, kterou jsou* (místo *jsem*) *seslal*.

Přes tato drobná nedopatření pokládám překlad M. Havrdy za zdařilý a zasvěcený. Bohaté vysvětlivky pod čarou, vypracované s velkou péčí a akribií, se týkají zejména interpretace textu, paralelních míst a reálií, především religionistických. Je vidět, že překladatel má klasickofilologické školení, cituje vesměs správně a pečlivě. Jak upozorňuje v úvodní poznámce (s. 98-99), filologický komentář doplněn není, ale možná že i filologické poznámky by mohly přispět k lepšímu objasnění smyslu a výstavby textu. Snad by nebylo od věci vyznačit i místa, kde se vyskytují různé figury a tropy, tak typické pro řecký umělecký text, např. velmi častá *paronomasie* (opakování slov se stejným kmenem), např. v. 60, 70 apod., podobně jako upozornit na prvky homérského jazyka či na archaizující jazykové rysy vůbec. Jako lingvistka si nemohu odpustit drobnou poznámku týkající se překladu *ὤς*. M. Havrda dokázal velmi obratně (a v duchu dnešních pragmalinguvistických teorií) vystihnout případy, kdy *ὤς* nepoukazuje na vztah mezi dvěma ději, nýbrž zdůvodňuje vyřčení nějakého tvrzení, příkazu apod. (např. v. 44, 47, 56: *vždyť, totiž*); ve v. 11 by však byla vhodnější interpretace *ptám se, protože nebud' si jist, že*.

Přestože nejde o vydání filologické, přimlouvala bych se za orientační číslování veršů i v překladu P. Borkovce. V úvodní poznámce postrádám zmínku o starších překladech *Krále Oidipa*, která by ukázala, že jde o dílo těšící se mimořádnému překladatelskému zájmu: po „klasickém“ překladu Stiebitzově (1920, 1942, 1970, 1975) se objevil ještě překlad Jaroslava Pokorného (1963), Milana Páska (1973)<sup>3</sup> a Jana Skácela (1988).

Přes tyto drobné připomínky je třeba vyzdvihnout, že M. Havrda přistoupil ke svému nelehkému úkolu zodpovědně, snažil se pracovat pečlivě a věnoval značnou pozornost i detailům. Poznámkový aparát je vypracován dů-

<sup>3</sup> Citováno podle SOFOKLÉS, *Tragédie*, Praha, Svoboda (AK 29) 1975, s. 622.

kladně, s velkým přehledem a znalostí věci. Dnes, kdy je počet znalců řeckého jazyka a potenciálních překladatelů vskutku nevelký, je potěšitelné, když je nový překlad, vzešlý z pera mladého překladatele, seriózní, fundovaný a odborně na úrovni.

Dagmar Muchnová

**RICHARD G. MULGAN, *Aristotelova politická teorie. Úvod do studia politických teorií***. Z angl. originálu *Aristotel's Political Theory* přel. MICHAL MOCEK. Praha, Oikúmené 1998, 200 s.

Autor předkládaného úvodu do Aristotelova politického myšlení je zaměřením svého vědeckého zájmu politolog, který se kromě výzkumu politických teorií antického Řecka zabývá především současným politickým systémem na Novém Zélandu a v Austrálii. Celkový politologický přístup určuje charakter této knihy: jak je napsáno v úvodu (s. 7n.), kniha „je určena těm, kteří se zabývají studiem politické teorie a kteří se s *Politikou* setkávají poprvé, navíc v českém překladu“, nicméně předpokládá „jisté základní znalosti“ o Aristotelovi a jeho době. Mulganova práce není komentářem ke zmíněnému Aristotelovu spisu, který by sledoval jednotlivé kapitoly a knihy textu, nýbrž soustřeďuje se na základní témata Aristotelova politického myšlení, která probírá nejen na základě *Politiky*, ale i příslušných pasáží dalších Aristotelových děl (zejména *Etiky Nikomachovy*, ale i *Retoriky*, *Metafysiky* aj.).

Svou práci o Aristotelově politické teorii autor rozdělil do sedmi kapitol, jejichž pořadí v zásadě „odpovídá hlavnímu členění *Politiky*“ (s. 7). V 1. kapitole charakterizuje Aristotelovo pojetí politické vědy a její místo mezi ostatními vědami. Ukazuje její spjatost s Aristotelovými etickými názory a dokládá, že jejím hlavním cílem je dobro člověka. Následující kapitola podává všestranný rozbor Aristotelových názorů o řecké *polis*. Nejprve v ní autor vysvětluje pojem *koinónia*, který označuje různé společenské skupiny, z nichž nejvýznamnější je *polis*; dále se důkladně věnuje Aristotelovým argumentům o přirozenosti *polis*, spjatým s jeho teleologickým myšlením, probírá otázky významu *polis* pro rozvoj lidského života, ukazuje, z kterých částí se skládá, a stručně připomíná, jaké v ní mohou být druhy vlády. V 3. kapitole se R. G. Mulgan obrací k základní jednotce lidského společenství, domácnosti. Ukazuje vztahy, které v ní vládnu (vztah pána domu k manželce, dětem a otrokům). Kriticky posuzuje zejména Aristotelovo zdůvodňování přirozenosti otroctví. Zkoumá rovněž Aristotelovy úvahy o úloze majetku a bohatství v životě jednotlivce i společnosti. 4. kapitola nejprve čtenáře seznamuje s obecným vymezením občanství a politického zřízení; následuje Aristotelova klasifikace politických zřízení a charakteristika jednotlivých



typů. 5. kapitola nastiňuje Aristotelovy úvahy o optimálním politickém zřízení, obsažené v VII. a VIII. knize *Politiky*, 6. kapitola se obrací k Aristotelovu hodnocení reálných politických zřízení, k posouzení jejich kladů i záporů. Konečně v závěrečné kapitole autor shrnuje Aristotelovy úvahy o příčinách změn politických zřízení a o vnitřních konfliktech v *poleis*; probírá též jeho doporučení, jak těmto krizovým situacím zabránit.

Mulganova analýza Aristotelovy politické teorie je jako úvod do dané problematiky přínosná v mnohém ohledu. Předně čtenáři umožňuje získat ucelený přehled o základních tématech, jimž se Aristotelés věnoval na různých místech svého díla a někdy v souvislosti s jinými otázkami. Přehlednosti díla napomáhá jasné členění výkladu: jeho jednotlivé části se zakládají na vysvětlení obsahu příslušných pojmů (jež by někde mohlo být výstižnější, např. *hybris* na s. 153nn.) a na vysvětlení jejich vzájemných souvztažností v celku Aristotelova politického myšlení. Autor se přitom neomezuje pouze na vlastní politickou teorii, nýbrž – kde je to třeba – probírá ji v širším kontextu Aristotelových úvah filozofických, etických či biologických. Tím však nekončí – ukazuje sepětí Aristotela jako politického myslitele s historickou realitou jeho doby i jeho místo v dějinách řeckého politického myšlení (zejména to, jak se vyrovnával s názory svého učitele Platóna) a pokračuje reflexí jeho názorů o lidské společnosti v novodobém politickém myšlení. Poukazuje přitom – ve vlastním textu či v poznámkách – na často odlišné interpretace moderních autorů. Přínos jeho práce nespočívá jen v tom, že uspořádal a popsal Aristotelovu politickou teorii, nýbrž také v tom, že kriticky poukázal na vnitřní rozpory a nedostatky v Aristotelových úvahách a jejich podmíněnost faktory, jež na ně měly vliv. Tím, že Aristotela vidí v širších souvislostech dalšího vývoje evropského politického myšlení, v mnohém zřetelně ukazuje, že jeho myšlení může být v řadě ohledů přínosné a podnětné i pro dnešní dobu, avšak na druhé straně na řadě příkladů ukazuje, že mezi naším a antickým světem zeje hluboká propast.

Kniha je pečlivě edičně připravena, do čtivého překladu se vloudilo několik drobných nedopatření a neobratností, např. správně mají být genitivu Lykofrona a Mida, místo „polis-živočich“ by bylo asi vhodnější použít spojení „polisní živočich“ apod. K snadné orientaci v textu slouží jmenný a věcný rejstřík. Zájemcům o důkladnější studium dané problematiky poslouží odkazy v poznámkovém aparátu i výběrová bibliografie, do níž byly v českém překladu doplněny tituly, které se objevily po vydání originálu v r. 1977.

Jan Souček

PAUL VEYNE, *Věřili Řekové svým mýtům?* Z franc. originálu *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* přeložili MILENA a JIŘÍ ŠUBRTOVI. Praha, Oikúmené 1999, 166 s.

Antická mytologie je nedílnou součástí naší vzdělanosti, což se při bližším přihlídnutí může jevit jako překvapivé v prostředí jednak křesťanském a jednak vědecky exaktním. Důvodem je patrně její neoddělitelnost od klasické vzdělanosti. Není divu, že povaha mýtu a forma jeho pravdivosti vzbudila řadu otázek. Jedním z modelů takového tázání je i problém vztahu samotných Řeků (a Římanů) k vlastní mytologii. Odpověď je obvykle redukována a deformovaná srovnáním s osvícenstvím a výsledným závěrem, byť různě modifikovaným, je představa, že řeckou kulturu máme dělit na období mytické a racionální nebo že v ní můžeme sledovat proces osvobození od mytologických, a tím i náboženských představ. Paul Veyne, profesor Collège de France, nahlíží ve své knize problém mnohem strukturovaněji. Jeho postoj vyrůstá z všestranné znalosti řecké a římské literatury, opírá svůj názor o antické historiky od Hérodota až po Tita Livia a Pausania, stejně jako o lyriky (především analyzuje dílo Pindarovo) a literaturu filozofickou, ve které nejvíce látky pro diskusi k tématu poskytuje pochopitelně Platón. Teoretickým předpokladem jeho hlediska je jednak znalost historiografie nejen antické, ale i středověké a moderní, a jednak, a to především, ztotožnění s nejnovější francouzskou a evropskou filozofií.

Autor se soustřeďuje na období plně konstituované řecké společnosti s jejími typickými atributy – *polis*, filozofie, historie –, zajímá jej sebenahlížení Řeků a jejich recepce mýtu v době, kdy vůči němu mohli postavit alternativu pohledu na skutečnost v podobě filozofie, alternativu pohledu na dějiny v podobě historiografie, alternativu pohledu na uspořádání společnosti v podobě ústavy. Nastoluje otázku, s jakým typem zainteresovanosti Řekové opakují, kultivují a obhajují mýtus, ačkoliv už ztratil svůj výlučný explikativní význam. Byl pro ně věrohodný, byl pro ně pravdivý? Ano, byl pro ně stejně pravdivý jako ostatní typy popisu, byl specifickou „modalitou víry“. Zde nám francouzský myslitel nabízí základní myšlenku svojí práce: Různé „modality víry“, které ve své podstatě znamenají odlišné „programy pravdivosti“, vedle sebe mohou (Veyne dovozuje, že musí) neproblematicky koexistovat a konstituovat jedinou kulturu či jedinou osobnost. Mýtu lze tedy naslouchat a věřit, aniž by do tohoto procesu zasahovala otázka po prostoru a čase jeho dějství. Pokud je vyprávěn, jeho imaginace ovládá mysl posluchače, trvá jakožto pravdivé, stejně jako paní Bovaryová nebo vědecká hypotéza. Pokud vyprávěn není, jeho platnost je mimo reflexi, není myšlen, tedy ani zpochybňován vnější kritikou z pozice cizího diskursu. Jeho pravdivost není zpředměňována. Nebyla položena otázka, zda je mýtus pravdivý, vyskytla se však jiná, jakým způsobem je v něm pravda přítomna. Varianty odpovědí ústí do dvou základních interpretací: historikové (toto paušální označení je zcela namístě, neboť se v různých obměnách týká všech starově-

kých dějepisců) chápali mýtus jako nejstarší dějiny, zatemněné nánosem nepřesností, filozofové (především stoikové a novoplatonici) jej vnímali jako alegorické vyjádření filozofických pravd. Mýty však byly akceptovány i z jiných, mocenských důvodů, byly argumentační bází pro politické spory v obcích i mezi obcemi. Koexistence těchto hledisek je zvláště zřetelná v Pausaniově *Cestě po Řecku*, která se patrně stala inspiračním zdrojem autorových úvah. Setkávat se zde s bezprostředním vyprávěním mytologie, tedy s neproblematickou recepcí daného, stejně jako s kritickým rozbohem historika.

Profesor Veyne nezůstává u hodnocení mýtu v antice. Jeho závěry jsou mnohem obecnější. Fakt, kterého jsme si povšimli na starověké látce, že člověk žije odkázán na odlišné modalitě víry, se dá zobecnit. I současný člověk věří v Boha, teorii relativity, předmětné danosti atd. Každá z těchto oblastí implikuje specifický program pravdivosti, jehož kritéria nejsou ani zobecnitelná ani vzájemně převoditelná. Ale vedle těch, které považujeme za pravdivé, existuje řada programů, které za pravdivé považovány byly, a jistě řada takových dosud nevěděných nebo nevěrohodných věcí zaujme pozici pravdy, zatímco to, co je v současnosti nepopíratelné, budoucnost zpochybní. A je to právě mýtus, kdysi oblast naprosté důvěry, který tak samozřejmě nepovažujeme za adekvátní popis světa a dějin. Jistě, jedná se o různé programy pravdy, ale tuto pravdu již nelze chápat jako něco, čím k nám naléhavě promlouvá skutečnost, jako něco objektivního, proto raději mluvíme o „programech imaginace“, o jednotlivých programech imaginace, z nichž žádný nemá nárok na nadřazenost či kritičnost vůči jinému. Odtud pak Veyne buduje koncepci dějin, zbařenou „veškerého antropomorfismu“, tedy veškeré teleologie, ideologie i kauzality. Historie je sledem imaginativních projektů, z nichž každý bude vystřídán. Takové závěry jsou jistě pochopitelné pro toho, kdo se ztotožnil s myšlením postmoderní filozofie, pro ostatní mohou být šokující.

Martin Navrátil

### **Bibliotheca Antiqua Christiana – Křesťanská antická bibliotéka:**

Ediční rad *Fontes*, zv. 1: *Dokumenty prvních dvou ekumenických snemov*. Preložil, úvody a vysvetlivky spracoval M. GAJDOŠ. Vydala Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave v Náboženskom vydavateľstve Petra v Prešove 1999, 48 s. Ediční rad *Patrimonium*, zv. 1: *Sv. BAZIL VELKÝ, Povzbudenie mladým. Listy I (r. 357-374)*. Preložil a vysvetlivky spracoval D. ŠKOVIERA. Úvodnú štúdiu napísal C. ŠESTÁK SJ. Vydala Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave v Náboženskom vydavateľstve Petra v Prešove 1999, 300 s.

Nově založený ediční projekt *Bibliotheca Antiqua Christiana* (= BACH) si klade za cíl seznámit slovenskou veřejnost s hlavními díly antických křesťanských spisovatelů spolu s rozhodnutími pozdně antických církevních sněmů, tj. s prvořadými prameny dokumentárního charakteru, vypovídajícími o postavení křesťanů a církve a jejich problémech na sklonku starověku. Je zřejmé, že jde o náročné dílo nejen z hlediska věcného a překladatelského, ale i technicky vydavatelského. Do zorného pole zájmu jeho iniciátorů se dostávají stěžejní práce řeckých i latinských církevních otců a dalších významných křesťanských autorů, zvláště apologetů, i raná křesťanská hymnologická tvorba. Takto široce pojatý záměr je hodný obdivu tím více, že v slovenském – stejně jako v českém – prostředí nemá možnost navázat na odpovídající předchozí iniciativu. Překlady ze starokřesťanské literatury se na Slovensku i v Čechách objevovaly po druhé světové válce jen výjimečně a v omezeném nákladu, takže i ty, které se podařilo vydat, zůstávaly před širší veřejností téměř utajeny a byly jí těžko dostupné.

Iniciátoři BACH měli při výběru prvních svazků své edice šťastnou ruku. Rozhodnutí nikajského a konstantinopolského sněmu (325 a 381 po Kr.) představují soubor závažných církevních dokumentů, profilujících postavení církve v pozdně antickém světě, zejména v otázce vyznání víry a vztahu církve k Arieiově herezi. Stejně tak výbor z listů Basilia Velkého (329/30-379) otevírá již svou první částí jedinečný pohled do života křesťanských obcí a jejich představitelů ve východní části římské říše ve druhé polovině 4. stol. po Kr. Z textu dopisů vytuší i dnešní čtenář bez obtíží duševní mohutnost tohoto kappadockého otce, který si byl vědom, že budoucnost církve tkví v jednotě, budované na základech položených nikajským sněmem.

Ve světle své korespondence se Basilius jeví jako přesvědčený moralista, vyhraněný zastánce asketického způsobu života, velký teologický myslitel i schopný organizátor církevního života a plamenný obhájce nikajského vyznání proti ariánství i jiným herezím. Jeho početné dopisy mu umožňovaly živý kontakt s řadou významných i méně známých současníků a přinášejí četné důkazy, že ve své hodnosti biskupa v kappadocké Caesareji (od r. 370) Basilius patřil k předním církevním hodnostářům, že však současně prožíval i běžné problémy současného života a reagoval na jeho negativní stránky.

Z osobních Basiliovyh rysů vystupuje do popředí jeho mimořádná erudice, zahrnující stejnou měrou křesťanskou teologii i tradiční pohanskou vzdělanost. Právě ve vztahu k ní projevil Basilius svou skutečnou duševní velikost, když ve svém traktátu *Pros tús neús* doporučuje křesťanské mládeži studovat vybrané, myšlenkově a zvláště morálně vyspělé výtvoře řecké literatury. Je třeba ocenit, že v předkládaném svazku BACH je tento Basiliovy výtvoř citlivě předřazen před vlastní výbor z listů s patrným záměrem zdůraznit kladný a tvůrčí přístup Basilia k antickému literárnímu odkazu.

Překlad je veden snahou o filologickou a věcnou přesnost, ale i o celkovou srozumitelnost a čtivost. D. Škovierovi se podařilo vyhovět všem těmto

požadavkům a podat své přetlumočení řeckého textu vybroušenou slovenštinou.

Kvalitu publikace zvyšujú doprovodné materiály (podrobná bibliografie děl Basilia Velkého, zahrnující i spisy, u nichž je Basiliovo autorství sporné, a podvrhy, jmenný a věcný rejstřík a přehledná administrativní mapa Malé Asie ve 4. stol. po Kr.). Ediční poznámka seznamuje čtenáře – kromě obvyklých údajů technického rázu – i s pohnutou minulostí překladu. Ten začal vznikat už v r. 1977 z iniciativy slovenských řeholnic řádu sv. Basilia Velkého, které byly v té době shromážděny v komunitě ve Svitavách na Moravě jako pracovnice tamního ústavu sociální péče. Překlad byl dokončen počátkem osmdesátých let, avšak vyjít mohl pouze v malém počtu samizdatovou formou.

Dostává-li se první část slovenského překladu Basilioových listů ve vkusné tištěné podobě konečně do rukou širšího čtenářského okruhu, jde jednak o výraz úcty k dílu významného, u nás zatím bohužel jen málo známého kappadockého církevního otce, jednak o vítaný příslib dalších úspěšných svazků BACH.

Jan Burian

**Jiří NOVOTNÝ, *Basil Veliký a jeho doba*; BASIL VELIKÝ: *Moralia*. Velehrad, Refugium 1999, 179 s.**

Z hlediska patristických študií bol rok 1999 u nás rokom naozaj úrodným. Platí to dokonca aj o Slovensku, kde odštartovala prekladová edícia Bibliotheca Antiqua Christiana orientovaná na spisbu Otcov cirkvi; jej prvý zväzok priniesol prvú časť korešpondencie sv. Bazila Velkého (roky 357-374) a v istom zmysle programový spis o štúdiu pohanskej spisby. Pravda, v Čechách a na Morave možno v súvislosti s knihou J. Novotného hovoriť o istej kontinuite. Nadväzuje sa tu totiž sčasti na sériu Patristických čítaniek z 80.-90. rokov, ktoré vydávala Česká katolícka charita, ale najmä priamo na preklady sv. Atanáza Alexandrijského (*Život sv. Antonína Poustevníka*, 1996) a sv. Cyrila Jeruzalemského (*Mystagógické katechese*, 1997) z dielne vydavateľstva Refugium, ktoré sídli vo Velehrade, no tesne spolupracuje s agilným Centrom Aletti v Ríme, pričom duchovný profil rímskeho Centra Aletti za mnohé vďačí tomu, že tu trávi svoje otium moravský rodák Tomáš Špidlík SJ, jedinečný znalec spirituality kresťanského Východu. Že postava Basilea/Bazila z Kappadóckej Cézarey (330?-379) je práve v tomto smere jednou z kľúčových, nemožno spochybniť, treba však podčiarknuť, že je užitočné poznať Bazila ako osobnosť i jeho dielo takisto pre bližšie poznanie obdobia, ktoré patrí medzi osobitne pozoruhodné v dejinách antického sveta, jeho kultúry a vzdelanosti. Preto sa uvedený titul núka do pozornosti aj tým, ktorí sa bádateľsky alebo z vlastného záujmu dotýkajú či priamo venujú antike a problematike jej recepcie.

Predmetná kniha sa skladá z dvoch častí – monografickej a prekladovej. Po krátkom, výstižnom úvode o podstatných črtách Bazilovej osobnosti monografická časť v desiatich kapitolách jednak predstavuje historický rámec, jednak rozoberá mnohoraké konkrétne Bazilove aktivity. Pohľady na širší historický kontext sa však prelínajú aj so špecifikami jednotlivých etáp svätcovho života; tak možno charakterizovať odseky venované vzniku a rozvoju starovekého mníšstva (s. 36-40 a 44-49), medailón Eustazia zo Sebaste (s. 40-44) či exkurz o christianizácii Arménska (s. 96-98). Biografické správy o Bazilovi čerpal autor jednak zo súvekých rečí a spisov mladšieho brata Gregora z Nyssu a blízkeho priateľa Gregora z Nazianzu, ale hlavne z jeho vlastnej korešpondencie. Autor odkazuje zhruba na 170 listov, čo znamená, že skutočne podrobne využil Bazilovo epištolárne korpus, ktoré zahŕňa 366 listov (z toho 325 pravých). Usiluje sa zdokumentovať celú šírku Bazilovej činnosti v cirkvi (liturgia, vierouka, právo, organizácia), ale aj jeho sociálnu a politickú angažovanosť, ktorú reprezentujú chýrne predmestské *ptochotrofia* v „Basiliade“ a početné intervencie u štátnych úradníkov. Menej sa venuje hodnoteniu jeho literárnej pozostalosti; osobitnú kapitolu vyhradil iba asketickým pravidlám (s. 55-67), kontextovo pripomína spis *O Duchu Svätom* (s. 92n.), *Poučenie mladým, ako čítať spisy pohanov* (s. 25n.) a vyzdvihuje význam listov (s. 74n. a 130). Je pochopiteľné, že ako teológ sa sústreďuje takmer výlučne na obsahovú či ideovú stránku týchto diel, nie formálnu. Hlbšie nerozoberá ani niektoré hypotézy, napr. stretnutia s Efrémom Sýrskym a Hieronymom (s. 83). Druhá časť knihy (s. 134-169) obsahuje preklad *Moralii* čiže 80 pravidiel kresťanskej askézy opretých o biblické texty, na ktoré sa odkazuje štandardným spôsobom.

Treba konštatovať, že Bazilov portrét z pera Jiřího Novotného SJ je po vecnej stránke solídne podložený. Vôbec neruší, že to nie je nadhľad nezúčastneného neutrála, ale skôr vhlád obdivovateľa. Autor vie svoj postoj preniesť aj na čitateľa, keďže knihu napísal sviežim, miestami až populárnym štýlom a nechal bokom minuciózne analýzy, dostupné iba vyloženým špecialistom na dogmatiku; oceníme to napr. v kapitole o arianizme, kde sa bez určitých jemných dištinkcií (*homousios*, *homoiousios* ap.) nedá zaobísť. Súčasny živý jazyk je takisto cnosťou prekladu *Moralii*.

Autor vychádza čitateľovi v ústrety dvoma registrami: *Chronologie Basilova života* (s. 170-171) sa začína Origenom a obsahuje dáta nielen o Bazilovi, ale i o iných relevantných osobnostiach, končiac Iľovským gréckokatolíckym metropolitom Šeptyckým, moderným reformátorom baziliánskeho mníšskeho rádu. *Menný Rejstřík* (s. 173-177) obsahuje osoby, nie lokality. Správne v ňom však nefiguruje meno Vicarius (por. s. 85), lebo ide zjavne o označenie funkcionára diecézy. Určite by osožil vecný register. Pomohol by prekenuť limity dominantnej chronologickej osnovy diela, ktoré sa prejavujú napr. v tom, že popri rozsiahlej kapitole *Basil arcibiskupem* (s. 76-100) nachádzame podobne rozsiahlu kapitolu vlastne o tom istom období života pod nadpisom *Basilova činnosť* (s. 108-130).

V knihe nájdeme aj zopár nedopatrení. Predovšetkým chýba údaj o prameni prvotextu *Moralii*. Kapitola *Církev ve čtvrtém století* (s. 14-17) v skutočnosti informuje o III. storočí. Dátum smrti Eusebia zo Samosaty nie je rok 341, ale približne 380 (s. 75). Medzi korektúrne errata patrí meno provincie Helmpont miesto Helenopontus (s. 124), metatéza grafém *i/y* v mene *Bithynie* či *collectaneus* (s. 53) bez gemináty. Trocha zaráža označenie mníchov striedavo bdejúcich *akemidi* (s. 49), správnejšie *akimiti*. Problematický je systém prepisu mien, napr. *Chrysaphius*, ale *Nicefor*, *Acacius*, ale *Glykerius*, *Philokalia*, *Theophil*, ale *Teofan* či *Teodosios*. Dvojice *ptochotrofia* i *ptochotrophia*, *samosatský* i *samosatenský* nesú zrejme – podobne ako forma mien – pečať zdrojov, ktoré autor vo svojej práci použil. Tie sa premietli aj v označení funkcie správcu provincie ako guvernéra či gubernátora (s. 83, 85), čo je vzhľadom na úzus klasických filológov a historikov staroveku u nás neštandardné. Etymológie slov *cela* a *askeze* (s. 48) vyznievajú dost konfúzne; prvé má jasne latinské, druhé klasické grécke východisko.

Celkove vysoko pozitívny dojem z knihy Jiřího Novotného možno zhrnúť do želania – iste neskromného –, aby sme aj o ďalších osobnostiach antického kresťanstva mohli čítať analogické a rovnako fundované práce.

Daniël Škoviera

**Sv. AUGUSTÍN, Vyznania.** Preložil Ján Kováč, úvod napísal Július Pašteka. Bratislava, Lúč 1997, 453 s.

Nejosobnejší a nepochybné najpůsobivejší literárny dielo Aurelia Augustina je ve svetovom mēritku predmetom trvalého prekladateľského i badateľského zájmu. V češtině vyšel tento spis v preklade M. Levého r. 1926 a v upraveném vydání po dlouhé době r. 1990 a 1999. I ve slovenštině se *Vyznání* dočkala zásluhou J. Kováče několika vydání: první vyšlo r. 1941, třetí r. 1948 a poslední, čtvrté, se značným odstupem r. 1997.

Ján Kováč se osvědčil jako znalec Augustinovy latiny i podávaného výkladu a svého dobrovolného, ale i namáhavého úkolu se zhostil tak, že si poslední citované vydání jeho překladu vyžádalo jen minimum formálních zásahů či oprav. Ve srovnání s předchozími vydáními došlo k závažnější změně pouze v tom, že jsou biblické citáty ve 4. vydání uváděny důsledně podle slovenského překladu *Sväté písmo Starého i Nového zákona*, Řím 1995. Překlad se vyznačuje hlubokým porozuměním pro nelíčený patos originálu i smyslem pro jeho vyjádření kultivovanou a současně i přirozenou slovenštinou. Vzpomeňme, že slovenská verze Augustinových *Vyznání* je věnována památce předčasně zesnulého slovenského vlasteneckého kněze a básníka Pala Ušáka-Olivy (1914-1941).

Zvláštní pozornost si zaslouží předmluva, kterou pro 4. vydání překladu napsal J. Pašteka (*Niekoľko pohľadov na sv. Augustína*, s. 7-23; v předchozích vydáních úvodní partii zpracoval známý slovenský církevní historik

J. Špirko). J. Pašteka se soustředil v první řadě na osvětlení Augustinovy konverze z hlediska osobních i širších dobových faktorů, které na Augustina působily. V této souvislosti se J. Pašteka opírá zejména o dílo G. Papiniho (1881-1956), který – sám konvertita – našel k Augustinovi hluboký niterný vztah, a mohl se tudíž stát spolehlivým průvodcem „*krajem Augustinova života i tvorby*“ (s. 10). Kováčův překlad Augustinových *Vyznání* spolu s Paštekovou předmluvou nabízí spolehlivý základ k poznání složité osobnosti Aurelia Augustina a může být i náležitým podnětem k dalšímu poznávání jeho díla.

Jan Burian

***Itinerarium Egeriae.*** Překlad a komentář MARCELA HEJTMANOVÁ. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 1999, 243 s.

Českému čtenáři a zejména studentům se konečně dostává do rukou komentované vydání a český překlad pozdně latinského textu, jenž patří z jazykového hlediska k nejzajímavějším, neboť dokládá tzv. „vulgární“ latinu. Podotkněme, že do jazyků, jako je němčina či angličtina, byl tento text přeložen spolu s komentářem zpravidla již několikrát; pokud jde o románské jazyky, které mají o tento text obzvláštní zájem, existují nejen překlady do francouzštiny či italštiny, nýbrž třeba i do katalánštiny (1986) či galicijštiny (1991). Z jazyků slovanských vychází český překlad až dlouho po polském (1970), ruský byl publikován již roku 1889.<sup>1</sup> Dříve, než se zamyslíme nad významem tohoto díla, přibližme nejprve obsah a koncepci jeho české podoby.

Svazek obsahuje stručný úvod (s. 5-32), text s kritickým aparátem a zrcadlovým překladem (s. 33-163), všestranný komentář (s. 164-217), latinsko-český slovníček méně běžných výrazů (s. 218-225), index (s. 226-238) a přílohu čítající pět map. Je určen pro posluchače vysokých škol jako studijní příručka.

Úvod přibližuje okolnosti vzniku tohoto díla, jakož i hypotézy s nimi spojené, týkající se totožnosti autorky, jejího původu, datování cesty. Tyto věcné souvislosti jsou čerpány z úvodu Pierra Maravala (viz níže). Následuje stručná charakteristika *Itineraria* po jazykové stránce (*Egeriin jazyk*, s. 21-27), zachycující některé fonetické a syntaktické zvláštnosti, zpracované po-

<sup>1</sup> Podrobnou bibliografii překladů a komentářů uvádí S. JANERAS, in: *Atti del Convegno internazionale sulla «Peregrinatio Egeriae»*, Arezzo, Accademia Petrarca di lettere, arti e scienze 1990, s. 355-366.

dle lingvistické monografie Veiko Väänäna (*Le Journal-Epître d'Egerie: Itinerarium Egeriae*, Helsinki 1987).

Latinský text a kritický aparát se opírají o francouzské vydání Pierra Maravala (*Egerie: Journal de Voyage*, Sources chrétiennes, Paris 1982).<sup>2</sup> K textu jsou doplněna podle ekumenického překladu Bible doslovná znění *testimoniū*, která umožňují lepší orientaci v biblických souvislostech. Všestranný komentář, zařazený za textem, obsahuje na 400 bodů týkajících se zejména faktografie čerpané z P. Maravala (který má mimochodem jazykových poznámek poskrovnou), ale M. Hejtmanová neopomíjí alespoň stručně upozornit na podstatné gramatické a lexikální jevy, které se v *Itinerariu* vyskytují, opírajíc se o zmíněnou Väänänenovu monografii. Český překlad vesměs odpovídá latinskému originálu.

V souvislosti s latinským textem bychom se rádi pozastavili nad jedním problémem, jímž je interpunkce. V poslední době je tato otázka aktuální vzhledem k množícimu se vydávání latinsko-českých bilingv, které se často zakládají na nějakém cizím vydání. Je běžné, že se editor v interpunkci řídí zvyklostmi zavedenými v jeho mateřštině. A jak známo, interpunkce francouzská, anglická atd. je odlišná od české (máme zde na mysli interpunkci týkající se souvětí, nikoli větněčlenskou, která může být rozhodující pro výklad textu).<sup>3</sup> Domníváme se, že v převzaté edici určené českému čtenáři – a tím spíše studentovi – není nutno přísně dodržovat dejme tomu francouzskou interpunkci, nýbrž upravit ji tak, aby nebyla v rozporu s pravidly v češtině běžně užívanými. To je případ zvláště důsledného oddělování vedlejších vět čárkami a nepsaní čárek před spojkou *et* v ryze koordinační platnosti.

Dílko zvané *Itinerarium Egeriae*, které je nyní zprostředkováno českému studentovi, je vskutku významné. Od roku 1884, kdy byl objeven rukopis, nepřestalo přitahovat pozornost badatelů, o čemž svědčí množství vydání – v poslední době komentovaných – a studií, ať knižních, nebo časopiseckých. Odkud však pramení takový zájem o *Itinerarium*? V prvé řadě je přímým svědectvím o putování zbožné křesťanky do Svaté země koncem 4. století (dle Devosova datování) a přináší podnětné informace o liturgii v Jeruzalémě; tento aspekt je důležitý především pro teologii. Filolog však ocení *Itinerarium* neméně: klasický filolog pozoruje množství odchylek (fonetických, lexikálních i syntaktických) od klasické normy a vyvozuje, jaké vývojové změny nacházíme v pozdním období latiny. Mnoho poznatků ale *Itinerarium* přinese i filologu-romanistovi: je totiž psáno spontánním jazy-

<sup>2</sup> Tato práce byla znovu vydána roku 1997. Novějším příspěvkem je vydání italské autorky N. NATALUCCI (*Egeria, Pellegrinaggio in Terra Santa*, Firenze 1991).

<sup>3</sup> Srv. v této souvislosti místo v *Itin.* I, 1: *uallē infinitam, ingens, planissima et ualde pulchram*, jež E. LÖFSTEDT, *Phil. Komment.*, 1911: 35, navrhuje číst jako *ingens planissima*, jelikož tak vzniká triáda přívlasků, v *Itinerariu* běžná.

kem bez větších literárních nároků s prvky tzv. „vulgární“, hovorové latiny, které se v psaném textu, jenž přirozeně nemůže zachytit mluvený jazyk (nejedná-li se o přímé transkripce), projevují jako stylistické varianty. *Itinerarium* není jediným textem obsahujícím množství těchto jevů; je však bezesporu pro charakter vyprávění textem nejdostupnějším. Kromě několika dalších křesťanských památek (Lucifer, Pseudo-Cyprianus) se do této skupiny řadí odborná pojednání (např. *Appendix Probi*, soupis gramaticky nesprávných tvarů a jejich opravy či *Mulomedicina Chironis* s náročnější veterinární terminologií) a pompejské nápisy. Doklady prvků hovorové latiny jsou významné proto, že mají přímé pokračování v románských jazycích.

Tento „romanistický“ aspekt *Itineraria* je třeba zdůraznit a vřele doporučit toto dílo jako příručku nejen posluchačům klasické filologie pro poznání pozdního období vývoje latiny, nýbrž i studentům romanistiky, kteří absolvovali kurs latiny. Z tohoto důvodu by bylo vhodné explicitně uvádět paralely v románských jazycích, např. pro výraz *sera* („večer“) máme ve fr. *soir*, pro *pullus* („kohout“) ve šp. a it. *pollo*; *plicare* a *plecare* („přijít“) se objevují ve šp. *llegar* a port. *chegar*, avšak v rum. v opačném významu. Bez komentáře rozhodně nelze ponechat výrazně vyšší výskyt adjektiva *grandis* („velký“, fr. *grand*) oproti klasickému *magnus*, natož důležité syntaktické konstrukce *fui ad ecclesiam* (20, 2) a *fui ad episcopum* (23, 1), které dokládají smíšení představy stavu (*esse*) a pohybu (akuzativ), umožněné setřením rozdílu mezi oběma (srv. šp. *fui a la iglesia*; fr. *j'ai été à l'église*) atd.

V podobně koncipované příručce bychom však – podle našeho názoru – neměli postrádat zejména tu složku bibliografie, která by usnadnila orientaci zájemců o problematiku týkající se specifík hovorové latiny. Z mnoha zmiňme alespoň stručnou, ale velice instruktivní publikaci Josefa Hermana, *Le latin vulgaire* (Paříž 1967, několik vydání; nově rozšířeno a přeloženo do šp. 1997 a do angl. 1998), která podává nejzákladnější informace, nebo C. H. Grandgent, *An Introduction to Vulgar Latin* (Boston 1907, rovněž několik vydání, přeloženo do šp. 1928 atd.). Je třeba zdůraznit, že *Introduction au latin vulgaire* od Veiko Väänänen<sup>4</sup> je stěžejním dílem. Doporučujeme jeho třetí vydání (Paříž 1981), které obsahuje antologii „vulgárně“ latinských textů s komentáři.

Zájemce o hlubší studium je třeba odkázat na podrobnou bibliografii, sahající do roku 1987, již zpracoval S. Janeras (viz pozn. 1). Z novější specializované literatury je možno uvést několik článků Paula Devose v *Analecta Bollandiana*, nazvané *Egeriana*, v nichž se kriticky vyslovuje o aktuálních příspěvcích k otázce *Itineraria*.<sup>5</sup> Čtenáři by mohlo zajímat zvláště to, že je v současné době přijímána nová teorie o struktuře tohoto díla, již navrhl Pas-

<sup>4</sup> Toto dílo figuruje v bibliografii M. Hejtmanové.

<sup>5</sup> PAUL DEVOS, *Egeriana*, in: *Analecta Bollandiana* 105, 1987, s. 159-166 a 415-424; 109, 1991, 363-381.

quale Smiraglia:<sup>6</sup> „druhý“ díl *Itineraria*, popisující liturgii v Jeruzalémě, totiž časově předcházela cesty popisované v „prvé“ části. Závěrem dodejme, že problematika lidové a pozdní latiny každé tři roky zaznívá na mezinárodním kolokviu *Le latin vulgaire, le latin tardif*.<sup>7</sup>

Olga Spěváková

**ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologie, I-III*. Překlad a poznámky DANIEL KORTE. Úvodní studie JAN KALIVODA. Praha, Oikúmené 2000, 383 s.**

Isidorovy *Etymologie*, kn. I-III, vycházejí v češtině poprvé.<sup>1</sup> V zrcadlovém latinsko-českém vydání se zájemcům dostává do rukou poslední dílo učeného a sečtělého biskupa z Hispaly (mezi 560-570 až 636), jež je vzhledem k roli, kterou sehrálo ve středověku, důležité pro poznání základů naší vzdělanosti. Při jeho četbě si znovu ověřujeme, že definice některých pojmů, s nimiž pracujeme, mají své starověké základy, ba přistihujeme se při tom, že se často chceme – podobně jako Isidor – zmocnit reality prostřednictvím výkladu slov, který teprve následně korigujeme znalostmi o jejich podstatě.

Kniha začíná úvodem Jana Kalivody, který můžeme označit jako vskutku zasvěcený. Autor předmluvy představuje Isidorovu osobnost a dílo v historických a kulturněhistorických souvislostech způsobem věcným a důkladně poučeným (s. 11-32). Ve spojitosti s obsahem prvních tří Isidorových knih se také blíže zabývá pojetím svobodných umění počínaje od Platóna až do středověku (s. 32-44). Obě části předmluvy mají svůj význam a zejména druhá má svébytnou hodnotu. V první části zaujme Kalivodova myšlenka týkající se vysvětlení jednoty Isidorových *Etymologií*. Ke *communis opinio*, že je tato jednota dána Isidorovým přesvědčením o gnoseologické funkci jazyka, připojuje J. Kalivoda ještě své pozorování, že za jednotící princip tohoto díla je možno pokládat „etymologické úvahy a spekulace (nehledě na

<sup>6</sup> *Il testo di Egeria: Problemi di struttura*, in: *Atti del Convegno internazionale sulla «Peregrinatio Egeriae»*, Arezzo, 1990, s. 93-108. Tuto teorii schvaluje i P. Devos, autor proslulé hypotézy o datování *Itineraria*.

<sup>7</sup> Viz sborník *Actes du V<sup>e</sup> Colloque International sur le latin vulgaire et le latin tardif*, Heidelberg, 1999; šesté kolokvium se konalo r. 2000 v Helsinkách.

<sup>1</sup> Z Isidorových *Etymologií* již vyšel překlad IX. kn. od IRENY ZACHOVÉ s poznámkami překladatelky a dále HANY ŠEDINOVÉ (Praha, Oikúmené 1998) a také XVI. kn. v překladu H. ŠEDINOVÉ (Praha, Oikúmené 2000).

jejich nepochybný pedagogický účel)“ již samy o sobě a považovat je po způsobu jednotícího prvku proměny Ovidiových *Metamorfóz* za „nit vedoucí (čtenáře, pozn. rec.) ve chvílích, kdy ztrácí důvěru ve vlastní síly a v možnost dospět ke konci látky“ (s. 30).

Překladatel prvních tří knih Isidorových *Etymologií* Daniel Korte nestál před snadným úkolem, protože tyto knihy představují souhrnný výklad svobodných umění. Všem těmto disciplinám by tvůrce překladu měl dokonale rozumět a navíc ještě v pojetí pěstovaném na konci antiky a počátku středověku. Kromě toho Isidorova snaha podat vše podstatné o těchto disciplinách v hutné podobě znamená, že jeho výklady nejsou velmi často snadno pochopitelné.

Překladatel se nejprve musel rozhodnout, do jaké míry bude trvat na Isidorově sevřenosti. D. Korte se rozhodl být přísný jako Isidor. Tímto přístupem sice jeho postup věrně napodobil, ale čtenáři situaci často neusnadnil. Překlad je pořízen, jak se dočteme v ediční poznámce (s. 375), podle edice *ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI Etymologiarum sive originum libri XX*, ed. W. M. Lindsay, Oxford 1911, s přihlédnutím ke staršímu vydání F. Arevala z r. 1878. Pro čtenáře by bylo také zajímavé dozvědět se, zda existují nové překlady Isidorových *Etymologií*,<sup>2</sup> případně i bližší informace o nich. Ukázalo by se totiž, že jejich mizivé množství svědčí o faktu, že toto dílo překladatele neláká zejména proto, že k němu chybí komentáře. Přitom při četbě originálu i překladu zjistíme, že překlad přímo vybízí k tomu, aby vznikala komentovaná vydání alespoň některých knih – a právě tyto tři první mezi ně patří. K II. kn. Isidorových *Etymologií* sice komentář (viz pozn. 2) existuje, obsahuje odkazy na prameny Isidorových informací a některé další potřebné údaje, ale vcelku jde o komentář, který k porozumění Isidorova textu nepomáhá.

Při překladu vsadil D. Korte v první řadě na Isidorovu věcnost a zdánlivou jednoduchost, ale zároveň nezapomněl respektovat třetí komponent Isidorovy tvorby, jímž je autoritativní vážnost. Zdá se však, že ji někdy zaměnil za archaičnost a expresivnost tam, kde tomu tak u Isidora není.

Že jde o postup překladateli blízký, lze pozorovat na stylu jeho vlastních poznámek k překladu (např. s. 219, pozn. 61: *pokořitel Kartága*; s. 192, pozn. 5: *náhradou za řečnění veřejné*; s. 61, pozn. 20: *znělá hrdelnice*).

V překladu samotném se tato tendence projevuje v užívání relativního zájmena *jenž* vedle zájmena  *který*  tam, kde D. Korte dává přednost variaci, třebaže v latinském textu se relativum bez obměny opakuje; na druhé straně překladateli právem nevdává opakování slovesa *říkat*, jako to činí Isidor se slovesem *dicere*. Mezi substantivy bychom asi dali přednost výrazům ne-

<sup>2</sup> Nenalezla jsem odkaz na knihu ISIDORE OF SEVILLE, *Etymologies, Book II, Rhetoric*. Text edited and translated with annotations by PETER K. MARSHALL, Paris, Les Belles Lettres 1983.

utrálnějším alespoň v těchto případech: *blahovůle* – *benevolentia* (199), *mrzkost* – *turpitudō* (201), *srdnatost* – *audacia* (s. 211), *liknavost* – *ignavia* (s. 221), *chlubivá výmluvnost* – *iactatio eloquentiae* (s. 217). Pobuřující je překlad *Mravopis* – *De ethopoeia* (s. 211). Mezi adjektivy stojí za úvahu, zda je dobrou volbou např. *stejnotvárná řeč* – *perpetua oratio* (s. 218), *trojtvárný* – *triformis* (zde je spíše na místě význam *trojtělý*, popř. *trojtvářý*, s. 181), mezi slovesy *vyzpěvovat* – *decantare* (s. 177) aj.

Pokud se týká překladu, lze na okraj podat pouze některé jiné návrhy, než čteme u Korte. Tyto návrhy chtějí naznačit, že by dané místo mohlo být přeloženo vhodněji. Sám návrh však jistě není lepší, protože ten lze podat jen v kontextu celého překladu, např.:

1, 8, 2: *Infinita dicuntur, quia non sunt certae personae*. Neurčitá se jim říká proto, že k žádné osobě nepatří. Návrh: Neurčitá se jim říká proto, že nepatří k určité osobě.

1, 16, 2: *Syllabae autem aut breves sunt, aut longae, aut communes*. Slabiky jsou buď krátké, dlouhé, anebo společné; návrh: obojetné.

1, 20, 1: *Positura est figura ad distinguendos sensus per cola et commata et periodos*. Interpunkční znaménko je značka určená k rozlišování smyslu po členech, úsecích a souvětích. Návrh: ... značka signalizující členění myšlenkového obsahu do kól, úseků a period.

1, 30, 32: *dum Latinae orationis integritatem nescirent* – které neumějí mluvit latinsky čistě; návrh: správně latinsky.

1, 36, 8: *Anaphora est repetitio eiusdem verbi per principia versuum plurimorum*... Anaphora je opakování téhož slova na počátku různých veršů; návrh: několika veršů.

1, 36, 9: *Epanaphora est in uno versu per principia sensuum eiusdem verbi repetitio* – E. je opakování téhož slova na počátcích vět v jednom verši; návrh: opakování téhož slova v jednom verši na počátku významových/myšlenkových celků.

1, 38, 2: *Iam exhinc et ceteri prosae eloquentia contenderunt* – Po nich se už snažili vyniknout v prozaické výmluvnosti i ostatní; návrh: Po nich se snažili psát dobrá prozaická díla i další autoři.

2, 1, 2: *Coniuncta est autem grammaticae arti rhetorica. In grammatica enim scientiam recte loquendi discimus*; – Rétorika souvisí s uměním gramatiky: v gramatice se totiž učíme vědění o tom, jak správně mluvit...; návrh: Rétorika souvisí s gramatikou: gramatika je totiž nauka (věda) o tom, jak správně mluvit...

2, 4, 1: *De tribus generibus causarum* – Tři druhy projednávaných otázek; nejde o projednávané otázky, ale o tři typy projevů, tři druhy řečí.

2, 15, 17: *Dicenda sunt quoque summissa leniter; incitata*... – Přitlumené části řeči je třeba pronášet zvolna; vzrušené... návrh: Klidné části řeči...

3, 31, 1: *vas caelatum* – tepaná váza; návrh: nádoba zdobená reliéfy.

3, 25, 1: *Astrologiam... et nativitatibus observantiam Chaldaei primi docuerunt* – o astrologii a jejím vlivu na lidský rod učili jako první Chaldejci; návrh: astrologii a okolnosti narození začali zkoumat Chaldejci.

Pokud se týká volby ekvivalentů, je vynalézavá u slov silně knižního charakteru, ale postrádáme ji u běžných spojení:

2, 21, 5: *bona ratio cum perditā; mens sana cum amentia* – dobrý rozum s nerozumem, zdravá mysl s šílenstvím; návrh: (zdravý) rozum s nerozumem, soudnost s šílenstvím.

A když už zde nemůžeme vystihnout figuru (*mens/amentia*), tak ji lze poštíhnout hned v následujícím spojení *bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit* – jedním slovem utkává se dobrá naděje s naprostou zoufalostí; návrh: pevná naděje s naprostou beznadějí.

Všechny eventuální další návrhy by se pohybovaly v okruhu detailů tohoto typu. Za závažnější považuji připomenout to, že se překladatel mohl nebo i měl více věnovat literárněvědné a rétorické terminologii.

V této oblasti pocítujeme zvlášť tíživě neexistenci moderních českých překladů rétorických spisů, zejména Ciceronových a překladu *Rétoriky ad Herennium*. Jistěže je nesnadné přeložit termín *narratio* – druhou část řečnického projevu, avšak ponechat překlad „vypravování“ bez upřesňující a vysvětlující poznámky znamená ponechat čtenáře v nejistotě, čeho se vypravování týká. *Elocutio* (2, 16, 1) je spíše styl než stylistika, překlad výrazu *colon* jako člen není nejšťastnější a snad by bylo lépe ponechat kólón (2, 18). Zejména pak při překladu oddílu o stylistických figurách a tropech měla být využita stávající přejatá česká terminologie i za cenu toho, že by některé tropy a figury zůstaly v českém překladu v latinské podobě. Proč psát v českém textu *synecdoche* (s. 157), *hyperbole* (s. 161), *homoeoteleuton* (s. 147)? A když už se na s. 149 setkáme s názvem *polysyntheton* místo obvyklého *polysyndeton*, čekáme stručnou poznámku o obou názvech, nejen odkaz na řecký výraz a jeho překlad (pozn. 286).

Další složkou českého překladu je komentář. Ten je dvojího rázu – jednak je vhodně zabudován přímo do textu, v němž jsou v závorce uvedena latinská slova spojující v Isidorově pojetí pojmenování a funkci (*adiectiva* – *adiciuntur*, s. 69) nebo překlad latinského slova, pokud zůstává v českém textu apod., jednak jej tvoří poznámky pod čarou. Tady nacházíme většinou novodobé etymologie latinských slov podle slovníku Ernout-Meilleta (výjimečně jsou příliš složité, např. s. 72, pozn. 48, výklad jména *Iuppiter*), dále stručné charakteristiky citovaných antických autorů nebo osobností vůbec (na s. 187 jsme zmateni pozn. 430 o Hieronymovi, kde anakolut způsobil, že je informace buď jen kusá, anebo i nesprávná), v některých případech se

v poznámkovém aparátu setkáváme s cenným upozorněním týkajícím se charakteru Isidorova výkladu – takových poznámek by čtenář potřeboval větší množství. Velmi pečlivě jsou zaznamenána a přeložena řecká slova včetně výslovnosti (výraz pro planetu bych však přece spíše spojovala s tvarem a významem slovesa *πλανάομαι*). Na s. 77 (1, 9, 4) došlo jak v latinském textu, tak v českém překladu k nesrovnalostem, na s. 213 (2, 16, 1) vypadla část věty *ne levia gravibus...*

V knize najdeme i rozsáhlý seznam literatury; k němu lze podotknout, že některá díla mohla být uvedena v novějším vydání; to platí také o vydání Orosiových *Historií*, u nichž je již v úvodu (s. 18) odkaz na edici z r. 1882, ačkoliv existuje nová edice z devadesátých let 20. století.

Na závěr lze zopakovat, že jde o překlad velmi nesnadné části Isidorova díla, který je velmi potřebný a může být podnětem k tvorbě bohatšího komentáře právě k těmto partiím Isidorova díla, a ty zase povedou k hlubšímu proniknutí k podstatě Isidorova hutného sdělení, jemuž mnohdy není snadné anebo možné porozumět bez znalosti rozsáhlejších souvislostí.

Bohumila Mouchová

JOSEF ČEŠKA, *Zánik antického světa*. Praha, Vyšehrad 2000, 280 s.

Studiem pozdní antiky, tzv. obdobím dominátu, jemuž je věnována i tato monografie, se J. Češka zabýval v řadě analytických studií, jimiž si získal zaslouženou pozornost i uznání v našich i zahraničních badatelských kruzích. Jako vysokoškolský učitel však nezapomínal na potřeby svých posluchačů a je příznačné, že právě pro ně zpracoval tuto tematiku formou úspěšných skript.<sup>1</sup> Ve svém právě předkládaném díle mohl tedy autor v široké míře uplatnit bohaté pedagogické zkušenosti i výsledky své vědecké práce.

Ve vstupní kapitole své nové knihy podává J. Češka stručný, ale výstižný přehled událostí v římské říši v epoše principátu, zejména ve 3. stol. po Kr., jehož problematika přímo podmiňovala zásahy císaře Diocletiana, jeho spoluvladařů i bezprostředních nástupců. Ve výkladu jednotlivých údobí 4. a 5. stol. po Kr. se autor soustřeďuje na ty události, které byly výsledkem předchozího vývoje impéria a zároveň svými důsledky poznamenávaly jeho budoucí politické, sociální a náboženské směřování. Z tohoto hlediska tvoří základní strukturu Češkova pohledu závažné vnitropolitické události, do jejichž rámce pak organicky zapadají problémy týkající se vývoje soudobého

<sup>1</sup> *Římský dominát*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně, Fakulta filozofická 1976 = 1978; *Poslední století starověku*, Brno (tamtéž) 1987.

křesťanství a postavení církve v obou částech říše, jakož i hodnocení pozic impéria z mezinárodního hlediska v jeho vztahu k neřímskému světu. Germáni, Hunové a Peršané se ocitají na historické scéně jako závažní činitelé, kteří svou přítomností výrazně zapůsobili na přechod od antiky ke středověku v důležitých oblastech eurasijského prostoru. Ve svém výkladu věnuje J. Češka oprávněně značnou pozornost vztahům mezi římským státem a katolickou církví, která se zvláště na západě, kde státní organizace podléhala rozkladným vlivům mnohem rychleji a podstatněji nežli na řeckém východě, stávala institucí, prosazující se zřetelně jako rozhodující činitel v celkovém vnitropolitickém dění.<sup>2</sup> Na řadě konkrétních historických událostí autor názorně ilustruje dva základní rysy vnitřního vývoje římského pozdně antického státu na latinském západě, tj. jeho postupující christianizaci a barbarizaci. V tomto kontextu jsou na stránkách knihy charakterizováni nejen všichni významní představitelé církevního života, ale i soudobých heretických směrů, zvláště ariánství, a vůdčí činitelé barbarského světa, prolínajícího nezadržitelně na území západní římské říše i do jejích politických a vojenských struktur.

Záměrem J. Češky přitom nepochybně bylo vylíčit pozdní antiku v mezích historicky podchytitelné skutečnosti, tedy nikoliv, jak by měla – nebo mohla – vypadat podle moderních badatelských představ. Autor úmyslně nezachází do řešení hlubokých příčin zániku antického světa, jimž byla ve světové i naší odborné literatuře věnována značná pozornost, a upozorňuje na tuto problematiku sumárním způsobem na závěr knihy v samostatné kapitole, v níž stručně hodnotí zachované antické prameny i práce moderních dějepisců.

Výsledkem úsilí J. Češky však v žádném případě není bezkonceptní přehled sledu jednotlivých císařů a hlavních událostí pozdního antického období. Charakteristickým rysem jeho pracovního postupu je vytvoření pevného věcného základu pro objektivní interpretaci faktů a současně i snaha zprostředkovat čtenáři sledované jevy v jejich historické problematice, a nikoliv v předpojatém černobílém pojetí.

Složitý a značně heterogenní komplex faktografických údajů zpracovával autor s věcným nadhledem, který mu umožnil soustředit se na jevy závažné a charakteristické se současným respektem ke čtenáři, u něhož není možné vždy předpokládat přílišné předběžné znalosti.

Svým obsahem a podáním se Češkova kniha stává pro čtenáře výzvou k zamyšlení nad tím, čím a jak přispěla pozdní antika k utváření následných historických epoch a co právě tímto prostřednictvím proniklo až do myšlen-

<sup>2</sup> Ze zřejmých důvodů zde odkazují pouze na monografie: *Římský stát a katolická církev ve IV. století*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1983; sv. J. HANUŠ, *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku J. Češkou*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1998.



kového světa dnešní civilizace. Právem lze očekávat, že *Zánik antického světa* poslouží širšímu okruhu českých čtenářů – vysokoškolským studentům i všem dalším zájemcům o poznání jevů, jež provázely agónii západní římské říše a vznik raného středověku.

Jan Burian

MILADA ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků*. Praha, UK – Karolinum 1999, 203 s.

Monografie M. Říhové, věnovaná osobnosti a dílu M. Zikmunda Albíka z Uničova († asi 1426 v Uherském Budíně), je přínosnou a na rozsáhlém pramenném materiálu založenou prací z dějin lékařství, která obohacuje naše znalosti o středověké medicíně, představuje roli a postavení lékařství na pražské předhusitské univerzitě a zároveň přispívá k osvětlení česko-německého soužití v uplynulých staletích (M. Albík pocházel z německé rodiny v Uničově). Současně vypovídá o důvěrných vztazích lékaře s jeho královskými pacienty.

Východiskem pro všechna zkoumání je rozsáhlá Albíkova literární pozůstalost, kterou M. Říhová podrobila kritické analýze. Dosavadní pokusy o zvládnutí dochovaných pramenů byly podmíněny danými možnostmi heuristické práce a teprve dnešní otevřený svět dovoluje další nálezy a zpřesnění. Samozřejmě ani dnešní stav poznání rukopisného dědictví není definitivní, přesto je předložený *Soupis rukopisů Albíka z Uničova* umístěný v části *Příloh* výrazným krokem vpřed.

Monografie se člení do tří částí. V první jsou shromážděny údaje vypovídající o Albíkově osobnosti a životních osudech, ve druhé je představeno lékařství a jeho místo na pražské univerzitě v předhusitské době, ve třetí jsou analyzována *regimina sanitatis* a na jejich základě podány zdravotní portréty posledních vládnoucích Lucemburků na českém trůně.

Albíkovy životní osudy posoudila autorka s dobrou znalostí historických souvislostí. Postihla zdroj napětí mezi úspěšným dvorním lékařem a mistry na lékařské fakultě a ocenila Albíkův věhlas přesahující zemské hranice. Přes uznání, kterého se Mistrovi dostalo, volil Albík po smrti krále Václava IV. odchod do slezské Vratislavi. Krátkou epizodu r. 1412, kdy Albík s podporou krále usedl na pražský arcibiskupský stolec a po krátké době se ho vzdal, vysvětluje autorka věrohodněji než dosavadní literatura. Na rozdíl od historiků, kteří považovali Albíka za hédonika (J. Spěváček) a snad i veselého rozmařilce, jemuž se církevní úřad „omrzl“ (Z. Fiala), zdůraznila Milada Říhová integritu Albíkovy osobnosti, která se nechtěla angažovat proti M. J. Husovi, příteli M. Křišťána z Prachatic, kterého si M. Albík velmi vážil. K charakteristice Albíkova portrétu, tak jak byl podán, lze poznamenat, že rozli-

šování receptů pro bohaté (*dives*) a chudé (*pauperes*) nemuselo jednoznačně zrcadlit Albíkovo porozumění pro chudinu, ale mohlo být účelovým gestem, navazujícím na *topos* lékařské odborné literatury. Autorka však právem vyzdvihla Albíkovu pracovitost a dohledala se v jeho profilu i „jistě ironie na samé hranici smutku“ (s. 34). Svědectvím je Albíkova úvaha *De quatuor partibus anni*, obsažená v traktátu *De regimine hominis* a dochovaná v mnichovském kodexu 321, f. 180<sup>v</sup>-181<sup>r</sup>, jež sice čerpá z tradovaných klišé a metafor, ale přesto prozrazuje něco z niterného světa pisatele. V úvaze o zimě, která „znamená soužení a bolest a mnohomluvnou žvatlavost“ (*quarta etas videlicet labor et dolor et fatuitas*), tušíme osobní zkušenost, zvláště když dále čteme, že tehdy člověk za mnoho nestojí, postrádá-li svých pět smyslů, tj. intelekt i rozum, dobře-li neslyší, nevidí a nemluví... (*homo nullius valoris est, caret sensibus, quinque intellectum et ratione, nec audit nec vidit bene, nec loquitur ... sic etas senili est finis hominis; et intrat homo terram, sicut herbe intrant terram et virtutes eorundem*; překlad M. Ř.).

Ačkoli byl M. Albík z Uničova také bakalářem práv (1389), nikdy se – na rozdíl od svých lékařských kolegů na univerzitě – literárně nezabýval ničím jiným než lékařstvím. Jeho literární pozůstalost je úctyhodná. M. Říhová ji rozčlenila podle adresátů na spisy odborné a popularizující. Obsahově lze rozeznat díla pojednávající o nemocech, spisy farmakologické, *regimina sanitatis* a teoretické univerzitní spisy, k nimž patří i kvestie a komentáře k autoritám.

Z hlediska kulturní historie mají značný význam autorčiny postřehy o každodennosti středověkého lékaře a všechna zjištění spjatá s činností pražské univerzity, s jejím studijním programem a písemnostmi, které s rozvojem vědy a jejím tradováním souvisely.

Úroveň středověké medicíny sice stále určovaly autority starověkých lékařů Hippokrata a Galéna, přesto doporučovaná životospráva a některé léčebné postupy nejsou v rozporu ani s moderními požadavky. Albík bojoval proti těžké a hojně stravě, doporučoval ředěné víno před pivem, zdůrazňoval potřebu pohybu a cvičení, zakazoval vstup do veřejných lázní, kde je možno se snadno nakazit, a módní melancholii (*melancholia noviter orta*) léčil poslechem hudby, pozorováním barev, návštěvou poďívaných (*visio spectaculorum*), přízni žen (*compassio mulierum*) a opět uměřenými dávkami kvalitního vína. M. Říhová se k těmto Albíkovým zásadám dopracovala studiem Albíkovy literární pozůstalosti; její zvládnutí je obtížné (již jen rozluštit písarské zkratky pro odborné termíny je tvrdým oříškem) a dlouhodobé. Není proto vyloučeno, že další sondy do Albíkovy traktátové literatury mohou dosavadní obrysy jeho lékařských zásad ještě zpřesnit.

Určitým překvapením z pera znalkyně latiny M. Říhové je vědomá absence filologických a literárněteoretických přístupů. Na druhé straně oceňujeme obsahové analýzy jednotlivých spisů a položení důrazu na *regimina*, která učinila Albíka uznávanou autoritou. Tato dílka vycházela vstřícně dobovému vkusu a spojovala školskou učenost s praktickými pokyny: mířila ji-

nam a dále než univerzitní traktáty a blížila se krásné literatuře svou nabádací horlivostí.

Největší pozornost věnovala M. Říhová *Pravidlu zdraví pro krále Václava IV.*, které autor za slezského exilu ve Vratislavi přepracoval v obecné platné pravidlo, a *Regiminu sanitatis* pro Zikmunda Lucemburského. Oba prameny si zvláštní pozornosti nesporně zasloužily.

*Regimen sanitatis* pro krále Václava IV. klade M. Říhová na základě napsu a písařského kolofónu, kde čteme *archiepiscopus Pragensis*, do r. 1412. Analyzuje obě znění (personifikované a univerzální) a dokládá je paralelně kladenými úryvky z obou zpracování. Obecnou (pozdější) verzi opírá o text lipské inkunábule (1484), personifikované (starší) znění o řadu rukopisných záznamů, aniž je – bohužel – vysvětleno, jak byl uvedený text rekonstruován. Jako nejzajímavější se však jeví mnichovský rukopis BStB Clm 321, kde se dochovalo několik částí původní životosprávy pro krále Václava, odjinud zcela neznámých; jsou velmi osobní a svědčí o důvěrném vztahu lékaře ke králi. Tyto části autorka podává, překládá a komentuje zvlášť.

Václava IV. trápila dna. Albík ji přisuzoval dědičným dispozicím a nevhodnému způsobu života: nejvíce škodí hněv a obžerství. Král zřejmě ve dne rád spal a večer ponocoval a přejídal se. Albík radil uskromňovat se, ale kupodivu nedoporučoval čerstvé ovoce a ryby, které měl Václav IV. zřejmě rád. Zato v duchu moderní dietetiky varoval před tučným a uzeným masem, před slaninou a zvěřinou. Neměl důvěru ani k nakládané zelenině, mléčným produktům a hovězímu masu. Připouštěl čerstvé maso mládat a požívání vajíček a moučných jídel jen tehdy, budou-li vyváženy pohybem. Autorka shrnuje všechny tyto informace, ale neklade si otázku jejich provázanosti, nezkoumá, zda se systémově doplňují či jsou spíše snůškou náhodně shromážděných rad. Ani vyvážená strava však k uchování zdraví nestačí. Ležení a lenošení je zhoubné (*Ubi non est motus neque labor, ibi non est digestio bona cibi et potus, nec sanitas, nec rubedo in facie, sed palor et debilitas omnium membrorum*). *Motus et labor* – to byla klíčová slova zdravé životosprávy. Bylo by zajímavé, kdyby autorka sledovala kořeny a další konotace vytčené devizy, která byla ostatně důležitá i pro žádanou regulaci pohlavního pudu.

Značnou část *Příloh* zabírají ukázky z Albíkových textů doprovázené překladem. Tyto úryvky jsou uspořádány tematicky a jsou vybrány z různých rukopisných záznamů. Výběr je subjektivní a je určen tím, co autorka pokládala pro dnešního čtenáře za zajímavé. Při zpřístupnění textů nešlo M. Říhové o kritickou edici, ale o ilustraci vyslovených tezí. Již z pouhé četby excerpt je patrné, že moudřejší byla prevence než samo podávání konkrétních léků. Hlubší úvahy by rovněž zasluhovaly Albíkovy postřehy o rozdílném vlivu prostředí na předepisování léků (kontrast mezi Itálií a Čechami) a důležitým příspěvkem k poznání „dlouhého trvání“ (*longue durée*) v modelech lidského chování by mohly být teologicky poučené komentáře k sexuálnímu lidským aktivitám.

Monografie M. Říhové o Albíkovi z Uničova samozřejmě další studia neuzavírá. Je výzvou dalším badatelům, kteří by mohli postupně přispívat k poznávání lékařských studií na pražské předhusitské univerzitě.

Pavel Spunar

### Úskalí překladatelova a filologova:

JAN AMOS KOMENSKÝ, *Jedno nezbytné – Unum necessarium*.

Přeložil LUDĚK BROŽ. Praha, Kalich 1999, 184 s.

S novými překlady latinských spisů Jana Amose Komenského do češtiny se nesetkáváme právě často. Je tedy vcelku nasnadě, že zájemci nejen o literární odkaz této osobnosti, nýbrž i o literaturu a ideové dění raného novověku, pokud nejsou schopni číst jeho práce v latinském originále, uvítají každý počín v tomto směru jako příjemnou možnost na cestě dalšího pronikání do myšlenkového bohatství našeho autora a jeho doby. Tentokrát se nového českého překladu dočkal velmi osobně laděný filozofický traktát *Unum necessarium*, autorem pojatý jako literární, nebo chcete-li myslitelská, možná i profesní závěť.<sup>1</sup> Na ploše 10 kapitol s dedikací Ruprechtu Falckému (synu „zimního“ českého krále Fridricha) a se závěrkou tu Komenský předkládá čtenáři svůj náhled na vlastní životní snažení v různých oblastech své veřejné činnosti. Osobní téma, zajímavé a přitažlivé i dnes na jedné straně pro zájemce o problémy vzdělanců v 17. století, na druhé straně pro milovníky memoárové literatury a textů s autobiografickými rysy, je tu navíc podáno zajímavou literární formou, která vystupuje do popředí snad i poněkud výrazněji než u jiných Komenského latinských spisů; jejím patrně nejnápadnějším prostředkem jsou tu takřka všudypřítomné motivy labyrintu, Sisyfových balvanů a Tantalových vidin, tedy tři známé antické řecké mýty v roli významného činitele výstavby celého díla. Se všemi těmito motivy pracuje autor od dedikace až po poslední desátou kapitolu; jde zřejmě – pomineme-li autorovy didaktické práce – v latinských spisech Komenského o nejnvýraznější a nejdůslednější uplatnění jedné trojice přirovnání v kompozici celého díla.

*Unum necessarium* patří mezi spisy svého autora k těm, jež se zřejmě těšily většímu čtenářskému zájmu než jiná jeho díla; svědčí o tom jak další

<sup>1</sup> *Unum necessarium. scire quid sibi sit necessarium in vita et morte et post mortem. Quod non-necessariis mundi fatigatus et ad Unum necessarium sese recipiens senex J. A. COMENIUS anno aetatis suae 77 mundo expendum offert*. Amsterodami apud Christophorum Cunradum MDCLXVIII. – Kritická edice v *J. A. Comenii Opera omnia – Dílo J. A. Komenského*, sv. 18, Praha, Academia 1974, s. 71nn. (podle té jsou citovány ukázky uváděné v tomto textu).

vydání latinského originálu už v 17. století a v první polovině století následujícího, tak překlady do němčiny (od r. 1725) a do nizozemštiny (1929 a 1983). České překlady existují již dva, a to od Josefa Šmahy (1881) a od Jaroslava Ludvíkovského (1920).<sup>2</sup> Kromě kompletních vydání a překladů vycházely různé výběry z tohoto díla nebo byly ukázky z něj zařazovány do antologií a podobných publikací.<sup>3</sup>

Nový, třetí český překlad z pera Ludka Brože vyšel v příjemné knižní úpravě, jež vcelku odpovídá obsahu i významu díla, je opatřen úvodní překladatelovou předmluvou a vysvětlivkami k textu. Překladatel – většinou úspěšně – usiloval o moderní kultivovaný jazyk, zjevně překládal se zájmem o autora i o samotné dílo (o proměnách svého vztahu ke Komenskému se ostatně zmiňuje v předmluvě). Překlad je čtivý a obsahuje místa, na nichž překladatel prokázal schopnost vhodně se odpoutat od zažitých stereotypů ve výběru českých ekvivalentů a najít výstižné výrazy více či méně se vzdalující od ekvivalentů doslovných. Tak např. překládá *Machina didactica* jako *Didaktické zařízení* (kap. 10, odst. 3), *ad limina* jako *k branám* (10, 10), *omnium deliciarum instar* jako *náhradou všech rozkoší* (10, 18), *quae homines mergunt in interitum* jako *co lidi strhuje do zkázy* (tamtéž), *meliora bona, coelestia et aeterna* jako *lepší hodnoty, nebeské a věčné* (tamtéž), nebo *dum adhuc sumus in via* jako *dokud ještě žijeme* (5, 41). Takové postupy – v daných kontextech – jsou v souladu s autorovou výpovědí a některé více vyhovují úzu češtiny a ostatně také překladatelem zvolené stylové rovině. Tím více filologa mrzí, že se v překladu setkává naopak i s mistry, jimž překladatel zjevně takovou žádoucí pozornost nevěnoval. Bohužel jich není zrovna málo.

Méně vážnými vadami na kráse posuzované knížky jsou nedopatření víceméně technického rázu, přehlédnuté tiskové chyby nebo nedůsledně provedené úpravy apod. Tak čteme na s. 62 (3, 5) ... *Jak by při své mnohém zaměstnání nedělali...*, na s. 96 (5, 41) *Pokud jde o Boha, mám si být skrze víru byli jisti, že nám bude...*, na s. 103 (6, 6) ... *vzniká stále více otázek o celku i jednotlivostech, a při tom otázkách už jednou vyslovených u různých lidí různá mínění*, na s. 137 (8, 5) ... *jsou údy našeho těla řízeny duchem, který vycházejí z hlavy...*, na s. 140 (8, 10) *Co to je, lze možno poznat...*, na s. 143 (v pozn. 59) *Zde Komenský cituje shodně s latinskou Novým zákonem Theodora Bezy*. Také by se snad nemělo stát, aby se toutéž zkratkou označovala různá díla, v našem případě zkratkou *Ž* jednak *list Židům* (6, 17), jednak *Žalmy* (6, 17 a 19).

<sup>2</sup> Srov. *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*, SPN, Praha 1959, s. 409-413 (č. 789nn.).

<sup>3</sup> Např. ve zdařilém souboru *Jan Amos Komenský o sobě*, sestavili A. MOLNÁR a N. REJCHRTOVÁ, Praha, Odeon 1989<sup>2</sup>.

Řídce se v překladu vyskytují stylová vybočení; některá ovšem mohou souviset i s nevhodnou interpretací originálu. To neplatí např. o výrazu *rep-táci* (2, 15), který je vysloveně archaický;<sup>4</sup> jako ekvivalent k lat. *murmurato-res* je sice vhodný, ale do stylu příslušného místa podle mého názoru nezapadá; podobně by se dalo uvážovat o stylové vhodnosti výrazu *generace* (za lat. *generatio*) jakožto naopak příliš moderního v biblickém citátu v kap. 10, 8; v tomto případě ale půjde patrně stále více o problém osobního vkusu čtenářů (i když si můžeme klást otázku, je-li v daném případě míněno potomstvo v delším dějinném úseku, nebo pouze v jednom „generačním“ období). Jinak je tomu s výrazem *šasčárny* za lat. *ludibria* v kap. 2, 21, rovněž stylově „vyčnívajícím“, a to navíc na místě, kde jde o *hříčky* spíše jakožto klamy, mámení, příp. oblužování.

K překladatelově češtině ještě několik poznámek; nejprve pokud jde o slovesné vazby. Nezdá se mi vhodným např. infinitiv po substantivu *soutěžení* (6, 5: *ve vzájemném soutěžení ukázat, jak jsou učené*), do překladatelského stylu úplně nezapadá archaizující vazba *čeho všeho by lidé mohli postrádat* (6, 27). Co by se ale ve spisovném projevu objevovat nemělo, jsou kontaminace vazeb: *sledovat a dosahovat dobra* (6, 14 – přitom bezprostředně následuje správné *prchat před zlem a unikat mu*), *pohrdání a porušování zákonů* (7, 4). Dále ke skloňování řeckých jmen: překladatel v předmluvě (s. 17) píše, že se *při psaní řeckých jmen a názvů ... podrobil Pravidlům*. Co ovšem činit se jmény, jež v *Pravidlech* nenajdeme? Je třeba najít takové, jež má stejné skloňování, takže podle např. *Leonidas* bude 2. pád *Leotychida*, nikoliv *Leotychidase* (9, 2), a u jména *Bias* (Závěr, s. 179) bych přece jen doporučoval *Bianta*, třebaže *Pravidla* u obdobného jména *Kalchas* uvádějí jako 3. možnost (po *Kalchanta* a *Kalcha*) i *Kalchase*. K tomu ještě podotýkám, že by čeština měla (zatím ještě) dávat přednost přivlastňovacímu adjektivu před genitivem<sup>5</sup> a že lat. *dictum* znamená „výrok“, takže raději „Biantův výrok“, příp. „Biantova slova“ (nebo i „Biasův“, „Biasova“, chceme-li podpořit takové trendy ve vývoji vztahů k cizím slovům).

Konečně to podstatné, totiž vlastní překládání, práce s latinským originálem. Ta bohužel před filologickým pohledem nemůže obstát, což nejméně těší samotného filologa. Při běžné četbě a pak kolací 10. kapitoly a Závěru díla s latinským originálem jsem získal poměrně rozsáhlý seznam míst, v nichž se překladatel vážněji či méně vážně odchýlil od sdělení převáděného originálu. Nemíním tu uvádět tento seznam celý, i když by patrně mohl posloužit jako (pro někoho možná i zajímavý) přehled úskalí, na něž mohou narážet překladatelé latinských textů, tedy nejen textů Komenského. Pomi-

<sup>4</sup> Srov. *Slovník spisovného jazyka českého*, III (Praha, Academia 1966), pod heslem *repial*.

<sup>5</sup> „Holý“ genitiv tohoto typu řadí mimo spisovné vyjadřovací prostředky *Příruční mluvnice češtiny*, Praha, Nakl. Lidové noviny 1995, s. 506.

nu zejména vynechaná slova a překladatelovy přídávky motivované zřejmě snahou o interpretaci textu a zaměřím se naopak především na místa, jež se mi jeví jako ne zcela správně pochopená:

2, 14: *pepones* nejsou *melouny*, nýbrž „dýně“ (tykve).

6, titul: *písemnictví* tu ovšem musíme chápat jako literaturu a vzdělanost (v orig. *res literaria*).

6, 8: *indocte doctorum* není *neučených učitelů*, nýbrž (doslova) „neučeně učených“, příp. vzdělaných, tedy něco jako nedovzdělanců.

7, 11: *sonus sine mente* je *zvuk bez smyslu* (bez významu, příp. bez obsahu).

9, 6: *assurgere* s dativní vazbou znamená „povstat na znamení úcty k někomu“ (něčemu), nikoli *napravit se* (česky by asi bylo nevhodnější „sklonit se před“).

10, 2: *a fonte boni Deo* je „z Boha, zdroje dobra“, nikoliv z *dobrého pramene, Boha*.

10, 3: *nec enim aliter scio* je „jinak to totiž neumím“.

10, 4: *nemini cedentem* je „který před nikým neustoupí“ (nikoliv *před ničím*).

10, 5: *qui immanes absurditatum moles inde concipiendo ... clamarent* nemá nic společného s *připouštěním existence nesmyslností*, nýbrž znamená: „kteří z toho vyvozovali obrovské spousty nesmyslností a křičeli...“.

*Ego nihil adhuc sperandum, nihil desperandum dico* se nevztahuje jen na autora, nýbrž hlavně na jeho okolí (tedy např.: „Já netvrdím, že je důvod už v něco doufat, ani že už nelze nic očekávat“).

10, 6: *Dei Filius, ad perdita reparandum coelo missus, quicquid cogitavit ... mundi salutem concernens fuit* je přeloženo v převrácených syntaktických vztazích; správně je tedy: „Syn Boží, seslaný z nebe, aby napravil, co bylo zkaženo, cokoli myslil ... týkalo se spásy světa“.

10, 7: *Quae res multum ... invidiae ... secum traxit* – šíření prorocství přinášelo Komenskému spíše „nenávisť“, „zášť“ než *závist*.

*hinc ludibriis ... inde comminationibus ob diffidentiam et tergiversationem se intermiscitibus* – spojíme-li tvary téhož pádu (*ludibriis, comminationibus, se intermiscitibus*), vidíme, že se nemísí *nedůvěra s liknavostí* u autora, nýbrž *posměch* (pro lehkověrnost) s *obviňováním* (z nedůvěry či liknavosti) u autorových oponentů.

*Liberum sit illis, qui Deo antiquum morem suum ... non amplius permittunt, servis ejus verbisque et operibus ejus obloqui* překládá L. Brož *Ať je dovoleno těm, kteří brání Bohu podle starého pojetí ..., dělat něco navíc, mluvit proti jeho [jiným] služebníkům*; správně by měla věta znít asi takto: „Ať je dovoleno proti těm, kteří již nadále nedovolují Bohu jednat podle jeho pradávného zvyku ..., postavit řeč jeho služebníků, jeho slov a skutků“.

10, 8: *mundus totus a tergo relinquendus* není *mít v zádech celý svět*, nýbrž „nechat svět za zády“ (nedbat na něj).

10, 11: *stultitia* je „hloupost“, nikoliv *pýcha*.

10, 12: *discere mori vitae huic, futurae autem nasci* – infinitivy *mori* a *nasci* se váží oba k *discere*, které neznámá *učit se ... a umět*, nýbrž pouze „učit se“; autor tedy netvrdí, že bude *umět se narodit budoucímu* životu, nýbrž poněkud skromněji, že se bude „učit umírat tomuto životu a rodit se pro budoucí“.

10, 14: *Sin, eligimus abjecti esse apud te in domo tua (modo apud te in domo tua)...* – překlad *Jinak jsme si zvolili ... (jen u tebe v tvém domě)* nerespektuje syntax originálu; tedy: „Jestliže ne [= jestliže nám nepomůžeš atd., jak se o tom hovoří v předchozích větách], pak volíme raději být zavrženi u tebe v tvém domě (jen když u tebe v tvém domě)“.

Závěr, s. 181: *Cujusmodi paradoxa qui vere intelligit, quid sibi ... sit, intelligere partemque optimam ... eligere noverit* – překlad opět nerespektuje syntax originálu; konjunktivní tvar *noverit* naznačuje možnost podminěnou tím, co se praví v předchozí vztahné větě, není proto vhodné ho překládat minulým časem; navíc se k tomuto tvaru pojí oba infinitivy *intelligere* a *eligere*, takže celé souvětí by mělo být sestaveno takto: „Kdo takovým paradoxům skutečně porozumí, bude schopen poznat ... a vybrat si...“

tamtéž: *Summa prudentiae hujus spiritualis* – překlad *Souhrn této nejvyšší moudrosti* mohu sice považovat za zajímavou interpretaci, obávám se však, že autorovi tu skutečně šlo o spiritualitu; klonil bych se tedy rozhodně k „duchovní moudrosti“.

Bohužel, filologovi zahlcenému takovou úrodou nepřesností nezbyvá než konstatovat, že překlad je pouze přibližný. Třebaže jeho odchylky od originálu nepřesahují hranici, za níž by už bylo třeba hovořit o dramatickém zkreslení překládané předlohy nebo o naprostém rozchodu s autorovou výpovědí, v jednotlivostech jsme svědky početných prohřešků, jež některé autorovy výroky nebo i postoje poněkud posouvají. Nemohu tedy říci, že jsem nečetl Komenského, ale musím konstatovat, že by si Jan Amos zasloužil leckde pečlivější práci s textem. L. Brož se ve své předmluvě (s. 9nn.) zmiňuje i o tom, jak došel od pokusu revidovat starší překlad Jaroslava Ludvíkovského k rozhodnutí pořídit překlad vlastní. S tímto postupem jednoznačně souhlasím; porovnáním obou překladů na právě uvedených sporných místech jsem nicméně zjistil, že se L. Brož od Ludvíkovského překladu asi úplně neodpoutal – přibližně v polovině těchto sporných míst totiž překládá stejně nebo velmi podobně jako Ludvíkovský, což se týká jak problematické volby některých lexikálních ekvivalentů, tak některých nevhodných přesunů v syntaktických vztazích; proti shodám s jiným překladem ovšem vůbec nemíním brojit, překládat nějaké místo stejně jako předchůdce nepovažuji a priori za plagiátorství. Ostatně snahu Ludka Brože jít při překladu vlastní cestou nemám nejmenší důvod zpochybňovat a je mi sympatická. Svědčí o ní například to, jak si ujasnil základní pojem díla, totiž ono titulní *unum necessarium* (s. 7).

*Jedno nezbytné* je tedy překlad, který má své přednosti i nedostatky. Nad takovým překladem vyvstávají – samozřejmě v kontextu konkrétního kul-

turného prostredí – různé otázky. Tak např. jaké prohřešky proti jazykové kultuře a proti smyslu originálu máme překladateli vytykat v záplavě nepřesného vyjadřování všude kolem nás na jedné straně, ale na druhé straně také v situaci, kdy je ochoten dnešnímu čtenáři zprostředkovat určitou kulturní hodnotu, vynaloží na to čas a místy i více, místy méně patrné úsilí, třebaže výsledek nemůžeme vítat právě s nadšením. Proč se překladatel, jehož jazykový projev je vesměs kultivovaný, nevyhne kontaminacím vazeb a jiným gramatickým nedůslednostem, s nimiž se tak často setkáváme třeba v publicistice? A zejména, co vede k tomu, že tentýž překladatel na jedné straně umí při odpoutání se od doslovného převodu originálu nalézat výstižná řešení, pronikat tedy úspěšně do významů překládaného textu, na druhé straně ovšem podceňuje syntaktické vztahy originálu, a tím občas posune autorovu výpověď jinam, vztáhne např. na autora něco, co autor pravil o svém okolí? Konečně v neposlední řadě – pálí problém akribie v práci s texty už jenom filology (ať už profesionály, nebo amatérské nadšence)?

Nesporně vítám, že se českému čtenáři dostal do rukou nový překlad právě spisku *Unum necessarium*, protože mám za to, že si to právě toto dílko (i jeho autor, samozřejmě) zaslouží; je mi ale také velice líto, že překlad dopadl tak „přibližně“, což si naopak ani dílko, ani autor nezaslouží. Jistě, nepřekládají-li filologové, chopí se díla jiní, kteří leckdy staví nad akribii v práci s textem samo vydání překladu významné literární památky; argument, že si důležité dílo mohu přečíst bez slovníku, má asi svou kulturní váhu, přesto jsem přesvědčen, že filologa nezbavuje povinnosti hájit autora a jeho text. Navzdory všem úskalím, na něž přitom obě strany mohou narážet, a kamínkům, jež je přitom budou v botách tlačit (což by pro Jana Amose byla příležitost pro pěknou slovní hříčku *scopuli et scrupuli* – viz titul tohoto recenzního uvažování).

Martin Steiner

**JOZEF IJSEWIJN – DIRK SACRÉ, *Companion to Neo-Latin Studies. Part ii: Literary, Linguistics, Philological and Editorial Questions*. Second entirely rewritten edition. Leuven, University Press 1998. XIV + 562 s.**

Viac ako dve desaťročia prešli od vydania rovnomenného prvého Ijsewijnovho *Sprivedcu po neolatinistike* (Amsterdam 1977). Nová prepracovaná verzia sa rozrástla už na prvý pohľad kvantitatívne, keď z pôvodných 380 strán rozšírila svoj rozsah na vyše dvaaplnásobok, takže musela vyjsť v dvoch zväzkoch. Nárast matérie nie je ani natoľko výsledkom dôkladnejšej rešeršnej práce J. Ijsewijn a jeho tímu, ako skôr odrazom neobyčajne zintenzívnenej pozornosti bádateľov, ktorú v posledných desaťročiach pozo-

rujeme v oblasti novolatinského písomníctva takmer v každej krajine. Pri takej enormnej, až neprehľadnej vedeckej produkcii možno rolu tejto príručky smelo prirovnať k Ariadninmu kľbku.

Ak prvý diel *Companiona 2* prezentoval látku z historického a geografického aspektu, tento druhý diel sa zameriava viac na prácu s textami samotnými. Základný text je rozdelený do štyroch kapitol, ktoré sa členia často na viaceré podkapitoly a tie niekedy ešte aj na časti, pričom každá z nich je uzavretá osobitnou bibliografiou. Treba povedať, že zámerne nejde o úplnú bibliografiu, ale o prísne selektívnu. Jej jednotlivé položky sú zoradené vcelku prehľadne tak, že najprv figurujú v chronologickom poradí komplexné a teoretické práce širšieho zamerania, potom abecedne práce podľa jednotlivých skúmaných novolatinských autorov. O niektorých ďalších sa dozvedáme z podčiarového poznámkového aparátu a pre podrobnejšie informácie tohoto druhu autori odkazujú na *Instrumentum bibliographicum*, ktoré vychádza každoročne v časopise *Humanistica Lovaniensia*. Štandardné značky a skratky periodík, zaužívané napr. v *L'Année Philologique*, autori nevysvetľujú; v zozname skratiek sú iba viac-menej novolatinské publikačné série.

Ťažisko druhého dielu *Companiona 2* spočíva na III. kapitole *Literárne žánre* (1-376).

Je obdivuhodné, ako autori zvládli túto nesmierne komplikovanú problematiku; kapitola sa člení na 7 podkapitol (Všeobecné aspekty; Poézia; Dráma; Literárna próza; Odborná a vedecká próza; Noviny a časopisy; Nápis), tie spravidla na ďalšie tematické sekcie prípadne subsekcie – dovedna približne 80 kapitoliek, každá uzavretá bibliografiou relevantnej literatúry, pričom nechýbajú ani informácie o moderných médiách, ako sú internetové stránky (napr. s. 363, 505) či latinské spravodajstvo fínskeho rozhlasu (s. 364). Pre ilustráciu uvedme členenie sekcie III.2.2. *Opisná a epideiktická poézia* (*Laudes, Encomia, Silvae etc.*) – 2.2.1. *Chvály miest, záhrad atď.*; 2.2.2. *Básne o zrúcaninách*; 2.2.3. *Hry a poľovačky*; 2.2.4. *Cestovné básne: Hodoeporica, navigationes atď.*; 2.2.5. *Rozličné udalosti – slávnosti, prírodné a iné pohromy atď.*; 2.2.6. *Kalendáre* – alebo sekcie III.4.1. *Elokvencia: Deklamácie, reči* – 4.1.1. *Deklamácie a epideiktické rečníctvo*; 4.1.2. *Svet-ská výrečnosť* – 4.1.2.1. *Politické reči*; 4.1.2.2. *Akademická výrečnosť*; 4.1.2.3. *Príležitostné reči* (rozlúčkové, pohrebné, sobášne atď.); 4.1.3. *Sakrálne rečníctvo*. Toto minuciózne členenie vôbec nie je samoučelné. Zohľadňujúc vzájomnú prepojenosť literárnych druhov a žánrov, pracuje táto príručka s odkazmi (napr. na konci subsekcie 2.9.5. *Veršované nápisy*, s. 125, odkazuje na subkapitolu 7. *Nápisy*, s. 365-376), čo iste ocení každý jej užívateľ.

Ďalšie tri kapitoly sú síce svojím rozsahom podstatne menšie, ale pre uvedenie do neolatinistiky ako osobitnej časti filologických štúdií majú fundamentálny význam. Platí to tak o kapitole IV. *Jazyk, štýl, prozódia, metrika* (377-433), ako o kapitole V. *Texty a edície* (434-501) či o záverečnej VI.

Vývin neolatinistiky (502-507). Do úplnosti diela patria päťoraké *Indices* – 1. *index nominum* (511-537), ktorý za svoj únosný rozsah vďačí tomu, že registruje iba mená pertraktované v pojednaní, nie mená z bibliografií a poznámkového aparátu; 2. *index geographicus* (538-546) postavený analogicky, v prípade potreby uvádza aj rozličné varianty názvov, napr. popri Bratislava v zátvorke Posonium, Pozsony, Pressburg, popri Krakow i Cracovia, Carrodunum, popri Lviv v zátvorke i Leopoldis, Lwów, Lemberg, na druhej strane iba Moscow, Prague, Rome, Seville, Zürich ap.; 3. *index argumentorum rerumque notabilium* (547-558) s položkami typu Amores, CD-ROM, Grobianus, Holy Virgin, Leonine verse ap.; 4. *index codicum manuscriptorum* (559) zoraďuje 16 rukopisných pamiatok podľa miesta uloženia; 5. *index vocabulorum notabilium* (560-562) prináša anglický ekvivalent vybraných pojmov, napr. *Crymogaeus* = Island'an, *Maximarius* = bolševik, *romantium* = román, *secessicola* = pustovník.

Je prirodzené, že nás môže zaujímať pozícia Slovenska a českých krajín v tomto komplexnom obraze novolatinických štúdií. Na zistenie, že má naša novolatinická spisba celkom dôstojnú pozíciu, stačí prebehnúť indexy. Pri čítaní textu nájdeme odkazy na cudzojazyčné práce J. Martínka, J. B. Čapka, K. Hubku, K. Hrdinu, H. Businskú, F. Palatu, M. Svatoša, A. Mallú, J. Mišianika, I. Kotvana, D. Škovieru. Bádateľ zameraný na naše územie samozrejme neobíde expozé so vzťahom k Uhorsku resp. Maďarsku, ktoré tu má veľmi dobré zastúpenie, ale ani k ďalším susedným krajinám. Isteže sa napr. slovenským očiam môže zdať, že tu chýba povedzme Rubigallovo *Hodoeponicon itineris Constantinopolitani* (1544), Bernoláková *Grammatica Slavica* (1790), niektorý z anatomických traktátov Jána Jessenia, latinské noviny *Nova Posoniensia* (1721-22) či Dobrovského *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822), nehovoriac o ďalších bohemistických a nepochybne aj inonárodných deziderátach, ale to už je prirodzená daň selekcii, ku ktorej Ijsewijnov tím nevyhnutne musel prikróčiť, pretože povedané slovami humanistu J. L. Vivesa „*infinita est scribentium turba; ingens, immensus librorum numerus*“ (*Preface*, s. V). Skôr bude namieste – zasa zo slovenského aspektu – autorom poďakovať za upozornenie na úlohu rozšíriť filologický neolatinistický výskum aj na mladších, pohumanistických autorov, kde zatiaľ značne zaostávame (osobitne sa to týka produkcie Trnavskej univerzity a jezuitského rádu).

Pravdaže, nájdú sa tu aj korigovateľné drobnosti: Komenský/Comenius nie je *Janus* (*passim*), ale *Johannes*; *Kotavan* (448) má byť *Kotvan*; zameniteľným náprotivkom bohyně *Thetis*, Achillovej matky (473), je azda skôr titanka *Tethys/Téthys* než *Thetys*; v indexe 2 by bolo treba na s. 544 pri názve *Presov* uviesť v zátvorke *Eperies* (nie *Eperiae*), prípadne aj pseudoantický variant *Fragopolis*; v indexe 3 treba doplniť údaje položky *Epistulae obscurorum virorum* podľa indexu 1; v indexe 4 treba údaj pri meste Bari o stranu 255. Ešte aj tieto errata však skôr potvrdzujú, že celkový výkon Ijsewijna a jeho spolupracovníkov musíme hodnotiť ako vynikajúci. Vecné po-

danie, ale aj láska k objektu takéhoto skúmania a vedecká pokora patria medzi prvoradé cnosti autorov.

Jozef Ijsewijn, prvý ordinarius novolatinickej filológie v Európe a jej skutočný koryfej, zomrel 27. novembra 1998, teda prakticky zároveň s vydaním *Companiona 2*, ktorým seba postavil skutočné *monumentum aere perennius* a pracovníkom v oblasti neolatinistiky v ňom dal neoceniteľného pomocníka.

Daniel Škoviera

### Sborníky vysokých škol v roce 2000

Ve druhé polovině roku vydaly naše vysoké školy zatím poslední čísla svých sborníků, které mají aspoň přibližnou periodicitu. Tento náhodný souběh publikací menších vědeckých prací si jistě zaslouží publicitu aspoň v řadách badatelů o starověku, když už marně čekají na pokračování bibliografie, jež je nedostupná nejen badatelům v ČR, ale i v zahraničí. Bez ohledu na pořadí při vyjítí, natož s přihlédnutím ke kvalitám obsahu, uveďme deskriptivně to, co vyšlo.

V nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum (nezaměňme s obdobným v Mnichově!) vyšly dvě publikace. Již tradiční *Graecolatina Pragensia* XVI-XVII (137 stran), připravená doc. Markem (dnešním vedoucím ústavu) a prof. Mouchovou, přináší studie a recenze, vše v cizích jazycích, převážně anglicky a německy. Vedle antické tematiky z oblasti filozofické (F. Karfík rozebírá kosmologické názory v některých starších Platónových spisech na postavách Hippia a Anaxagora), rétoriky, starověkých dějin atp. se zde nacházejí příspěvky R. Dostálové (k byzantskému ideálu státnosti srovnávané s chápáním klidu) a L. Karfíkové (obraz světa jako teofanie a otázky lidské svobody u Eriugeny). Do čísla dále přispěli italský badatel Ferrari (gnoseologická problematika v Platónově *Lysidovi*), hlavně však i mladší univerzitní pracovníci a studenti, jejichž jména bychom uvítali v hojnějším zastoupení v oddílu jinak dobře vybraných recenzí, na nichž právě mladší badatelé dozrávají.

Dalším časopisem, vydávaným klasickými archeology, jsou *Studia Hercynia* IV (136 formátu A4), tentokrát celá česká. Je to zcela oprávněné, protože se tak v širším měřítku seznamují čeští badatelé s novými filozofujícími postupy, o nichž prof. Bouzek mnohokrát referoval v zahraničí a jichž se zčásti dotkl v drobných monografiích, připravených společně s doc. Kratochvílem. Nepochybně si zaslouží širší pozornost i otázka dočasných římských táborů, jejichž objevení ředitelem Archeologického ústavu v Brně J. Tejralem přineslo zcela nový pohled na římskou etapu dějin Podunají. I když existence těchto táborů už pronikla do povědomí evropské vědy, pro

obecné poučení, ale hlavně tím, že upozorňuje na úskalí, jaká přinášejí i literární texty, má práce J. Musila o této problematice značný význam.

Také brněnský sborník o 129 stranách, nazvaný nyní v podtitulu *Graeco-Latina Brunensia* (pro citaci si povšimněme, že pražská jsou *Graecolatina*, brněnská *Graeco-Latina* a že brněnská již nejsou řadou E, nýbrž N, zde N 3-4). Na rubu titulní stránky máme doporučenou citaci SPFFBU, ovšem *L'Année Philologique* uvádí SPBU!. Brněnský sborník je věnován životnímu jubileu prof. Češky, ale další badatelé nejspíše nebyli přizváni, a tak je až na jednu výjimku z Itálie sborník naplněn pracemi místních odborníků. Zástupce italských autorů se zabývá (německy) otázkou království u Osků, D. Bartoňková pokračuje v rozboru prosimetra, tentokrát u paradoxografů (italsky), M. Pardyová podává stylistický rozbor fragmentu sarkofágu ze S.-Bertrand de Comminges. Zajímavé jsou interpretace výrazů *elefas* a *foinix* V. Blažka, které by – už vzhledem ke komplikovanému výkladu těchto kulturních slov – snesly české résumé na volné stránce uvnitř textu mezi první a druhou částí, které jsou takto neústrojně typograficky odděleny. Pro dnešní badatele o antice budou jistě přínosná česká zpracování dřívějších cizojazyčných studií A. Bartoňka a D. Urbanové. Prof. Bartoněk publikoval (v *Die Sprache* 37/2, 1995) obsáhlý rozbor velkého souboru archaických nápisů z Ischie a v návaznosti na své starší práce podává nyní obraz *Formování jazykové situace v předhistorické a protohistorické Itálii*. Na tato Bartoňkova studia zdárně navazuje jeho žačka článkem *Jazyky staré Itálie*, který je uveden jako první část delšího příspěvku (těšíme se na pokračování). Také v tomto sborníku jsou od mladších pracovníků příspěvky se středověkou tematikou, a to k Isidorovým *Etymologiím* (o ptácích – J. Fuksová) a ke zprávě opata Sugera o jeho opatřeních v kostele svatého Dionysia v Paříži (I. Adámková), což zaujme mimo jiné uměnovědce. V oddílu recenzí najdeme mimo jiné řadu příspěvatelů z řad absolventů a studentů.

Sborník *Menerva* (2. číslo, 177 stran) vydává Biskupské církevní gymnázium J. N. Neumanna v Českých Budějovicích. Charakter sborníku se liší od ostatních, neboť s ohledem na potřebu gymnázia a studentů přináší vedle odborných statí i články vhodné a užitečné právě pro studenty. Pod vedením doc. I. Lisového a ředitele gymnázia Z. Dvořáka připravil širší redakční kruh číslo o několika oddílech opatřených zvláštními tituly. V oddíle *Politická kultura starověku* přispěl profesor vídeňské univerzity G. Dobesch studií (je přeložena do češtiny) *Rímský mír a římská správa světa jako největší integrační průběh západních dějin* a profesor Trnavské univerzity Jan Burian studií *Augustus – libertatis populi Romani vindex*. V oddíle *Náboženství, mytologie, filozofie* můžeme číst mj. studie o prorocích a falešných prorocích ve Starém zákoně (doc. K. Flossmann z TF JU), o spisku *Itinerarium Egeriae* z pera překladatelky tohoto spisu M. Hejtmanové, výklad o Apollónu Boreiovi od I. Lisového. Do oddílu *Pisemnictví a umění* přispěli dr. H. Heftner z vídeňské univerzity článkem o Ciceronovi spisovateli a politikovi, profesorky varšavské univerzity H. Szelest (*Martialovy epigramy na umělecké památky*)

a M. Cytowska (*Popis uměleckých děl v Claudianových Carmina minora*). Anonymně je tu uveřejněn archivní materiál o Horatiovi z pozůstalosti A. Koláře. Do oddílu *Zdraví a výživa* přispěl P. Oliva výkladem o lékářích a mas-tičkářích a Z. Dvořák o rybích pokrmech. Ten je také autorem úvodní stati (uveřejněné zde též v německé verzi) *Obnovení víceletých gymnázií v ČR po r. 1989*. Do oddílu *Různé* přispěli R. Hošek, L. Kysučan, G. Vellas z Athén, T. Kolník (s výkladem *Jména v Egyptě a ve Starém zákoně*), K. Flossmann, M. Surová si povšimla Augustinových útoků na antické divadlo. Přínosný je i oddíl *Historiografie*, v němž M. Skřivánek informuje o výuce dějin a klasických jazyků na starém gymnáziu v Litomyšli a J. Burian, I. Lisový a K. Tomaschitz referují o výzkumu antiky a studiu starověkých dějin ve Vídni. Obsáhlé jsou *Minireferáty*, bibliografie a zprávy o některých časopisech a sbornících a konečně oddíl *Hostina u devíti Múz* s příspěvky začínajících autorů. Zde uveďme pěkný a promyšlený příspěvek včetně nových překladatelských návrhů M. Dospěla *Závět vepřika Chrochtáčka Chrochtala*.

Všechny sborníky svědčí o otevřenosti světu, neboť přinášejí příspěvky badatelů, s nimiž vydavatelé navázali kontakty, ukazují na pečlivé vedení studentů i na zpracování neotřelých témat. Potěšitelné je rozšíření zájmu o mimočeskou medievistickou problematiku. Myslím, že s vydanými čísly můžeme být spokojeni. Na to, abychom s něčím vyjádřili nesouhlas, zde není místo – vydavatelé snad přijmou naše ústní připomínky. *Vivant sequentes!*

Radislav Hošek

**Marginalia nikoliv okrajová aneb Antika na pražské pedagogické fakultě:**

*Marginalia historica – Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. I/1996, II/1998, III/1999.*

Sborníky prací studentů i pedagogů se na katedře historie Pedagogické fakulty UK staly dobrou tradicí. Potvrzuje to již třetí číslo řady *Marginalia historica*, které spatřilo světlo světa v roce 1999. Sborník vyniká mimořádnou pestroostí, jak pokud jde o autory (od začínajících studentů přes diplomandy až po renomované odborníky), tak o časový záběr (vskutku „již od starého Říma“ až po naši současnost) i žánrovou rozmanitost předkládaných prací (od drobných článků až po obsáhlé studie). Vedle příslušnosti k téže katedře však všechny příspěvky i jejich autory spojuje vysoká odborná úroveň a pečlivá práce s historickými prameny. Krátkost recenze nedovoluje sice zmínit se o všech z nich, zastavme se tedy alespoň u těch s antickou tematikou, které budou čtenáře *Aurigy* asi zajímat nejvíce. Ta je zastoupena v prvním čísle studií JANY LEŠIKAROVÉ *Jídlo, kuchyně a stravování ve starém*

*Římě* (s. 69-79) a ve třetím čísle studií MARKA TAICHMANA *Mramorové město Řím aneb Stavební činnost prvního císaře* (s. 7-32).

Jana Lešikarová ve svém příspěvku nepodává pouhý výčet římského jídelníčku, ale zabývá se i takovými zajímavostmi, jako je nádobí používané při stolování, pořad jídel v průběhu dne či doporučené diety. Svě pojednání vhodně prokládá citacemi z dobových autorů, např. z Apicia, Petronia, Iuvenala a Galéna. Zvláštní pozornost věnuje pekařství a vínu, jakož i zvláštním způsobům uchovávání potravy, např. konzervování. Ve svém výkladu se zaměřuje na všechny společenské vrstvy a pečlivě si všímá rozdílů v jídelníčku horních a chudších vrstev.

Autor druhého příspěvku Marek Taichman sleduje na základě pečlivé analýzy epigrafických a historických pramenů rozsáhlou přestavbu Říma za Augustovy vlády. Podobně jako výše zmíněná autorka rozebírá své téma v celé šíři a ve všech historických souvislostech. Po historickém úvodu následuje detailní analýza Augustovy stavební činnosti v Římě. Autor se však nezaměřuje na pouhý výčet Augustových staveb, nýbrž podrobně popisuje i jejich vzhled a rozsah. Svůj výklad doplňuje podrobnými statistickými údaji. Nevěnuje se pouze nejvýznamnějším stavitelským památkám, jako byla divadla, Ara pacis, Augustův vítězný oblouk či Pantheon, ale všímá si i užitkových inženýrských staveb (vodovody) a svou prostotou velmi pozoruhodného Augustova domu na Palatinu. Rovněž i on se opírá o antické autory (Suetonius, Vitruvius). Studie je vhodně doplněna mapkou Říma s vyznačenými stavbami Augustovy doby i reprodukcí stylizované Augustovy podobizny. Oba zmíněné příspěvky, třebaže vzešly z pera teprve studentského, vynikají vysokou pečlivostí zpracování a lze je použít jako spolehlivý pramen informací o dané tematice. Stranou čtenářského zájmu by však neměly zůstat ani další studie, věnované již obdobím pozdějším. I ony nám totiž poskytují dobrý příklad nejen kvalitně odvedené historografické i editorské práce, ale zároveň dělné akademické spolupráce odborníků i začínajících adeptů historické vědy. Jeden každý z příspěvků ve sborníku obsažených přináší čtenáři nejen poučení, ale i osvěžení a zároveň podnět k zamyšlení. Tematická i metodická pestrost nevytváří nesourodou tříšť, ale ucelený obraz dějin se všemi jejich vážnými i nevážnými stránkami.

Lubor Kysučan

**Univ. profesor Dr. Antonín Kolář. Bibliografie.** Sestavil IGOR LISOVÝ. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1999, 29 s. + 6 s. příloh.

Cílem této drobné práce, která vznikla v rámci grantu Fondu rozvoje VŠ ČR, je „přiblížit posluchačům studujícím antický starověk vědecký životopis

a bibliografii vzácného učenice ... poukázat na jeho přínos do české a slovenské vědy o antice, a také seznámit s pozůstalostí“ (s. 5). Autor oprávněně předpokládá, že jím zpracovaný materiál může být užitečný dalším badatelům.

Sešitek obsahuje na prvním místě (s. 6-7) chronologický přehled důležitých životních dat a činností prof. A. Koláře. V další, základní části (s. 8-28) je uveden soupis jeho publikovaných prací od r. 1907 až do r. 2000. Dále je podán soupis archiválií uložených v Okresním archivu v Litomyšli (osobní dokumenty, nepublikované práce a korespondence). Na konci jsou připojeny kopie zajímavých dokumentů, např. křestní list, maturitní vysvědčení a další. Zajímavým dokladem o Kolářových univerzitních studiích je index. Vidíme, že kromě klasické filologie poslouchal např. Masarykovu přednášku o noetice, Hostinského výklad Aristotelovy *Poetiky*, Zubatého srovnávací jazykovědu a poměrně velkou pozornost věnoval i české a německé literatuře. Po celou dobu studií navštěvoval přednášky a semináře J. Krále, mj. také řeckou a římskou rytmiku a metrické rozbory Sofokleových dramát. O tom, že byl pilným studentem, svědčí šíře i počet zapsaných přednášek – kromě posledního, čtvrtého roku se počet týdenních hodin pohyboval kolem 35. To by možná dnešní studenty překvapilo.

Ve srovnání s bibliografií, kterou pohotově sestavil a publikoval prof. M. Okál spolu s nekrologem (*LF* 1964, s. 137-145), je soupis připravený doc. Lisovým úplnější. U knižních publikací přináší informaci o obsahu a uvádí recenze. Upřesňuje také soupis drobných zpráv a doplňuje práce publikované po r. 1964. V tomto ohledu je tedy nová bibliografie přínosná. Postrádám však obvyklé údaje o nekrologích (kromě citovaného Okálova je to ještě Špaňárův, napsaný bezprostředně po Kolářově smrti v červnu 1963, viz *ZJKF* 5, 1963, s. 191-193). Je také škoda, že autor nevyužil této příležitosti ke zhodnocení nebo alespoň širšímu komentování vědecké, pedagogické i organizátorské práce a veřejného působení prof. Koláře. Publikace by tak mnohem lépe vyhovovala uvedenému cíli.

Eva Kutáková

**Gerhard Dobesch, Almae matris Vindobonensis doctor atque professor rite constitutus, BIBLIOGRAPHIA**, sest. IGOR LISOVÝ a KURT TOMASCHITZ. České Budějovice, Jihočeská univerzita – Wien, Wiener Humanistische Gesellschaft 1999, 50 s.

I. Lisový vydal – tentokrát ve spolupráci s K. Tomaschitzem – další ze souborných bibliografií významných historiků starověkých dějin. Soupis výsledků vědeckého bádání Gerharda Dobesche, profesora univerzity ve Vídni, vyšel v roce jeho 60. narozenin. Jubilant se ve své plodné badatelské



práci zabývá řadou témat z řeckých a zvláště římských dějin a kultury. Na poli řeckých studií zkoumá především různé aspekty politické situace ve 4. stol. př. Kr. (zvl. korintský spolek). Věnuje se rovněž maloasijským studiím (r. 1988 byl zvolen předsedou Maloasijské komise Rakouské akademie věd), avšak hlavním polem jeho působnosti jsou římské dějiny od republikánské doby po pozdní antiku. Zde se soustřeďuje na dobu pozdní republiky a počátků císařství, především se zřetelem k postavám Caesara a Augusta, ale všímá si i řady dalších dílčích problémů. Za jádro jeho vědeckého zájmu můžeme však asi označit jeho výzkum keltského a germánského barbarika a jeho vztahů k Římu. I v této oblasti G. Dobesch věnuje pozornost mnoha dílčím otázkám, zejména však keltskému osídlení na území dnešního Rakouska a jeho kontaktům s římským světem.

V úvodní části útlé publikace (s. 7-10) jsou česky a německy stručně uvedena základní data vědecké dráhy G. Dobesche a hlavní témata jeho vědecké práce. V české verzi jsou ve srovnání s německou některé nepřesnosti, zejména „barbarismus“ místo „barbarikum“. Následuje podrobný, chronologicky řazený přehled Dobeschových prací, v němž jsou pomocí různých typů písma odlišeny monografie, časopisecké a sborníkové studie a recenze. V závěru jsou uvedeny i práce, jež autor v době vydání bibliografie připravoval k zveřejnění.

*Jan Souček*

## ZPRÁVA O ČINNOSTI JKf V ROCE 2000

Výbor JKf se během roku scházel ve stejném složení jako v loňském roce podle potřeby tak, aby řešil všechny problémy a organizační záležitosti, které se naskytly. Nejdůležitější problémy se řešily na schůzi 25. 5. a 26. 10. 2000.

V říjnu 2000 proběhla valná hromada JKf, kde byla přednesena zpráva o činnosti a hospodaření Jednoty a zvolen nový výbor společnosti. Pro následující volební období bude výbor pracovat ve složení:

předseda: prof. PhDr. P. Oliva, DrSc.;

místopředsedové: PhDr. J. Kalivoda, PhDr. L. Dvořáková;

tajemník: Mgr. Magdalena Moravová-Barbu;

hospodář: Mgr. B. Krylová, PhD.;

členové: PhDr. M. Klosová; PhDr. D. Muchnová, CSc. (jako redaktorka *Aurigy*); PhDr. D. Svobodová; PhDr. J. Souček, CSc.; prof. PhDr. P. Spunar, CSc.; PhDr. M. Svatoš, CSc. (posledně 2 jmenovaní jako zástupci mediévistické sekce);

revizní komise: doc. PhDr. E. Kuťáková, CSc.; PhDr. A. Frolíková, CSc.

### Členská základna

V roce 2000 se zásadně neproměnila. Ke dni 31. 12. měla JKf 294 členů a není dělena na sekce (vyjma mediévistické).

### Přednášková činnost:

JKf pořádala i v roce 2000 pravidelné přednášky. V antické sekci JKf bylo uskutečněno celkem 7 přednášek, z nichž jedna (leden 2000) byla jako již v předešlých letech věnována problémům středoškolské výuky klasických jazyků. JKf také zorganizovala návštěvu výstavy *Aquincum – všední a sváteční dny v Budapešti římské doby*, uspořádanou Muzeem hlavního města Prahy (viz zpráva J. Musila v tomto čísle *Aurigy*, s. 96-97).

#### Program antické sekce v roce 2000:

29. 1. *Beseda o výuce klasických jazyků*. Referáty: PhDr. M. Šponarová: *Mezinárodní konference: Klasické jazyky na středních školách (Praha, srpen 1999)*; Mgr. J. Lorman: *Projekt klasického vzdělávání v rámci volitelných předmětů na gymnáziu v Praze 6, Arabská*.
24. 2. Doc. JUDr. M. Skřejpek, CSc.: *Právní činnost císařských kancelářů v 1. a 2. století*.
30. 3. Prof. PhDr. R. Hošek, CSc.: *Novější nápisné památky doby římské ze slovenského Podunají*.
27. 4. PhDr. J. Součková, DrSc.: *Získávání a užití železa v Malé Asii ve 2. tisíciletí př. n. l.*

25. 5. Mgr. B. Krylová, Dr.: *Ammianus Marcellinus, textologická úvaha o jazykové kompetenci latinsky píšícího Řeka.*  
 22. 6. *Prohlídka výstavy Aquincum v Muzeu hl. města Prahy, úvodní slovo* pronesl prof. PhDr. R. Hošek, CSc.  
 26. 10. Doc. PhDr. D. Machovec, CSc.: *Problém negace platonismu.*  
 30. 11. Prof. PhDr. P. Oliva, DrSc.: *Sedm mudrců.*

#### Publikační činnost

Redakční rada časopisu *Auriga – ZJKF* pracovala na přípravě dalšího svazku časopisu, tj. 42/2000, který bude dán do tisku počátkem roku 2001. Do března 2001 má vyjít *Auriga* 41/1999, který se tím ocitá v mírném skluzu – číslo mělo vyjít do konce roku 2000. Na přelomu roku 2000/2001 vyšly paměti profesora Ladislava Vidmana *Můj italský rok*, na jejichž vydání se JKF finančně podílela.

31. 12. 2000

*Magdalena Moravová-Barbu*

### ZPRÁVA O HOSPODAŘENÍ JKF V ROCE 2000

<b>Počáteční hotovost k 1. 1. 2000:</b>	<b>144 756,50 Kč</b>
z toho na běžném účtu u České spořitelny	60 191,50 Kč
na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
v pokladně	4 565,00 Kč

#### Příjmy:

Členské příspěvky	27 980,00 Kč
Prodej časopisů ze zásob JKF	450,00 Kč
Prodej učebnic ze zásob JKF	330,00 Kč
Úroky z běžného účtu a termínovaného podúčtu	6 303,95 Kč

**Celkem** **32 363,95 Kč**

#### Výdaje:

Přednášky JKF	24 807,40 Kč
Vydávání <i>Aurigy – ZJKF a Bibliografie</i>	42 341,40 Kč
Koordinace činnosti JKF	5 134,80 Kč

**Celkem** **72 283,60 Kč**

#### Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Dotace poskytnutá na rok 2000 48 000,00 Kč

<b>Zůstatek hotovosti k 31. 12. 2000</b>	<b>152 836,85 Kč</b>
z toho na běžném účtu u České spořitelny	68 977,65 Kč
na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
v pokladně	3 859,20 Kč

**Hospodářský výsledek za rok 2000** **+ 8 080,35 Kč**

#### Využití dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Rozdělení dotace na jednotlivé projekty:

Přednášky JKF	poskytnutá částka	17 000,00 Kč
	čerpano	17 000,00 Kč
	vráceno RVS	0,00 Kč
Vydávání <i>Aurigy – ZJKF a Bibliografie</i>	poskytnutá částka	29 500,00 Kč
	čerpano	29 500,00 Kč
	vráceno RVS	0,00 Kč
Koordinace činnosti JKF	poskytnutá částka	1 500,00 Kč
	čerpano	1 500,00 Kč
	vráceno RVS	0,00 Kč

Poskytnutá dotace celkem	48 000,00 Kč
Čerpáno celkem	48 000,00 Kč
Vráceno RVS celkem	0,00 Kč

*Barbora Krylová*

### SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF V ROKU 2000

V priebehu roku 2000 členovia výboru SJKF pokračovali v plnení úloh vytýčených ešte na valnom zhromaždení SJKF 28. 1. 1999 a na prvom stretnutí nového výboru 26. 2. 1999, nakoľko išlo o dlhodobé úlohy spojené napr. so zabezpečením chodu spoločnosti v nových ekonomických podmienkach vo väzbe na Radu vedeckých spoločností SAV, úlohy vedúce k sprehľadneniu situácie v členskej základni apod.

Na prípravu prednášok slúžili krátke operatívne stretnutia výboru.

### Členská základňa

V priebehu roku 1999 a 2000 sa zo SJKF oficiálne odhlásilo niekoľko členov a niektorí, hlavne starší členovia, boli preradení do kategórie čestných členov. SJKF v súčasnosti eviduje 111 členov (vrátane čestných členov) a naďalej prijíma prihlášky za člena SJKF od ďalších záujemcov.

### Hospodárenie

Od roku 1999 SJKF disponuje 2 účtami – na jednom ukladá členské príspevky a na druhom príspevky RVS. Z druhého účtu pokrýva SJKF väčšinu svojich bežných výdavkov súvisiacich s chodom spoločnosti (nákup kancelárskych potrieb, xerox, poštovné a platba za zborník JKF *Auriga*). V roku 2000 boli výdavky pomerne nízke, nakoľko väčšina plánovaných akcií sa organizovala alebo pod záštitou Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu alebo v spolupráci s inými organizáciami či spoločnosťami, ktoré niesli hlavný podiel pri ich finančnom zabezpečovaní. V priebehu roku 2000 SJKF nedostala od partnerskej českej strany JKF žiadnu faktúru na vyplatenie zborníkov *Auriga*.

### Prednášková činnosť

V roku 2000 sa v SJKF uskutočnili 4 podujatia:

19. 2. Giorgios Stasinakis (predseda Medzinárodnej spoločnosti priateľov Nikosa Kazantzakisa), *Dielo a myšlienkový odkaz Nikosa Kazantzakisa*;  
Prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc.: *Život a dielo Jannisa Ritsosa* (v spolupráci so Slovenskou spoločnosťou novogréckych štúdií a Spoločnosťou slovensko-helénskeho priateľstva Filia).
4. 5. Prof. Dr. Franz Römer (Institut für klassische Philologie, Wien), *Novolatinská poézia v službách panegyriky na Habsburgovcov v 16. storočí* (v spolupráci s Rakúskym ústavom pre východnú a juhovýchodnú Európu).
8. 6. *Vivat alma mater!* – Feature o Katedre klasickej a semitskej filológie na FiFUK v Bratislave autorky Tatiany Kusej. Odposluch cyklu relácií v Audio štúdiu Slovenského rozhlasu (v spolupráci so Slovenským rozhlasom).
11. 10. Mag. Sonja Reisner (Institut für klassische Philologie, Wien), *Úvod do kodikológie*;  
Mgr. Juraj Sedivý (Katedra slovenských dejín a archívnictva FiFUK Bratislava): *Úvod do latinskej paleografie* (v spolupráci s Rakúskym ústavom pre východnú a juhovýchodnú Európu).

Ludmila Buzássyová

## ZPRÁVA O HOSPODAŘENÍ JKF V ROCE 1999

<b>Počáteční hotovost k 1. 1. 1999</b>	<b>139 925,82 Kč</b>
z toho na běžném účtu u České spořitelny	133 099,52 Kč
v pokladně	6 826,30 Kč

<b>Příjmy</b>	<b>30 917,98 Kč</b>
(členské příspěvky, vyúčtování zálohy pro mediivistickou sekci za rok 1998, prodej vydaných časopisů a bibliografií, prodej učebnic ze zásob JKF, úroky z běžného účtu a termínovaného podúčtu)	

<b>Výdaje:</b>	
Přednášky JKF	26 091,00 Kč
Vydávání <i>Aurigy</i> – <i>ZJKF a Bibliografie</i>	44 406,20 Kč
Koordinace činnosti JKF	3 590,10 Kč
-----	
<b>Celkem</b>	<b>74 087,30 Kč</b>

<b>Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:</b>	
Dotace poskytnutá na rok 1999	48 000,00 Kč

<b>Zůstatek hotovosti k 31. 12. 1999</b>	<b>144 756,50 Kč</b>
z toho na běžném účtu u České spořitelny	60 191,50 Kč
na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
v pokladně	4 565,00 Kč

<b>Hospodářský výsledek za rok 1999</b>	<b>+ 4 830,68 Kč</b>
---	----------------------

### Využití dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Rozdělení dotace na jednotlivé projekty:

Přednášky JKF	poskytnutá částka	17 000,00 Kč
	čerpáno	17 000,00 Kč
	vraceno RVS	0,00 Kč
Vydávání <i>Aurigy</i> – <i>ZJKF a Bibliografie</i>	poskytnutá částka	29 500,00 Kč
	čerpáno	29 500,00 Kč
	vraceno RVS	0,00 Kč
Koordinace činnosti JKF	poskytnutá částka	1 500,00 Kč
	čerpáno	1 500,00 Kč
	vraceno RVS	0,00 Kč

Poskytnutá dotace celkem	48 000,00 Kč
Čerpáno celkem	48 000,00 Kč
Vráceno RVS celkem	0,00 Kč

*Barbora Krylová*

### VÝTISKY ZASLANÉ REDAKCI

(pokud je knižní titul recenzován již v tomto čísle *Aurigy*,  
je za ním uvedeno jméno recenzenta)

- ČEŠKA, J., *Zánik antického světa*, Praha, Vyšehrad 2000 (Jan Burian).  
 FRYŠ, J., *Pompeje: život ve stínu Vesuvu*, Příbram, Knihovna Jana Drdy 2001.  
*Graecolatina Pragensia*, XVI/XVII, 1998 [2000] (Radislav Hošek).  
 ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae*, XVI, Praha, Oikúmené 2000.  
*Itinerarium Aegeriae*. Překlad a komentář MARCELA HEJTMANOVÁ, České Bu-  
 dějovice, Jihočeská univerzita 1999 (Olga Spěváková).  
 KOMENSKÝ, J. A., *Unum necessarium*, Praha, Kalich 2000 (Martin Steiner).  
 KORONTHÁLYOVÁ, M., *Souhrn latinské gramatiky*, Praha, Holman 2000 (Mi-  
 lena Přecechtělová – Lucie Kopecká).  
 MUCHNOVÁ, D., *Souhrn řecké gramatiky*, Praha, Holman 2000 (Milena Pře-  
 cechtělová – Lucie Kopecká).  
 NAPPO, S., *Pompeje*, Praha, Rebo Productions 1999 (Robert Skopek).  
 VEYNE, P., *Věřili Řekové svým mýtům?*, Praha, Oikúmené 1999 (Martin Na-  
 vrátil).

**AVRIGA  
(ZJKF)**

**XLIII 2001**

**OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS**

<b>ČLÁNKY</b>	<b>COMMENTATIONES</b>	
Dagmar MUCHNOVÁ, <i>Podmínkové věty ve starořečtině (Propositions conditionnelles en grec ancien)</i> . . . . .		5
Barbora KRYLOVÁ, <i>Latinské partikule a jejich úloha ve výstavbě diskursu. I: Model komunikační struktury diskursu (Lateinische Partikel und ihre Funktion im Aufbau des Diskurses. I. Modell der Kommunikationsstruktur des Diskurses)</i> . . . . .		23
Jan BURIAN, <i>Římská biografie: podněty, formy a hranice jejího rozvoje (Römische Biographie: Anregungen, Formen und Grenzen ihrer Entfaltung)</i> . . . . .		38
<b>ŽIVÁ ANTIKA</b>	<b>PRO ANTIQVITATE VIVA</b>	
Barbora KRYLOVÁ, „Římské dny“ v Aalen ( <i>Die 5. Römertage in Aalen</i> ) . . . . .		52
Kurt SMOLAK, <i>Od abracadabra po zytotubuli (Von Abracadabra bis Zytotubuli)</i> . . . . .		62
Patrik LÍBAL, <i>Barokní architektonické traktáty a antika (Die Barockarchitekturtheorie und die Antike)</i> . . . . .		74
<b>PŘEKLADY</b>	<b>TRANSLATIONES</b>	
A. C. Celsus, <i>O životosprávě (František ŠIMON)</i> . . . . .		80
<b>ROZLOUČENÍ</b>	<b>IN MEMORIAM</b>	
Za Michalom Kušíkom (Daniel ŠKOVIERA) . . . . .		87
<b>ZPRÁVY</b>	<b>MISCELLANEA</b>	
<i>Philosophia 2000</i> (Barbara POKORNÁ) . . . . .		88
<i>Iam redit et Plato...</i> (Filip KARFÍK) . . . . .		90
Fórum <i>Digitale Palimpsestforschung</i> a európska sieť <i>Rinascimento virtuale</i> pre digitálny výskum palimpsestov (Jana GRUSKOVÁ-VARGICOVÁ) . . . . .		92

Konference o konci světa na Univerzitě Palackého v Olomouci (Jiří ŠUBRT) . . . . .	94
Výstava <i>Aquincum – všední a sváteční dny v Budapešti římské doby</i> v Muzeu hlavního města Prahy (Jiří MUSIL) . . . . .	96
Latinská a řecká literatura antiky a středověku dostupná na českém Internetu (Jan KALIVODA) . . . . .	98
Diplomové práce z klasické filologie, klasické archeologie, byzantologie a novořečtiny obhájené v r. 1999/2000 (Jan SOUČEK a kol.) . .	103

## REFERÁTY

## CENSURAE LIBRORVM

Dagmar Muchnová, <i>Souhrn starořecké gramatiky</i> . Praha 2000; Markéta Koronhályová, <i>Souhrn latinské gramatiky</i> . Praha 2000 (Milena PŘECECHTELLOVÁ – Lucie KOPECKÁ) . . . . .	112
Markéta Klosová, <i>Vestibulum. Praktická učebnice latiny pro studující historických oborů</i> . Praha 1999 (Ivana KOUCKÁ) . . . . .	113
Růžena Dostálová – Catherine Franc-Sgourdeou a kol., <i>Základní kurz novořeckého jazyka</i> . Brno 2000; Malgorzata Borowska, <i>Barbajorgos</i> . Warszawa 2000 (Dita VOŘECHOVSKÁ) . . . . .	114
Ivana Koucká, <i>Dějepis 6. Právěk, starověk</i> . Olomouc 1997 (František PARKÁN) . . . . .	116
Salvatore Nappo, <i>Pompeje. Průvodce starověkým městem</i> . Čestlice 1999 (Robert SKOPEK) . . . . .	118
Dva zcela odlišní průvodci městem Římem: Carolus Egger, <i>Roma aeterna</i> . Isola dei Liri 2000; Sofie Pescarini, <i>Řím</i> . Dobřežovice 2000. (Bohumila MOUCHOVÁ) . . . . .	120
Sofoklés, <i>Oidipus král</i> . Překlad P. Borkovec, pracovní překlad a vysvětlivky M. Havrda. Brno 1999 (Dagmar MUCHNOVÁ) . . . . .	124
Richard G. Mulgan, <i>Aristotelova politická teorie</i> . Praha 1998 (Jan Souček) . . . . .	127
Paul Veyne, <i>Věřili Řekové svým mýtům?</i> Praha 1999 (Martin NAVRÁTIL) . . . . .	129
<i>Bibliotheca Antiqua Christiana. Dokumenty prvních dvou ekumenických snemov</i> . Úvod, překlad a vysvětlivky M. Gajdoš. Prešov 1999; Sv. Bazil Velký, <i>Povzbudenie mladým. Listy I</i> . Překlad a vysvětlivky D. Škoviera. Prešov 1999 (Jan BURIAN) . . . . .	130
Jiří Novotný, <i>Basil Veliký a jeho doba</i> . Velehrad 1999 (Daniel ŠKOVIERA) . . . . .	132
Sv. Augustín, <i>Vyznania</i> . Bratislava 1997 (Jan BURIAN) . . . . .	134
<i>Itinerarium Egeriae</i> . Překlad a komentář Marcela Hejtmanová, České Budějovice 1999 (Olga SPĚVÁKOVÁ) . . . . .	135
Isidor ze Sevilly, <i>Etymologie</i> , I-III. Překlad a poznámky D. Korte. Praha 2000 (Bohumila MOUCHOVÁ) . . . . .	138

Josef Češka, <i>Zánik antického světa</i> . Praha 2000 (Jan BURIAN) . . . . .	142
Milada Říhová, <i>Dvorní lékař posledních Lucemburků</i> . Praha 1999 (Pavel SPUNAR) . . . . .	144
Úskalí překladatelova a filologova: Jan Amos Komenský, <i>Jedno nezbytné – Unum necessarium</i> . Praha 2000 (Martin STEINER) . . . . .	147
Jozef Ijsewijn – Dirk Sacré, <i>Companion to Neo-latin Studies. Part II</i> . Leuven 1998 (Daniel ŠKOVIERA) . . . . .	152
Sborníky vysokých škol v roce 2000 (Radislav HOŠEK) . . . . .	155
Marginalia nikoliv okrajová aneb Antika na pražské pedagogické fakultě: <i>Marginalia historica</i> , I-III, 1996-1999 (Lubor KYSUČAN) . . . . .	157
<i>Univ. profesor Dr. Antonín Kolář. Bibliografie</i> . Sestavil I. Lisový. České Budějovice 1999 (Eva KUŤÁKOVÁ) . . . . .	158
<i>Gerhard Dobesch. Bibliographia</i> . Sest. I. Lidový – K. Tomaschitz. České Budějovice – Wien 1999 (Jan SOUČEK) . . . . .	159

## SPOLKOVÉ ZPRÁVY DE VITA SOCIETATVM JFK ET SJKF

Zpráva o činnosti JFK v roce 2000 (Magdalena MORAVOVÁ-BARBU) . . . . .	161
Zpráva o hospodaření JFK v roce 2000 (Barbora KRYLOVÁ) . . . . .	162
Správa o činnosti SJKF v roce 2000 (Ludmila BUZÁSSYOVÁ) . . . . .	163
Zpráva o hospodaření JFK v roce 1999 (Barbora KRYLOVÁ) . . . . .	165

## VARIA

Publikace zaslané redakci . . . . .	167
Pokyny příspěvatelům	

## POKYNY PŘÍSPĚVATELŮM

Prosíme přispěvatele, kteří jsou zvyklí psát své články na počítači, aby k tištěnému textu připojili i disketu s poznámkou, v jakém editoru je text pořízen a pod jakou platformou (DOS / Windows / MAC). Disketa jim bude obratem vrácena.

### Formální úprava textu:

- text odstavců odsazovat pomocí tabelátoru (nikoliv mezerníkem);
- po čárce, tečce, dvojtečce a středníku dělat mezeru;
- nepoužívat dělení slov;
- používat přednostně kulaté závorky;
- citáty (i v uvozovkách), názvy knih apod. psát kurzívou (*italic*);
- nerozdělovat poznámky (*footnotes, endnotes*) a vlastní text článku do dvou souborů;
- číslo poznámky indexovat bez závorky, např. ...<sup>3</sup>;
- text poznámky odsazovat pomocí tabelátoru (nikoliv mezerníkem);
- održovat normostrany, tj. psát na jednu stranu cca 30 řádek o 60 úhozech (cca 1 800 znaků včetně mezer);

### \* *článek*

- nadpis psát obyčejným písmem (ne majuskulí nebo zvýrazněně), pod nadpisem připojit jméno autora a v závorce místo jeho působiště;
- každý článek na konci opatřit cizojazyčným resumé včetně cizojazyčného názvu;
- maximální rozsah 15 normostran včetně resumé, tj. cca 23 000 znaků;

### \* *recenze*

- název minuskulí, jméno autora pod recenzí vpravo;
- maximální rozsah 3 normostrany, tj. cca 4 500 znaků.

## AVRIGA

(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)

**XLIII (2001) 1-2**

Z pověření výborů JKf a SJkF vydává redakční rada ve složení:

Dagmar Muchnová (editor), Jiří Musil a Jan Souček (výkonní redaktoři),

Štěpánka Brožová, Jan Kalivoda, Jana Keparťová, Ivana Koucká,

Lucie Pultrová a Daniel Škoviera (členové).

Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,

Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1.

Vydalo nakladatelství

**KLP – Koniasch Latin Press**

(Na Hubálce 7, CZ-169 00 Praha 6)

pro JKf v Praze roku 2001.

Vydání první. Náklad 380 výtisků. 172 stran.

**ISSN 1211-3379**

**ISBN 80-85917-85-8**